
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ



**ІРПІНСЬКИЙ
ЮРИДИЧНИЙ
ЧАСОПИС**

Науковий журнал

Випуск 2 (9)

Ірпінь • ДПУ • 2022

ISSN 2617-4154
УДК 34:33(477)(08)

*Засновник: Університет державної фіскальної служби України
Заснований 2018 року*

*Продовжуване видання (виходить у міру накопичення матеріалу)
Мови видання: українська, англійська*

*Свідectво про Державну реєстрацію друкованого засобами масової інформації:
Серія КВ № 23215-13055ПР від 22.03.2018*

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу «Інтернет» рішенням Вченої ради
Державного податкового університету (протокол № 4 від 27.10.2022)*

Редакційна колегія: д-р юрид. наук, професор *В. В. Топчій* (голов. ред.); канд. юрид. наук, доцент *О. М. Бодунова* (заст. голов. ред.); д-р юрид. наук, с.н.с. *Н. Б. Новицька* (заст. голов. ред.); канд. юрид. наук, доцент *Н. А. Лугіна* (відп. секретар); д-р юрид. наук, доцент, *Ю. І. Аністратенко*; д-р юрид. наук, професор *В. Т. Білоус*; д-р юрид. наук, професор *С. В. Бобровник*; д-р юрид. наук, професор *О. Г. Боднарчук*; д-р юрид. наук, професор *Л. М. Касьяненко*; д-р юрид. наук, професор *О. Є. Костюченко*; д-р юрид. наук, професор *Н. А. Литвин*; д-р юрид. наук, професор *Т. О. Мацелик*; д-р юрид. наук, професор *Н. В. Никитченко*; д-р юрид. наук, професор *А. М. Новицький*; канд. юрид. наук, доцент *Л. В. Омельчук*; д-р юрид. наук, професор *О. П. Рябченко*; д-р юрид. наук, доцент *Ю. Ю. Рябченко*; д-р юрид. наук, професор *П. В. Цимбал*; д-р юрид. наук, професор *І. В. Чеховська*; д-р юрид. наук, професор *А. Є. Шевченко*; д-р юрид. наук, професор *Асар Іса огли Садигов* (Азербайджан).

Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал / редкол. : **В. В. Топчій** (голов. ред.) та ін. – Ірпінь : Державний податковий університет, 2022. – Випуск 2 (9). – 214 с. – (Серія : право).

У виданні вміщені наукові статті, присвячені актуальним проблемам юридичної науки та практики.

Науковий журнал започатковано з метою опублікування результатів наукових досліджень проблем правової науки, теоретико-прикладних проблем правового забезпечення фіскальної політики держави, удосконалення законодавства та правозастосування.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами теорії права та правозастосування.



Науковий журнал індексується в Google Scholar,



Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.



Розміщений на відкритій інформаційній платформі OJS Державного податкового університету.



DOI (digital object identifier) – цифровий індикатор об'єкта привласнюється науковим статтям видання.

Редакція журналу веде систематичну роботу із включення наукового видання до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз даних з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів. Наразі редколегія провадить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 08201, Ірпінь, Київська обл., вул. Університетська, 31,
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов'язкового посилання на джерело інформації.

У разі посилання на матеріали збірника наукових праць «Ірпінський юридичний часопис» потрібно використовувати транслітеровану назву «Irpinskyi yurydychnyi chasopys», або «Irpın legal chronicles».

© Державний податковий університет, 2022

STATE TAX UNIVERSITY



**IRPIN LEGAL
CHRONICLES**

The Scientific Journal

Issue 2 (9)

Irpin • STU • 2022

ISSN 2617-4154
UDC 34:33(477)(08)

Founder: University of the State Fiscal Service of Ukraine
The scientific journal «Irpın legal chroniclles» was founded in 2018
Continued edition (released with the accumulation of material)
Languages of edition: Ukrainian, English
The certificate of state registration of the printed mass media:
KV № 23215-13055PR, 22.03.2018
Recommended for printing and Internet distribution by the decision of the
Academic Council of the State Tax University (protocol № 4, 27.10.2022)

Editorial Board: Dr., Professor *V. V. Topchiy* (Editor-in-chief); Ph.D. in Law, Docent *O. M. Bodunova* (deputy Ed.); senior researcher *N. B. Novytska* (deputy Ed.); Ph.D. in Law, Docent, *N. A. Lugina* (co-ed.); Dr., Associate Professor, *Yu. I. Anistratenko*; Dr., Professor *V. T. Bilous*; Dr., Professor *S. V. Bobrovnik*; Dr., Professor *O. G. Bodnarchuk*; Dr., Professor *L. M. Kas'yanenko*; Dr., Professor *O. E. Kostyuchenko*; Dr., Professor *N. A. Lytvyn*; Dr., Professor *T. O. Matselyk*; Dr., Professor *N. V. Nikitchenko*; Dr., Professor *A. M. Novytsky*; Ph.D. in Law, Docent *L. V. Omelchuk*; Dr., Professor *O. P. Ryabchenko*; Dr., Associate Professor *Yu. Yu. Ryabchenko*; Dr., Professor *P. V. Tsybal*; Dr., Professor *I. V. Chekhovska*; Dr., Professor *A. Eu. Shevchenko*; Dr., Professor *Asar Isa ogly Sadygov* (Azerbaijan).

Irpın legal chroniclles : The Scientific Journal / Editorial Board : *V. V. Topchiy* (Editor-in-chief) and others. – Irpın : State Tax University, 2022. – Issue 2 (9). – 214 p. – (Series : Law).

The edition contains scientific articles devoted to the actual problems of legal science and practice.

The scientific journal was founded with the purpose of publishing the results of researches on problems of legal science, theoretical and applied problems of legal provision of the state fiscal policy, improvement of legislation and law enforcement.

The journal is intended for researchers, lecturers, postgraduates, students and anyone who is interested in law theory and law enforcement.



The Scientific Journal is indexed by Google Scholar,



V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.



The scientific journal is located on the open information platform OJS of the State Tax University.



DOI digital object identifier is assigned to the scientific articles of the edition.

The editorial board carries out systematic work on integration of the scientific edition to the international electronic libraries, catalogs and scientometric databases with the purpose of entering the world scientific information space, increasing the rating of the journal and the citation indices of its authors. The editorial board is currently working on the inclusion of the scientific journal in Scopus and Web of Science.

Address of the editorial board:

31, Universitetskaya str., Irpın, Kyiv region, Ukraine, 08201
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

The use of the materials published in the journal is allowed in case of obligatory referring to an information source.

Referring to the materials of the scientific journal «Irpın legal chroniclles» one must use the transliterated title «Irpınskyi yurydychnyi chasopys» or «Irpın legal chroniclles».

ЗМІСТ

Теорія та історія держави і права; конституційне право

Мірзасва Е.

Роль міжнародних неурядових організацій у вирішенні глобальних проблем 9

Бодунова О. М., Хмизова О. В.

Розуміння правотворчості та нормотворчості в контексті проекту
Закону України «Про правотворчу діяльність» 17

Вавринчук А. С.

Вплив концепції європейського правового консенсусу на адаптацію
правової системи України до права Європейського Союзу 24

Жидовцев А. В.

Історико-правова характеристика діяльності органів юстиції УСРР–УРСР
у 1920-х – 1930-х роках на Донеччині і Луганщині 36

Санжаров В. А., Мацелик М. О., Санжарова Г. Ф.

Внесок В'єнського собору 1311–1312 років у розвиток
середньовічного канонічного права 47

Тимченко Л. Д., Кононенко В. П.

Стале фінансування та безпека у контексті політики ЄС 57

Цивільне право і цивільний процес; трудове право; сімейне право; міжнародне приватне право

Коротюк О. В.

Особливості правового статусу нотаріуса як медіатора 67

Лаговська Н. В.

Проблеми захисту прав власності під час воєнного стану в Україні 78

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

Аністратенко Ю. І.

Сутність, особливості та принципи бюджетного процесу на сучасному етапі 86

Гарбінська-Руденко А. В., Іващук С. П., Шевченко К. І.

Правові засади функціонування бюджетної системи України
в реаліях воєнного стану 95

Новицька Н. Б., Петрик В. М., Кудико В. М.

Пропаганда, диверсифікація громадської думки,
психологічний тиск та поширення чуток як методи ведення
спеціальних інформаційних операцій рф проти України 105

Яцик Т. П.

Інформаційно-економічна безпека як запорука забезпечення від рейдерства 114

*Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право***Білько І. П.**

Домашнє насильство стосовно жінок і принцип недискримінації:
аналіз практики Європейського суду з прав людини..... 120

Білько О. П.

Порівняльно-правовий аналіз кредитно-фінансових
кримінальних правопорушень за кримінальним законодавством України
та зарубіжних держав..... 130

Лопашук Д. І.

Методологічні засади кримінально-правової охорони
зовнішньоекономічної діяльності 141

*Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність***Білько Т. О.**

Розслідування кримінальних правопорушень у сфері банківської діяльності
та особливості співпраці слідчих підрозділів національної поліції України
з правоохоронними органами інших держав під час їх розслідування 146

Бодунова О. М., Смородінова М. В.

Інститут дізнання: вітчизняна і світова практика..... 156

Дідківська Г. В., Гльченко С. Ю.

Сучасні проблеми у криміналістиці 163

Кузьменко О. В.

Особливості криміналістичної характеристики незаконного
використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги,
благодійних пожертв або безоплатної допомоги 171

Лазебний А. М., Теслицький А. А.

Особливості та правове регулювання практичної реалізації
положень КПК України щодо скасування запобіжного заходу для проходження
військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період 179

Лазебний А. М., Щербина А. А.

Біологічні сліди людини як підказка у розкритті злочинів 187

Лугіна Н. А., Бондаренко А. М.

Практичні аспекти розслідування кіберзлочинності – європейський досвід 195

Топчій В. В., Свінцицький А. В.

Методологічні засади забезпечення участі осіб
під час кримінального провадження..... 204

CONTENTS

Theory and history of state and law; constitutional law

Elnara Mirzayeva

Role of international non-governmental organizations
in the solving global problems..... 9

Bodunova O., Khmyzova O.

Understanding law-making and norm-making in the context
of the draft law «On law-making activities» 17

Vavrynychuk A.

An effect of the European legal consensus conception on the adaptation
of the legal system of Ukraine to the law of the European Union 24

Zhydovtsev A.

Historical and legal characteristics of the activities of the justice bodies of the
Ukrainian SSR–USSR in the 1920s and 1930s in Donetsk and Luhansk regions..... 36

Sanzharov V., Macelyk M., Sanzharova G.

The Contribution of the Council of Vienne in 1311–1312 to the Development
of Medieval Canon Law 47

Tymchenko L., Kononenko V.

Sustainable financing and security in the context of EU policy 57

Civil law and civil procedure; family law; international private law

Korotiuk O.

Features of the legal status of the notary as a mediator 67

Lagovska N.

Problems of property rights protection during martial law in Ukraine..... 78

Administrative law and process; financial law; informational law

Anistratenko J.

Essence, features and principles of the budget process at the present stage..... 86

Harbinska-Rudenko A., Ivashchuk S., Shevchenko K.

Legal principles of the functioning of the budget system of Ukraine
in the realities of military status 95

N. Novytska, V. Petrik, V. Kudiko

Propaganda, diversification of public opinion, psychological pressure
and spread of rumors as methods of conducting special information operations
of the russia against Ukraine 105

Yatsyk T.

Informational and economic security as a Guarantee to security against raiding..... 114

*Criminal law and criminology; penal law***Bilko I.**

Domestic Violence against Women and the Principle of Non-Discrimination:
Analysis of the Practice of the European Court of Human Rights 120

Bilko O.

Comparative legal analysis of credit and financial criminal offenses according
to the criminal legislation of Ukraine and foreign countries 130

Lopashchuk D.

Methodological principles of criminal protection of foreign economic activity 141

*Criminal procedure and criminalistics; forensic examination;
operational-search activity***Bilko T.**

Investigation of criminal offences in the field of bank activity and feature
of cooperation of inquisitional subdivisions of national police Ukraine
with law enforcement authorities of other states at their investigation 146

Bodunova O., Smorodina M.

Institute of inquest: domestic and global practice 156

Didkivska G., Ilchenko S.

Modern problems in criminology 163

Kuzmenko O.

Peculiarities of the criminalistics characteristics of the illegal use for profit
of humanitarian aid, charitable donations or free assistance 171

Lazebnyy A., Teslytskyi A.

Peculiarities and legal regulation of the practical implementation
of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine
regarding the cancellation of a preventive measure for military service
under conscription during mobilization, for a special period 179

Lazebnyi A., Shcherbyna A.

Biological traces of a person as a clue in solving crimes 187

Luhina N., Bondarenko A.

Practical aspects of cybercrime investigation – European experience 195

Topchiy V., Svintsytskyi A.

Methodological principles for ensuring the participation of persons
during criminal proceedings 204

***Теорія та історія держави і права;
конституційне право***

УДК 341.215.2 / 342.7

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.9-16

Elnara Mirzayeva,
*Associate Professor of the
Department of Private
International Law and European Law,
Faculty of Law, Baku State University,
PhD in Law
e-mail: elnaramirzayeva@mail.ru
ORCID ID 0000-0001-9847-8659*

**ROLE OF INTERNATIONAL
NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS
IN THE SOLVING GLOBAL PROBLEMS**

The article broadly analyzes issues related to the role of international non-governmental organizations in solving global problems on the basis of the diversity of opinions existing in the legal literature, norms of international law and international practice. It is noted that global problems in general not only require joint efforts, which must be demonstrated by the international community, but also the ways and methods of their solution depend not only on States or their respective bodies, but also on the cooperation of international non-governmental organizations in this area. The article also analyzes in detail various global problems and specifies the role of international non-governmental organizations in their solution. Finally, specific and reasonable conclusions are put forward for solving each global problem.

The following conclusions are reached with the analysis carried out in the article: the role of international non-governmental organizations in solving global problems is quite fundamental; spheres of activity of all international non-governmental organizations in various directions for solving global problems should be expanded and close cooperation relations with states should be established; the role of international non-governmental organizations in the international norm-making process should be treated with particular attention; increasing the activity of international non-governmental organizations in terms of quantity and quality should always be the center of attention of the international community; the process of strengthening the issues of international cooperation between international non-governmental organizations and international intergovernmental organizations should develop further.

Keywords: *global problems, international non-governmental organizations, international organizations, international cooperation, international security, international community.*

Problem statement. Currently, global problems in the world attract attention due to their comprehensiveness and seriousness. Although the main role in solving these problems belongs to international organizations, positive results are not achieved in some important directions. At this time, it is necessary to involve other international mechanisms in the process. Here, the role of international non-governmental organizations should be specially mentioned.

The global problems that have arisen over the past centuries require not only joint efforts, which must be demonstrated by the international community as a whole, but the ways and methods of their solution depend not only on States or their respective authorities, but also on the cooperation of international non-governmental organizations in this field. On the other hand, the emergence of global problems and the assessment of their consequences must be considered in a universal human context. For example, a change in the concept of security in international relations has led not only to its limitation by military-political security, but also to its expansion at the expense of economic and environmental security. So, in the case when international law arises as a result of the activities of the international community and international relations as a system, then international law should objectively reflect new tendencies in the functioning of international relations. In the legal literature, it is fairly noted that the increasing role of international relations and the emergence of new important global problems of vital importance have led to an expansion of the scope of application of the principles of international law [5, p. 56].

The purpose and main directions of the research. The main goal of the study is a detailed analysis of the role of international non-governmental organizations in solving global problems. At this time, comprehensive studies on solving global problems are being conducted in a number of important directions.

Presentation of the main material. With the spread of the coronavirus (COVID-19) pandemic, which is considered the main global problem of the 21st century, which since 2019 has been causing serious challenges at the global level and poses a serious threat to the health of the world's population, as well as declaration of a pandemic by the World Health Organization on March 11, 2020, along with intergovernmental international organizations, States and their respective authorities, international and national non-governmental organizations also began to play a huge role in implementation of humanitarian acts.

First and foremost, as the main goal is to meet the needs of the world's poor population in order to prevent humanitarian crises during the pandemic, international non-governmental organizations have stepped up their response to the current and projected needs of these groups through targeted interventions in food production and consumption. Thus, as noted in the United Nations Global Humanitarian Response Plan, non-governmental organizations and UN agencies have played an important role in implementing the response, both by expanding the scope and by maintaining existing interventions. The role of the humanitarian unit in the distribution of food, agricultural income, remittances, and in the provision of technical

assistance is specifically defined in the UN system, which has played a crucial role in maintaining food production and the purchasing ability of vulnerable populations during the pandemic [7].

One of the important tasks facing humanity in the modern period is the eradication of hunger and ensuring food security, in which the participation of international non-governmental organizations plays a particularly important role. An example is the international organization of Oxfam (Oxfam International). The origin, i.e. the word “Oxfam”, was taken from the Oxford Committee for Famine Relief, formed in Britain in 1942, the group was organized with the aim of a campaign to send food supplies through the Allied naval blockade to starving women and children in enemy-occupied Greece during the Second World War. Oxfam works in 70 countries around the world to save and protect human lives during emergencies, restore life situations, implement sustainable change, protect the rights of women and children, etc., carries out various projects and programs, takes various practical measures.

Another international non-governmental organization acting in this field – Action Aid, founded in 1972 as a charitable campaign, adopted the concept of a rights-based approach to development in the 1990s, and in 2003 was reorganized into the International Federation (Action Aid International Federation). The headquarters is located in Johannesburg, and it has central offices in other regions (Asia, America, Europe). The main driving force behind its strategy is to create an international momentum for social, economic and environmental justice among people living in poverty and isolation. There are four objects of its activity – women’s rights, politics and economics, soil and climate, emergency situations [8]. It acts on these issues in three methods – problem-solving, planning and reporting [4, p. 426–428].

The role of international non-governmental organizations in resolving issues related to food security, their specific powers and areas of direct activity can exist in various forms. The participation of States in the activities of international non-governmental organizations in the relevant field is assessed weakly in comparison with participation in intergovernmental organizations [6, p. 88].

One of the main problems currently facing mankind is the peaceful use and exploration of cosmic space. International non-governmental organizations that contribute to the implementation of current activities in this area can be divided into two types: commercial, whose main goal is to make a profit (for example, “Arianspace”, “Sea Launch”, etc.); organizations pursuing generally non-commercial purposes and carrying out relevant activities (for example, International Committee on Space Research, International Astronautical Federation, etc.) [3, p. 348].

In accordance with paragraph 5 of the “Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space” of the UN General Assembly of 1962, States bear international responsibility for national activities in outer space, whether carried on by governmental agencies or by non-governmental entities, and for assuring that national activities are carried on in conformity with the principles set forth in the present Declaration. The activities of non-governmental organizations in outer space require permission and constant control by relevant State. According to Article I of the Charter of the

Committee on Space Research (COSPAR), founded in 1958 and headquartered in Paris, its purpose is to promote the development of all types of scientific research conducted on an international scale with the help of rockets, self-propelled rocket installations and balloons. Along with fundamental scientific research, COSPAR, which unites academies of sciences, national scientific institutions of more than 40 countries and 13 international scientific unions, pays some attention to the application of space technologies and the creation of equipment for space objects. The task of the 44th meeting of the General Assembly of the Committee, which held July 16–24, 2022 in Athens, was to promote on an international level scientific research in space, with emphasis on the exchange of results, information and opinions and to provide a forum, open to all scientists, for the discussion of problems that may affect scientific space research [9].

International Astronautical Federation, founded in 1950 and headquartered in Paris, consists of eight astronauts and representatives of rocket societies from Germany, Argentina, Australia, Great Britain, Denmark, France, Spain and Switzerland. Its main task is to consider a wide range of specific technical problems related to the exploration and use of outer space, as well as various socio-political and legal issues. Within the framework of the Federation, two scientific institutions were established in 1960 – International Academy of Astronautics and International Institute of Space Law. International Academy of Astronautics was established to promote the development of international cooperation in the implementation of programs that ensure the progress of aerospace science, and to encourage individuals who have special merits in the field of astronautics. International Institute of Space Law was the first international non-governmental organization to discuss legal, political and social issues related to the exploitation of outer space.

However, the fact should be noted that although international non-governmental organizations are active participants in the implementation of international cooperation in the peaceful use of outer space, they do not act as subjects of international space law. The reasons for that are as follows:

- International non-governmental organizations are created not by States on the basis of intergovernmental agreements, but by various scientific societies in accordance with the national legislation of States;

- Existing organizations carry out their activities only with permission, under the constant supervision of the States in which they are created. An example is Article 6 of the 1967 Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies. Thus, according to this provision, the activities of non-governmental legal entities on the Moon and other celestial bodies, as well as in outer space, must be carried out with the permission and under the constant supervision of the relevant State [10];

- International non-governmental organizations have the status of an observer or consultant;

- Responsibility for the activities of international non-governmental organizations determines the responsibility of States, that is, the respective States bear responsibility for each of their actions and inaction. So that, in Article 6 of the 1967 Treaty on Principles

Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies, as an example, includes the provision that the State is responsible for the activities, regardless of whether these activities in outer space, including the Moon and other celestial bodies, are carried out by government agencies or non-governmental legal entities;

– Activities of most of the noted international non-governmental organizations are non-commercial in nature [3, p. 347–348].

The prevention of nuclear war and the use of nuclear energy for peaceful purposes is also one of the most important issues of concern to the international community. In this regard, it is appropriate to mention the International Association of Lawyers Against Nuclear Arms. Created in 1988 to build and strengthen international legal efforts to ban the use and threat of use of nuclear weapons, this Organization is headquartered in Berlin and has consultative status with ECOSOC [1, p. 377]. Presently the Organization also has the following areas of activity: efforts to abolish all types of inhumane weapons and to control the international arms trade; advancing concepts of security based on the application of law and legal mechanisms, development of non-offensive defence and implementation of confidence building measures; encouraging the establishment and use of the International Criminal Court and other legal procedures to address crimes against international humanitarian law.

The activities of other international non-governmental organizations in the relevant field are also noticeable. An example is the International Network of Engineers and Scientists Against Proliferation (INESAP), established in 1993 to promote non-proliferation and disarmament with regards to weapons of mass destruction and the delivery systems associated with them. INESAP promotes critical analyses of technical, scientific and political issues associated with nuclear and other weapons of mass destruction and works to develop disarmament concepts. Its members contribute their scientific expertise to efforts aimed at transforming and strengthening existing arms control and non-proliferation regimes [11].

Unlike other areas, a sufficiently large number of international non-governmental organizations are currently act in the field of resolving the environmental crisis. On the one hand, this is due to the scale and universality of the environmental sphere, on the other hand, the environmental crisis is associated with the violation of human rights and fundamental interests.

The main mission of the Forest Stewardship Council, which brings together social and environmental non-governmental organizations, business corporations, research institutes, religious organizations and individual members in more than 60 countries, is to promote environmentally appropriate, socially beneficial and economically viable management of the world's forests. Within the framework of this international non-governmental organization entire certification schemes for industrial enterprises are being developed, which are entrusted with the responsibility of managing forest resources and their products. As a result, in 1993, certification of the 80 million hectares of forest zone was carried out. The Council has given incentives to a number of private industrial companies that have taken special initiatives on environmental certification standards [12].

One of the international non-governmental organizations that play an important role in solving environmental problems that arise in the world is the Marine Stewardship Council. Founded in 1996 and headquartered in London, the Organization's goal is to adapt consumer purchasing ability to enable positive change and promote the environmentally responsible management of the world's most important renewable food resource [13]. In general, it has structured its activities around five strategic fields: recognizing and encouraging activities to promote sustainable fisheries and improvement; ensuring that the certifications of national marine stewardship councils are credible and reflect the best practices in the world; breeding and expanding sustainable seafood markets; raising awareness and public support, as well as opportunities for the influence of science; building a high-performing global organization and backing up [14].

Currently, there is a need to take a closer look at the activities of international non-governmental organizations in three aspects that are considered an integral part of the environmental crisis and are associated with ever-increasing pollution at the global level: bottom-up assessing promising opportunities, making the role of local non-governmental organizations a priority; consideration of interactions between local and international non-governmental organizations that regularly emphasize the need for alliances or increase pressure; analysis of the influence of international non-governmental organizations on the low-level non-state sector [2, p. 1743–1752].

In order to more fully study the activities of international non-governmental organizations that are building their own capacity to implement strategies related to climate change, which is another environmental problem, it is necessary to adopt legal norms in a number of areas in which both the scope and means of public participation will be explained: development of explanatory norms for climate change that provide favorable opportunities for human activities in various directions; dissemination of knowledge and skills, habits for non-governmental organizations to communicate with the society on factual and practical issues; raising awareness and further developing legal awareness, which includes the simple communication on information so that innovative efforts on values and norms can act as an intermediary between the world of science and the society; increasing the practical capabilities of the world community in relation to climate and the adoption of appropriate measures to ensure both in the context of the activities of international non-governmental organizations on internal organizational issues, and in relation to external partners; building infrastructure, developing support networks, promoting solidarity.

Conclusions. Thus, taking into account the above and the conducted analysis, we can come to the following conclusions: the role of international non-governmental organizations in solving global problems is quite fundamental; spheres of activity of all international non-governmental organizations in various directions for solving global problems should be expanded and close cooperation relations with states should be established; the role of international non-governmental organizations in the international norm-making process should be treated with particular attention; increasing the activity of international non-governmental organizations in terms of quantity and quality should always be the center of attention of the international community; the process of strengthening the issues of

international cooperation between international non-governmental organizations and international intergovernmental organizations should develop further.

USED SOURCES

1. Diehl S. J., Moltz J. C. Nuclear weapons and nonproliferation: a reference handbook (contemporary world issues). 2nd edition. OXFORD, ABC-CLIO, 2007, 335 P.
2. Longhofer W., Schofer E., Miric N., Frank D. J. NGOs, INGOs, and Environmental Policy Reform, 1970–2010. *Social Forces*. 2016. Vol. 94. No. 4. P. 1743–1768.
3. Naumtsev N. I., Safronov V. V. Non-governmental organizations as a special actor in legal relations in international space law. *Actual Problems of Aviation and Cosmonautics*. 2012. Vol. 2. No. 8. P. 347–348 (in Russian).
4. Scott-Villiers P. The Struggle for Organisational Change: How the ActionAid Account Ability, Learning and Planning System Emerged. *Development in Practice*. 2002. Vol. 12. No. 3/4. P. 424–435.
5. Tunkin T. I. Law and force in the international system. Moscow, International Relations, 1983, 200 p. (in Russian).
6. Yepifanov A. E., Mokhov A. Y. On the role of international non-governmental organizations in the legal support of food security. *Закон и право*. 2021. No. 8. P. 83–89 (in Russian).
7. URL: <https://www.un.org/en/our-work/deliver-humanitarian-aid>
8. URL: <https://actionaid.org/who-we-are>
9. URL: <https://www.cosparathens2022.org>
10. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/outer_space_governing.shtml
11. URL: <http://www.inesap.org/what-inesap>
12. URL: <https://fsc.org/en/about-us>
13. URL: <https://www.msc.org/uk/about-the-msc/what-is-the-msc>
14. URL: <https://www.msc.org/about-the-msc/our-strategy>

Е. Мірзаєва. Роль міжнародних неурядових організацій у вирішенні глобальних проблем

У статті на основі розмаїття думок юридичної літератури, міжнародно-правових норм та міжнародної практики широко проаналізовано питання, пов'язані з роллю міжнародних неурядових організацій у вирішенні глобальних проблем. Зазначається, що глобальні проблеми вимагають спільних зусиль усього міжнародного співтовариства, а шляхи вирішення та методи залежать не лише від держав чи їх відповідних органів, а й від співпраці міжнародних неурядових організацій у цій сфері. У статті детально аналізуються окремі глобальні проблеми та на конкретних кейсах пояснюється роль міжнародних неурядових організацій у їх вирішенні. Насамкінець подано конкретні та змістовні висновки щодо вирішення кожної глобальної проблеми.

Проведений у статті аналіз робить такі висновки: роль міжнародних неурядових організацій у вирішенні глобальних проблем є досить принциповою; необхідно розширити сфери діяльності всіх міжнародних неурядових організацій у різних напрямках для вирішення глобальних проблем і налагодити відносини тісної співпраці з державами; особливу увагу варто приділити ролі міжнародних неурядових організацій у міжнародному нормотворчому процесі; кількісне та якісне збільшення активності міжнародних неурядових організацій має завжди бути в центрі уваги міжнародної спільноти; повинен набувати подальшого розвитку процес зміцнення питань міжнародного співробітництва між міжнародними неурядовими організаціями та міжнародними міжурядовими організаціями.

Ключові слова: *глобальні проблеми, міжнародні неурядові організації, міжнародні організації, міжнародне співробітництво, міжнародна безпека, міжнародна єдність.*

Стаття надійшла до редколегії 10 листопада 2022 року

УДК 340.1

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.17-23

О. М. Бодунова,*канд. юрид. наук, доцент**e-mail: olesalasuk@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-9179-5985;****О. В. Хмизова,***канд. юрид. наук, доцент,**Державний податковий університет**e-mail: sunnyflowers22@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-8671-3727**

РОЗУМІННЯ ПРАВОТВОРЧОСТІ ТА НОРМОТВОРЧОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРОЄКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ПРАВОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ»

У статті досліджується поняття правотворчості та нормотворчості відповідно до проекту Закону України «Про правотворчу діяльність». Звернено увагу на те, що правотворча форма правової діяльності посідає вагомим місце серед інших форм правової діяльності та відіграє важливу роль у здійсненні функцій держави, надає їм нормативного визначення та формує нормативну базу для їх життєдіяльності.

Зазначено, що правотворча діяльність як одна з основних функцій органів публічної влади з часу набуття незалежності Україною гостро потребувала комплексної нормативної регламентації на рівні закону. Неодноразові невдалі спроби прийняття закону про нормативно-правові акти, врегулювання питання планування правотворчої діяльності, забезпечення належних механізмів контролю за вказаною діяльністю наражалися на нездатність законодавця сформувати політично узгоджену позицію, що призвела до фундаментальних прогалин у сфері законодавчого регулювання правотворчості.

Проте 2021 року народними депутатами був розроблений проєкт Закону України «Про правотворчу діяльність», який детально врегулює термінологічну базу і механізм прийняття нормативно-правових актів в Україні, чим суттєво змінює підхід до правотворчості. Основною ціллю цього законопроєкту – налагодити й унормувати питання нормопроектної і правотворчої діяльності. Він покликаний врегулювати питання правотворчої діяльності в Україні, зокрема діяльності та регулювання відносин, пов'язаних із її плануванням, розробкою, прийняттям (виданням), застосуванням нормативно-правових актів та правовим моніторингом. Однією з його ключових особливостей є визначення правил ієрархії нормативно-правових актів.

Зазначено, що у правовій літературі більша увага приділяється саме поняттю «нормотворча діяльність». У законопроекті поняття правотворчості та нормотворчості чітко розмежовані, додаючи до правотворчості, крім нормотворчості, ще планування: «Правотворча діяльність – це діяльність з планування, розробки проекту нормативно-правового акта (його концепції) та прийняття (видання) нормативно-правового акта, метою якої є правове врегулювання та/або охорона суспільних відносин». З огляду на це висловлено власну думку щодо цього питання та сформульоване авторське визначення правотворчості.

Ключові слова: правотворчість, нормотворчість, правотворча діяльність, нормативно-правовий акт, нормопроекування, законопроект.

Метою статті є теоретичне дослідження інституту нормотворення відповідно до проекту Закону України «Про правотворчу діяльність».

Постановка проблеми. Правотворча форма правової діяльності посідає вагомe місце серед інших форм правової діяльності та відіграє важливу роль у здійсненні функцій держави, надає їм нормативного визначення та формує нормативну базу для їх життєдіяльності.

Така діяльність виразно окреслює взаємозв'язок держави і права, тим самим визначає її природу і призначення. Як доцільно зазначає Л. Мамут, держава є правовою рівно настільки, наскільки вона зв'язана правом і підпадає під дію тих правових норм, які об'єктивно закріплені у формі закону і визначають права, повноваження і головне – обов'язки як держави в цілому, так і її окремих органів [1, с. 38–40].

Правотворча діяльність як одна з основних функцій органів публічної влади з часу набуття незалежності Україною гостро потребувала комплексної нормативної регламентації на рівні закону. Неодноразові невдалі спроби прийняття закону про нормативно-правові акти, спроби врегулювати питання планування правотворчої діяльності, забезпечити належні механізми контролю за вказаною діяльністю наражалися на нездатність законодавця сформувати політично узгоджену позицію, що призвела до фундаментальних прогалин у сфері законодавчого регулювання правотворчості.

Проте 2021 року народними депутатами був розроблений проект Закону України «Про правотворчу діяльність», який детально врегульовує термінологічну базу і механізм прийняття нормативно-правових актів в Україні, чим суттєво змінює підхід до правотворчості.

Основною ціллю цього законопроекту – налагодити й унормувати питання нормопроекотної і правотворчої діяльності. Він покликаний врегулювати питання правотворчої діяльності в Україні, зокрема діяльності та регулювання відносин, пов'язаних із її плануванням, розробкою, прийняттям (виданням), застосуванням нормативно-правових актів та правовим моніторингом. Однією з його ключових особливостей є визначення правил ієрархії нормативно-правових актів.

У зв'язку з цим доцільним видається дослідження питань правотворчості та нормотворчості в розрізі цього законопроекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правотворча діяльність як правова категорія займає центральне місце в наукових дискусіях минулого й сьогодення. Праці видатних науковців, таких як С. М. Мельничук, А. В. Мицкевич, Б. В. Дрейшев, Д. А. Ковачев, А. Нашиц, А. С. Піголкін, В. В. Степанян, Р. О. Халфина та інші, створили фундаментальне підґрунтя у вивченні її різноманітних аспектів. Проте, незважаючи на широку розробленість цієї правової категорії, актуальність її дослідження не втрачається через законодавчі зміни у регулюванні цього питання.

Виклад основного матеріалу. В основі правотворчої форми правової діяльності лежить постійний процес оновлення правових норм, який в ідеалі має відповідати сучасному рівню суспільних відносин, сприяти їх прогресивному розвитку та ефективному здійсненню функцій держави. Ефективність реалізації функцій сучасної держави прямо залежить від того, наскільки чіткою і повною є система соціального законодавства [2, с. 78].

У правовій науці ще не склалося парадигмального розуміння цього явища, попри різноманітні концептуальні підходи. Втім будь-яка концепція потрібна вже тому, що є не тільки формою систематизації матеріалу, але й спробою його засвоєння [3, с. 13]. Науковці вважають, що правотворчість як соціальне і юридичне явище, не обмежується лише виданням нормативних актів. Воно охоплює більш широке коло процесів: виявлення потреб у правовому регулюванні тих чи інших правостворюючих суспільних відносин, напрям і характер регулювання, підготовка нормативного акта [4, с. 344].

Варто звернути увагу на те, що така позиція має своє підґрунтя яке криється у сучасних концепціях праворозуміння. Правотворча форма правової діяльності держави щодо здійснення своїх функцій піддана безпосередньому впливу з боку цього явища. Домінування позитивістського підходу створювало умови для ототожнення понять «право» і «закон». У сучасній теорії держави і права під впливом державотворчих процесів відбулося розширення джерел права, що призвело до розмежування зазначених понять. Так вважається, що закон – це одна із інституційних форм існування права, яка може існувати у вигляді рівного і справедливого масштабу свободи, що знаходить своє відображення у неінституційних формах (правова доктрина, правові принципи, правові відносини тощо) [5, с. 354].

У системі наукових досліджень, предметом яких є правотворчість, вважається, що її ціль – регулювання суспільних відносин. Її варто розглядати як засіб управління суспільством у різноманітних сферах суспільних відносин [6, с. 82]. Але на перший план висувається все ж таки її значення як технології зі створення нормативно-правового акта або іншого офіційного юридичного джерела, який як результат правотворчої діяльності і виступає у ролі передумови впливу права на суспільні відносини [7, с. 131].

Відсутність єдиного законодавчого підходу до питання визначення видів нормативно-правових актів, їх юридичної сили та ієрархії, питання набрання чинності, дії, припинення дії нормативно-правових актів, питання подолання колізій та усунення прогалин під час застосування нормативно-правових актів призводить до суперечливої

практики правозастосування і, як наслідок, до численних порушень прав та свобод громадян. Це і стало основною причиною та посилом до розробки законопроектів, які регулюють питання правотворчості та нормотворчого процесу.

Однією з найбільш значущих проблем правотворчості у теорії права є відірваність, а у деяких випадках ігнорування, суб'єкта, що приймає нормативно-правовий акт, від результатів власної правотворчої діяльності.

Апробовані прогресивні практики щодо оцінки впливу проекту нормативно-правового акта на суспільні відносини є усталеною практикою для країн членів Європейського Союзу. Так, зокрема, у Чехії, Німеччині, Греції, Угорщині, Латвії, Польщі, Швеції, Іспанії оцінки впливу надаються для усіх типів проектів нормативно-правових актів. При цьому формальний підхід до оцінки впливу проекту нормативно-правового акта суб'єктами правотворчої діяльності в нашій країні, небажання відшукати найбільш ефективний та дієвий варіант вирішення проблеми на основі об'єктивних емпіричних даних та наукових досліджень призводить до низької якості законодавчого регулювання.

Досить суттєвою практичною проблемою на сьогодні є неналежне законодавче врегулювання питання обліку та державної реєстрації нормативно-правових актів, створення актуального фонду цих актів і підтримання їх у контрольному стані, питання доступності, гласності та відкритості правової інформації. Вирішити це можливо, зокрема, через підвищення й утворення статусу Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів.

Відхід від радянського принципу монополії на правотворчу діяльність, розширення кола суб'єктів, що за Конституцією та законами України уповноважені приймати нормативно-правові акти та потреба громадського контролю за вказаним процесом зумовлює необхідність концептуального переосмислення ролі громадянського суспільства, наукової та експертної спільноти у процесі формування публічної політики.

Ці та інші проблеми організаційно-правового забезпечення правотворчої діяльності призводять до порушення прав та свобод людини, неефективної роботи суб'єктів правотворення, недосконалості системи законодавства тощо.

З огляду на це існує нагальна потреба законодавчого врегулювання питання правотворчої діяльності в Україні [8].

Саме тому 2021 року до Верховної Ради України був поданий законопроект «Про правотворчу діяльність», який спрямований на врегулювання вищевказаних суспільних відносин. Зокрема, цим законопроектом визначені поняття «правотворчість» і «нормотворчість».

Як уже зазначали, у правовій літературі більше уваги приділяється саме поняттю «нормотворча діяльність». У законопроекті ці поняття чітко розмежовані, додаючи до правотворчості, крім нормотворчості, ще планування: «Правотворча діяльність – це діяльність з планування, розробки проекту нормативно-правового акта (його концепції) та прийняття (видання) нормативно-правового акта, метою якої є правове врегулювання та/або охорона суспільних відносин» (ч. 1 ст. 2) [8].

На думку теоретиків, це не лише не відповідає усталеній термінології, але й породжує проблему вживання терміна «планування», яким автори часто замінюють аналіз правозастосування, аналіз реалізації законодавства, аналіз політики – це все дійсно важливі елементи функціонування суспільного механізму, проте вони не можуть замінюватися плануванням нормотворчої діяльності, яка насправді є лише одним з етапів усіх перерахованих видів аналітичної діяльності [9].

Крім того, ч. 2 ст. 2 встановлює, що «правотворча діяльність в Україні регламентується Конституцією України, цим Законом, іншими законами України та підзаконними нормативно-правовими актами», але планування нормотворчого процесу, як правило, регулюється документами політики – концепціями, стратегіями, програмами діяльності, планами... – які не є, принаймні не повинні бути, правовими актами [8].

Таким чином, зміна назви породжує проблему не самим застосуванням слова «правотворчість», а його розумінням у цьому законопроекті та співвідношенням з предметом правового регулювання. З огляду на це більш доцільно змінити назву законопроекту на «Про нормотворчу діяльність в Україні» або «Про нормативно-правові акти». Така зміна більш відповідатиме текстовому наповненню нормативно-правового акта.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що нині в Україні відсутній нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, який би підвищив якість правотворчої роботи, рівень підготовки правотворчого процесу, уніфікував порядок прийняття нормативно-правових актів, встановив би єдині підходи до видів, системи та ієрархії нормативно-правових актів, окреслив би особливості правової природи того чи іншого нормативно-правового акта, зокрема стратегічного (програмного) акта. Подальших дискусій і досліджень потребують питання ієрархії правових актів, ухваленими органами та посадовими особами в органах місцевого самоврядування після децентралізації влади. Саме тому приєднуємось до думки Н. П. Харченка щодо необхідності розроблення й ухвалення закону України, який би чітко упорядковував особливості правотворчості в Україні в умовах сьогодення та з урахуванням новітніх наукових досліджень, а також систематизації чи малої кількості підзаконних нормативно-правових актів у цій сфері [10].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії: монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
2. Козловський А. А. Гносеологічна концепція права. *Науковий вісник Чернігівського державного університету*. 2000. Вип. 100. С. 13.
3. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи: монографія; за ред. Ю. С. Шемшученка. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2001. 656 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

Бодунова О. М., Хмизова О. В. Розуміння правотворчості та нормотворчості в контексті проекту Закону України «Про правотворчу діяльність»

5. Шмакова Н.С. Ведомственное правотворчество: понятие и формы: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 2006. 237 с.
6. Слинько С. С. Правотворча політика держави в сучасних умовах активізації правотворчої діяльності. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4 (44). С. 79–83.
7. Дрейшев Б. В. Правотворчество и правовое регулирование. *Правоведение*. 1985. № 1. С. 131.
8. Пояснювальна записка до проекту закону «Про правотворчу діяльність» / офіційний сайт Ligazakon. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GI05571A?an=8> (дата звернення: 12.09.2022).
9. Аналіз законопроекту № 5707 «Про правотворчу діяльність» / офіційний сайт. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/analiz-zakonoproiektu-pro-pravotvorchu-diialnist/> (дата звернення: 12.09.2022).
10. Харченко Н. П. Правотворчість в Україні: стан та тенденції розвитку. *Молодий вчений*. 2022. № 9 (109). URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5576/5459> (дата звернення: 12.10.2022).

REFERENCES

1. Onishchenko N. M. Pravova systema: problemy teorii: monohrafiia. K.: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2002. 352 s.
2. Kozlovskiy A. A. Hnoseolohichna kontseptsiiia prava. *Naukovyi visnyk Chernivskoho derzhavnogo universytetu*. 2000. Vyp. 100. S. 13.
3. Derzhavotvorennia i pravotvorennia v Ukraini: dosvid, problemy, perspektyvy: monohrafiia; za red. Yu. S. Shemshuchenka. K.: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho, 2001. 656 s.
4. Teoriia derzhavy i prava. Akademichniy kurs: pidruchnyk / za red. O. V. Zaichuk, N. M. Onishchenko. K.: Yurinkom Inter, 2008. 688 s.
5. Shmakova N. S. Vedomstvennoe pravotvorchestvo: poniatye y formy: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. M., 2006. 237 s.
6. Slynko S. S. Pravotvorcha polityka derzhavy v suchasnykh umovakh aktyvizatsii pravotvorchoi diialnosti. *Univrsytetski naukovyi zapysky*. 2012. № 4 (44). S. 79–83.
7. Dreishev B. V. Pravotvorchestvo y pravovoe rehulyrovanye. *Pravovedenye*. 1985. № 1. S. 131.
8. Poiasniuvalna zapyska do proiektu zakonu «Pro pravotvorchu diialnist» / ofitsiinyi sait Ligazakon. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GI05571A?an=8> (data zvernennia: 12.09.2022).
9. Analiz zakonoproiektu № 5707 «Pro pravotvorchu diialnist» / ofitsiinyi sait. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/analiz-zakonoproiektu-pro-pravotvorchu-diialnist/> (data zvernennia: 12.09.2022).
10. Kharchenko N. P. Pravotvorchist v Ukraini: stan ta tendentsii rozvytku. *Molodyi vchenyi*. 2022. No 9 (109). URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5576/5459> (data zvernennia: 12.10.2022).

Bodunova O., Khmyzova O. Understanding law-making and Norm-making in the Context of the Draft Law «On law-making Activities»

The article examines the concepts of law-making and rule-making in accordance with the draft law of Ukraine «On Law-Making Activity». Attention is drawn to the fact that the law-making form of legal activity occupies an important place among other forms of legal activity and plays an important role in the implementation of state functions, gives them a normative definition and forms a normative basis for their life activities.

It was noted that law-making activity, as one of the main functions of public authorities, has been in dire need of complex regulatory regulation at the level of law since Ukraine gained independence. Repeated unsuccessful attempts to adopt a law on normative legal acts, attempts to regulate the issue of planning law-making activities, to ensure proper control mechanisms for the specified activities, were exposed to the legislator's inability to form a politically agreed position, which led to fundamental gaps in the field of legislative regulation of law-making.

However, in 2021, people's deputies developed a draft law «On law-making activity», which regulates in detail the terminological base and the mechanism of adoption of normative legal acts in Ukraine, which significantly changes the approach to law-making. The main goal of this draft law is to establish and standardize the issue of normative and law-making activities. It is designed to regulate issues of law-making activity in Ukraine, in particular, activities and regulation of relations related to its planning, development, adoption (issuance), application of normative legal acts and legal monitoring. One of its key features is the definition of the rules of the hierarchy of normative legal acts.

It is noted that in the legal literature more attention is paid to the concept of «normative activity». In the draft law, the concepts of law-making and rule-making are clearly distinguished, adding to law-making, in addition to rule-making, «planning»: «Law-making activity is the activity of planning, developing a draft of a normative-legal act (its concept) and adopting (issuing) a normative-legal act, the purpose of which there is legal regulation and/or protection of social relations». In view of this, an own opinion on this issue was expressed and the author's definition of law-making was formulated.

Keywords: *law-making, rule-making, law-making activity, normative-legal act, rule-making, draft law.*

Стаття надійшла до редколегії 14 листопада 2022 року

УДК 340.5

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.24-35

А. С. Вавринчук,
аспірантка кафедри загальної теорії
держави та права,
Національний університет
«Одеська юридична академія»
e-mail: adrianaavavrincuk@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-4557-0296

ВПЛИВ КОНЦЕПЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВОВОГО КОНСЕНСУСУ НА АДАПТАЦІЮ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ДО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Статтю присвячено питанням впливу концепції європейського правового консенсусу на процеси адаптації правової системи України до права Європейського Союзу. Зазначено, що концепція європейського правового консенсусу є засобом інтеграції правової системи держави-кандидата до чинного правового поля ЄС. Ця концепція знаходить свій прояв як на рівні правової ідеології, так і на прикладному рівні правозастосування у діяльності судових органів. За допомогою концепції європейського правового консенсусу стає досяжним синергетичний ефект взаємного проникнення правових систем ЄС та держави-кандидата. За його допомогою Україна здійснює власну адаптацію до загальних вимог ЄС та водночас відкриває шлях до проникнення національної правової культури у спільний європейський простір. Важливість підготовки національної правової системи до цього процесу обумовлена юридичною природою консенсусу як інструменту, що може виконувати різні функції у судовій юриспруденції. Європейський консенсус є прикладним правозастосовним інструментом, що впливає на рішення національного суду. Наголошено, що європейський консенсус – це завершена практична концепція, яка насамперед використовується ЄСПЛ і є так званим «живим» правозастосовним інструментом для держав-членів, в яких вона застосовується. Саме це дозволяє в окремих випадках ЄСПЛ вирішувати справу з урахуванням положень національного законодавства. Європейський консенсус насамперед визначається на рівнях нормативних правил (системи законодавства), що підлягає безпосередній імплементації, та рівні принципів правової системи, під якими мають на увазі ті загальні концепції, які лежать в основі національних правових доктрин. Зрозуміло, що адаптація пануючих стандартів, розуміння процесу і механізмів інтерпретації положень європейського законодавства матиме вирішальне значення для їх правильного застосування на національному рівні як у судовій, так і в управлінській діяльності. Застосування норм національного права в

рішеннях ЄСПЛ дозволяє посилити законність рішень ЄСПЛ, особливо у справах, в яких ЄСПЛ розгортає поступове трактування, здійснює переконання сторін угоди та робить судження більш прийнятним, що дозволяє уникати довільного прийняття рішень.

Ключові слова: адаптація, Європейський Союз, ЄСПЛ, інтерпретація, уніфікація, правовий консенсус, принципи права.

Мета дослідження – це комплексний загальнотеоретичний аналіз проблем здійснення впливу концепції європейського правового консенсусу на адаптацію правової системи України до права Європейського Союзу в умовах євроінтеграції України.

Актуальність проблеми. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод у правових системах держав-членів Ради Європи займає особливе місце порівняно з традиційними нормами міжнародного права та міжнародними договорами [1]. Панівною доктриною серед сучасних європейських правників є її визначення як інструменту єднання європейського правопорядку, що конституційно визнаний на національному рівні.

Особлива, наднаціональна та загальноєвропейська юридична сила Конвенції та побудованих на ній рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) визнається всіма країнами ЄС. Зрозуміло, що кожна країна ЄС має властиві їй особливості доктринального розуміння системи основних прав і свобод як найважливіших гуманістичних цінностей. Проте на етапі адаптації правової системи держав-членів ЄС відбувається їх зближення з пануючими у європейському правовому просторі принципами та нормативними вимогами.

Незважаючи на всі розбіжності, а іноді навіть контрасти правових систем держав ЄС, існує те, що об'єднує всі ці країни. Йдеться про феномен інтернаціоналізації основних прав і свобод на основі такого принципу: всі нації сприйняли ідеали права, які, навіть не будучи незмінними, є сукупністю ідей та уявлень, що стоять над волею законодавців. У сучасній Європі такі «об'єднуючі» правові елементи відомі під назвою «концепція європейського (правового) консенсусу». Отже, на рівні Європейського Союзу європейська система захисту прав людини, заснована на цій Конвенції, перетворилася на структурний блок права ЄС, що посідає у його ієрархії найвище місце. Зауважимо, що вплив на правову дійсність концепції європейського (правового) консенсусу простежується і на етапі адаптації правової системи держави-кандидата у члени Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим елементом такого механізму виступає інструментарій прецедентної практики ЄСПЛ. Серед сучасних науковців-правників питаннями дослідження теоретичних та правозастосовних проблем, що стосуються тенденцій застосування норм національного права в рішеннях ЄСПЛ, займалися такі відомі дослідники, як: В. Ватрас [2], О. Дерюгін [3], Н. Марченко [4], І. Назаров [5], Т. Павлюковець [6], П. Пушкар [7], С. Солоткий [8], Л. Туманова [9].

Сучасний стан дослідження у цій сфері відзначається накопиченням значного наукового матеріалу, створенням теоретичних концепцій практичного застосування концепції європейського (правового) консенсусу.

Виклад основного матеріалу. Провідне місце у процесі адаптації правової системи України до права Європейського Союзу відіграють рішення ЄСПЛ. Питання про роль рішень ЄСПЛ у національній правовій системі продовжує залишатися одним із найактуальніших. Ратифікація Верховною Радою України Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 1950), яка відбулася у вересні 1997 року, ще й сьогодні зумовлює пошуки оптимальних моделей побудови правової системи, яка була б спроможна забезпечити реальне, а не ілюзорне гарантування державою прав і свобод людини, про які йдеться у Конвенції [8]. Особливо актуальним це питання виглядає у контексті того, що 28 лютого 2022 року Україна офіційно подала заявку на вступ до Євросоюзу за спеціальною спрощеною процедурою. Положення розділу II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» текстуально багато у чому повторюють формулювання Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [10]. Відповідно, практика ЄСПЛ, що забезпечує захист конвенційних прав і свобод, може бути прикладом прямого застосування норм Конвенції. Так само і підходи до тлумачення статей Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, як застосовує ЄСПЛ, можуть слугувати орієнтирами для національної судової практики.

Україна приєдналася до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 17 липня 1997 року, прийнявши Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції». Від 17 липня 1997 року ратифіковано Конвенцію та, відповідно, легалізовано застосування її положень [11]. 2006 року також було прийнято важливий нормативно-правовий акт, що відкривав можливості практичного виконання на території України рішень, винесених ЄСПЛ, – Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року [12].

Однією з важливих особливостей уніфікованих європейських стандартів у сфері судочинства є їх мінімально гарантований обсяг, тобто внутрішньодержавне право країни-члена ЄС спроможне посилювати та додатково забезпечувати права і свободи осіб, зацікавлених у реалізації судами загальної юрисдикції своєї основоположної функції правосуддя. Серед міжнародних стандартів діяльності судів особливе місце займають стандарти доступності судочинства, його оперативності та своєчасності. Відповідно до положень цієї системи доступність як стандарт діяльності суду передбачає його відкриту діяльність, можливість бути присутніми на судових засіданнях, зручність використання самого приміщення суду, право брати участь у судових засіданнях, незважаючи на наявні в особи фізичні вади, повага до особи з боку працівників суду, справедливий розмір судових зборів. Оперативність і своєчасність відображає дотримання строків вчинення процесуальних дій судом, починаючи з моменту відкриття провадження у справі до моменту вручення стороні копії рішення.

Справа повинна бути розглянута в найкоротші строки і не перевищувати встановлений законодавцем строк розгляду справи [3]. Загальними принципами Європейської хартії про статус суддів, прийнятої під егідою Ради Європи 1998 р., зазначено, що кожного судді стосуються вимоги незалежності, неупередженості та компетентності (оскільки не може йтися про незалежність судді, який не володіє достатніми знаннями та досвідом щодо предмета спору) [13].

Судове рішення повинне базуватися на засадах верховенства права, бути законним та обґрунтованим. Ці вимоги, безперечно, є обов'язковими, і саме за їх недотримання часто дорікають суддям. Звичайно, це є серйозною проблемою, яка потребує окремої дискусії. Про сам процес застосування норм права на національному рівні йдеться у процесуальних нормативно-правових актах і законодавстві про судоустрій. Так, відповідно до частин 5 та 6 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 встановлено, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права, та враховуються іншими судами під час застосування таких норм права. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної Верховним Судом, тільки з одночасним наведенням відповідних мотивів [14]. Зрозуміло, що подібний підхід як принциповий може бути перенесено і на можливості оцінки можливостей та ефективності застосування норм національного права в рішеннях ЄСПЛ.

З позицій теорії права саме завдяки правозастосовній діяльності, коли в процес реалізації норм права втручаються державні органи і посадові особи, стає можливим виникнення та реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктів права. При цьому цей процес застосування знову ж таки необхідно розглядати під кутом використання Судом (ЄСПЛ) доктрини європейського консенсусу. Європейський консенсус насамперед визначається на рівнях нормативних правил (системи законодавства), що підлягає безпосередній імплементації та рівні принципів правової системи, під якими мають на увазі ті загальні концепції, які лежать в основі національних правових доктрин [15]. Зрозуміло, що адаптація пануючих стандартів, розуміння процесу і механізмів інтерпретації положень європейського законодавства матиме вирішальне значення для їх правильного застосування на національному рівні як у судовій, так і в управлінській діяльності.

Європейський консенсус – це завершена практична концепція, яка насамперед використовується ЄСПЛ і є так званім «живим» правозастосовним інструментом для держав-членів, в яких вона застосовується. Саме це дозволяє в окремих випадках ЄСПЛ вирішувати справу з урахуванням положень національного законодавства.

Необхідно зазначити, що ЄСПЛ може досягати майже однастайності на рівні нормативно визначених правил. У справі «Юнал Текелі проти Туреччини» ЄСПЛ постановив, що турецьке законодавство, забороняючи одруженим жінкам зберігати свої дівочі прізвища, було останнім подібним законом у Європі. Або у справі «Баятян проти Вірменії» Суд постановив, що у момент втручання лише чотири держави не забезпечили альтернативну військову службу на підставі відмови із міркувань совісті.

Ці справи, крім того, є рідкісним прикладом, у якому Європейський консенсус означає майже однотайність і містить правила, а не принципи [15].

Упродовж останнього десятиліття сформувалася чітка та стійка тенденція у Європі до відходу від формальних рішень і вузької інтерпретації закону. Відомо, що застосування норм права має здійснюватися у суворій відповідності до певних вимог. Ці вимоги деколи ще називають принципами (правилами), ідеологією правозастосовної діяльності. Під вимогами до правильного застосування норм права розуміють сукупність ідей, поглядів на те, як повинні застосовуватися норми права.

Рівень консенсусу обумовлюватиме значення консенсусу в аргументації рішень ЄСПЛ. Якщо має місце консенсус на рівні правил, держава-відповідач забезпечуватиме досить переконливе виправдання для відхилення від цього консенсусу. Більше того, якщо ЄСПЛ вирішує заперечити такий консенсус, він повинен чітко і переконливо пояснити, які причини такого рішення. Якщо консенсусу на рівні правил досягнуто, то це є чітким сигналом, що сторони протистояння погоджуються на особливий підхід до спірного питання. Це свідчить, що досягнення правового консенсусу на рівні правил є порівняно нечастим у зв'язку з тим, що юридичну справу можна розглядати різними способами.

Якщо правовий консенсус на рівні правил досягнуто, то ЄСПЛ розглядатиме його як досить переконливий, якщо не вирішальний аргумент у процесі вирішення справи. Це менше проявляється у разі консенсусу на рівні принципів. Водночас на рівні принципів ЄСПЛ використовує консенсус, розуміючи його як однотайність, для роз'яснення значення нечітких термінів, закріплених у Конвенції. У справі «Селмоні проти Франції» ЄСПЛ використав консенсус, щоб роз'яснити значення статті 3 Конвенції шляхом порівняння її з Конвенцією ООН проти тортур та іншої жорстокості, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання [15].

Продемонструємо зазначене на прикладі окремих справ, рішення у яких було винесено ЄСПЛ через оцінку та тлумачення національного законодавства. Так, для того щоб впевнитись у релевантності рішення ЄСПЛ, необхідно також зважати на національне законодавство, яке бралось до уваги під час вирішення цієї справи судом. Якщо, наприклад, законодавство України інакше регламентує певні правовідносини, ніж законодавство тієї держави, щодо якої постановлено рішення, потрібно оцінювати, чи не може така відмінність мати суттєве значення та чи не може вона в перспективі призвести до формування іншого підходу до вирішення цієї справи судом (одним з таких прикладів є, зокрема, питання регулювання спрощених і скорочених процедур розгляду кримінальних проваджень на підставі угод відповідно до гл. 35 КПК України) [7].

Щодо «законності» арешту чи взяття під варту та дотримання «процедури, встановленої законом», ЄСПЛ зауважує, що подібні питання підлягають з'ясуванню у межах національного законодавства. Стаття 5 встановлює обов'язок держави забезпечувати дотримання матеріально-правових і процесуальних норм національного законодавства, водночас вимагаючи відповідності щодо захисту людини від свавілля (рішення у справі «Амур проти Франції» (*Amuur v. France*) [16], рішення у справі

«Моорен проти Німеччини» (Mooren v. Germany) [17] чи рішення у справі «Барановський проти Польщі» (Baranowski v. Poland). В останньому ЄСПЛ вказав, що, коли йдеться про позбавлення свободи, надзвичайно важливою умовою є забезпечення загального принципу юридичної визначеності. Отже, неодмінна вимога полягає в тому, щоб умови, за яких здійснюється позбавлення свободи, були чітко сформульовані в національному законі та застосування самого цього закону було передбачуваним настільки, щоб він відповідав стандарту «законності», встановленому Конвенцією. Відповідно до цього стандарту всі закони повинні бути сформульовані настільки чітко, щоб забезпечити громадянину можливість – у разі потреби за допомогою одержання відповідної консультації – передбачити достатньою в конкретних обставинах мірою наслідки, до яких може призвести ця дія [18]. Отже, тлумачення національного законодавства під час винесення рішень ЄСПЛ щодо України повинно слугувати таким цілям: правильно, точно та однаково розуміти і застосовувати законодавчі норми національного права країни-відповідача у справі; виявляти їх сутність, яку національний законодавець заклав у словесне їх формулювання; протидіяти спробам відійти від точного смислу правових норм, протиставляти під різними приводами «буквальний» і «дійсний» сенс, букву і дух закону, його зміст і зовнішню форму, що є скритою формою зміни закону. Так само можемо стверджувати, що тлумачення національного законодавства під час винесення рішень ЄСПЛ щодо України не має будь-яких відмінностей від подібного процесу у ході розгляду справ, де відповідачами виступають інші держави, тобто носить явно «недискримінаційний» характер щодо національного законодавства, навіть за умов існування у ньому певних «пробілів».

Самі судді ЄСПЛ зазначали, що європейський консенсус був розгорнутий, щоб виконувати певну функцію в аргументації суду. Багато суддів зауважували, що європейський консенсус – інструмент, який був притаманною рисою і ЄСПЛ як регіонального суду, і Європейської Конвенції з прав людини як регіонального договору з прав людини.

Найважливіша ідея Конвенції та країн, які її прийняли, – досягти загального рівня і рівно високих стандартів поваги до прав людини у всіх країнах. Необхідність потрібно бачити у спробі Суду і цілі Суду досягти таких самих стандартів застосування Конвенції у всіх країнах-членах [15]. Отже, європейський консенсус дозволяє ЄСПЛ використовувати загальні підходи в інтерпретації Конвенції. Використання доктрини європейського консенсусу дає змогу виділити такі функції європейського правового консенсусу: посилити законність ЄСПЛ, особливо у справах, у яких ЄСПЛ розгортає поступове трактування; переконати сторони угоди та зробити судження більш прийнятним; уникати довільного прийняття рішень (тобто коли судді нав'язали їх персональні моральні переконання сторонам угоди); визначати обсяг меж оцінки; допомагати Суду у вирішенні нових питань інтерпретації (Конвенції) або питань окремої важливості чи суперечності [15].

Деякі з цих функцій можуть перетинатися. Власне, ідея європейського консенсусу певним чином допоможе у судовому прецедентному праві. Перша ідея, яка приходиться будь-кому на думку, є ідея легітимності. Якщо є консенсус, то рішення чи вердикт є

законним, оскільки кожен згоден. Оцінка європейського консенсусу є важливим методом пошуку справедливості та досягнення законності для певного результату справи. Європейський консенсус робить рішення Суду більш переконливим для усіх вигодонабувачів. Якщо його інтерпретувати так, як це було б інтерпретовано в 50-х роках [19], це був би мертвий інструмент. Отже, це Конвенція мусить бути адаптована, питання лише в тому, як саме. Ми не можемо приймати рішення з повітря – тут маємо питання щодо легітимності. ЄСПЛ має знайти переконливі аргументи, оскільки цінності змінилися. Одна із функцій законності – переконати постраждалу сторону виконувати та дотримуватися рішень Суду.

Європейський консенсус «допоміг узаконити присуд міжнародного суду». Важливою функцією європейського консенсусу є необхідність переконати сторони процесу прийняти рішення (вирок) Суду. Прийняття рішення ЄСПЛ було ключовою причиною для розгортання європейського консенсусу. Суд є досить обережним і стурбованим прийняттям сторонами рішення у справі. Отже, якщо Суд «впливає у незвідані води», йому надто важливо оглянути розвиток суспільства та ставлення країни-члена до подібних проблем для того, щоб зробити рішення прийнятним не лише для країни, про яку турбуються, але й для інших країн-членів, які стикаються з подібними проблемами [15].

Отже, коли національний суд прагне прийняти рішення щодо проблеми, залучаючи, по суті, спірну концепцію (спірне поняття), таке рішення вважається більш переконливим, тому що суд може продемонструвати, що більшість країн світу, або принаймні Європа, дотримується того сприйняття, яке підтримує цей суд.

Причиною цього розгортання європейського консенсусу є те, що для того, щоб рішення було прийнято державами, вони повинні бути в мейнстрімі. І це є практична причина, оскільки наше прецедентне право могло б бути прийняте державами. Отже, ми повинні розвиватися поступово, педагогічно, супроводжувати рух незалежно від того, чи він очевидний. Ми не хочемо створити певний опір.

Отже, ключова інтерпретація цінності європейського консенсусу була як прошарок між поступовим трактуванням та сферою суджень. Зрештою, завжди є проблема залученого інтерпретування, зокрема, коли стикаємося з новими проблемами. Це давня дискусія, з одного боку, необхідна для Конвенції, щоб вона була чинним інструментом, а з іншого – необхідна для врахування у сфері суджень держави та щоб бути у сфері сприйняття людьми рішення так само чітко, як питання прав людини. Й у цьому балансі європейський консенсус чи європейський консенсус у розвитку є інструментом, що пропонує деякі вказівки щодо того, чи є порушення на цьому етапі чи його немає.

Факт, що європейський консенсус був більш застосовуваним через нещодавні юридичні проблеми, що було зауважено рядом інших суддів. Вони пояснили, що суд потребував консенсусу у зв'язку з існуючими соціальними проблемами, найбільш чутливими сферами, особливо збірними поняттями і тими проблемами, через які не було встановлено чіткої юридичної позиції суду [15]. Судді міжнародних судів, так само як і судді конституційних судів, могли б подивитися на картину ширше, не лише

на окремі справи, оскільки іноді, приймаючи рішення щодо окремих справ, знаємо, що наші послання мають наслідки, і не лише відносно окремої особи чи окремої держави. Європейський консенсус є корисним інструментом, але ще не встановлено, що він впливає на рішення суду, і не лише через постфактум обґрунтування рішення. Для того щоб зробити це, наступна частина визначатиме, наскільки переконливим є європейський консенсус для суддів та сторін угоди. Відповідно, ЄСПЛ, досліджуючи звернення з різних держав щодо дотримання прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод, наводить витяги з національного законодавства, міжнародних договорів тощо, що втілення практичної реалізації концепції європейського консенсусу.

Отже, застосування норм національного права в рішеннях ЄСПЛ виступає формою здійснення справедливого й об'єктивного розгляду та вирішення справ, по суті, способом формулювання описової частини судового рішення за конкретною справою, яка перебуває на розгляді ЄСПЛ.

Висновки. Підсумовуючи питання впливу концепції європейського правового консенсусу на процеси адаптації правової системи України до права Європейського Союзу, наголосимо на таких важливих положеннях. По-перше, у процесі адаптації правової системи держави-кандидата у члени ЄС процес застосування норм національного права в рішеннях ЄСПЛ необхідно оцінювати через вимоги доктрини європейського консенсусу як законного інструменту трактування ЄСПЛ. Важливість підготовки національної правової системи до цього обумовлена юридичною природою консенсусу як інструменту, що може виконувати різні функції у судовій юриспруденції. Європейський консенсус є прикладним правозастосовним інструментом, що впливає на рішення національного суду. По-друге, національні суди у зворотному порядку впливають на формування єдиного уніфікованого європейського правопорядку. Так, ЄСПЛ, досліджуючи звернення з різних держав щодо дотримання прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод, наводить витяги з національного законодавства, міжнародних договорів тощо щодо втілення практичної реалізації концепції європейського консенсусу, а застосування норм національного права в рішеннях ЄСПЛ виступає формою здійснення справедливого й об'єктивного розгляду та вирішення справ, по суті, способом формулювання описової частини судового рішення за конкретною справою, яка перебуває на розгляді ЄСПЛ. По-третє, застосування норм національного права в рішеннях ЄСПЛ дозволяє посилити законність рішень ЄСПЛ, особливо у справах, у яких ЄСПЛ розгортає поступове трактування; здійснює переконання сторін угоди та робить судження більш прийнятним, що дозволяє уникати довільного прийняття рішень (тобто коли судді нав'язали їх персональні моральні переконання сторонам угоди), консенсус визначає обсяг межі оцінки судового рішення та допомагає Суду у вирішенні нових питань інтерпретації Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод або питань окремої важливості чи суперечності.

Концепції європейського правового консенсусу є засобом інтеграції правової системи держави-кандидата до існуючого правового поля ЄС. Ця концепція знаходить

свій прояв як на рівні правової ідеології, так і на прикладному рівні правозастосування у діяльності судових органів. За допомогою концепції європейського правового консенсусу стає досяжним синергетичний ефект взаємного проникнення правових систем ЄС та держави-кандидата. За його допомогою Україна здійснює власну адаптацію до загальних вимог ЄС та водночас відкриває шлях до проникнення національної правової культури у спільний європейський простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про захист прав людини і основних свобод (Європейська конвенція з прав людини): Міжнародний документ від 04.11.1950 / Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 30.05.2022).
2. Ватрас В. А. Джерела сімейного права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. 516 с.
3. Дерюгін О. О. Європейські стандарти судочинства та їх роль в діяльності Господарського суду Хмельницької області. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf> (дата звернення: 30.05.2022).
4. Марченко Н. М., Дерябина Е. М. Право Європейського Союзу. Вопросы истории и теории: учеб. пособие. М.: Проспект, 2010. 432 с.
5. Назаров І. Класифікація судових систем європейських держав. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7480/1/Nazarov_198.pdf
6. Павлюковець Т. Роль та місце рішень ЄСПЛ в українській судовій системі. URL: <https://everlegal.ua/rol-ta-mistse-rishen-espl-v-ukrayinskiy-sudoviy-systemi> (дата звернення: 30.05.2022).
7. Пушкар П. До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi> (дата звернення: 30.05.2022).
8. Солоткий С. Рішення Європейського суду з прав людини: місце і роль у правовій системі України. *Український часопис конституційного права*. 2018. № 1. С. 40–48.
9. Туманова Л. В. Защита семейных прав в Европейском суде по правам человека. М.: Издательский Дом «Городец», 2007. 208 с.
10. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.05.2022).
11. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року / Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.05.2022).

12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року / Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 30.05.2022).

13. Європейська хартія «Про статус суддів»: Міжнародний документ від 10 червня 1998 р. / Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_236 (дата звернення: 30.05.2022).

14. Про судоустрій і статус судді: Закон України від 02.06.2016 / Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 30.05.2022).

15. Kanstantsin Dzehtsiarou. *European Consensus and the Legitimacy of the European Court of Human Rights*. Cambridge University Press. 2015. 126 с.

16. *Amuur v. France*: рішення Європейського суду з прав людини від 25 червня 1996 року (заява № 19776/92). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57988> (дата звернення: 15.05.2022).

17. *Moogen v. Germany*: рішення Європейського суду з прав людини від 9 липня 2009 року (заява № 11364/03). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-93528> (дата звернення: 03.05.2022).

18. *Varanowski v. Poland*: рішення Європейського суду з прав людини від 20 березня 2000 року (заява № 28358/95). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58525> (дата звернення: 21.05.2022).

REFERENCE

1. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny): Mizhnarodnyi dokument vid 04.11.1950 / Verkhovna Rada Ukrainy. Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 30.05.2022).

2. Vatrás V. A. Dzherela simeinoho prava: dys. ... d-ra yurid. nauk: 12.00.03. Ternopil: ZUNU, 2020. 516 с.

3. Dieriuhin O. O. Yevropeiski standarty sudochynstva ta yikh rol v diialnosti Hospodarskoho sudu Khmelnytskoi oblasti. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf> (дата звернення: 30.05.2022).

4. Marchenko N. M. Pravo Evropeiskoho souiza. Voprosi ystoryy u teoryy: ucheb. posobyе. M.: Prospekt, 2010. 432 с.

5. Nazarov I. Klyasyfikatsiia sudovykh system yevropeiskykh derzhav. URL: http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7480/1/Nazarov_198.pdf

6. Pavliukovets T. Rol ta mistse rishen YeSPL v ukrainskii sudovii systemi. URL: <https://everlegal.ua/rol-ta-mistse-rishen-espl-v-ukrayinskiy-sudoviy-systemi> (дата звернення: 30.05.2022).

7. Pushkar P. Do pytannia pro (ne)relevantne zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: praktychni porady. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do->

pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi (дата звернення: 30.05.2022).

8. Solotkyi S. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: mistse i rol u pravovii systemi Ukrainy. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*. 2018. № 1. С. 40–48.

9. Tumanova L. V. Zashchyta semejnykh prav v Evropeiskom sude po pravam cheloveka. М.: Yzdatelskyi Dom «Horodets», 2007. 208 с.

10. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR / Verkhovna Rada Ukrainy. Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.05.2022).

11. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii: Zakon Ukrainy vid 17 lypnia 1997 roku / Verkhovna Rada Ukrainy. Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.05.2022).

12. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23 liutoho 2006 roku / Verkhovna Rada Ukrainy. Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 30.05.2022).

13. Yevropeiska khartiia «Pro status suddiv». Mizhnarodnyi dokument vid 10 chervnia 1998 r. / Verkhovna Rada Ukrainy. Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_236 (дата звернення: 30.05.2022).

14. Pro sudoustrii i status suddi: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 / Verkhovna Rada Ukrainy. Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 30.05.2022).

15. Kanstantsin Dzehtsiarou. *European Consensus and the Legitimacy of the European Court of Human Rights*. Cambridge University Press. 2015. 126 с.

16. Amuur v. France: rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 25 chervnia 1996 roku (zaiava № 19776/92). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57988> (дата звернення: 15.05.2022).

17. Mooren v. Germany: rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 9 lypnia 2009 roku (zaiava № 11364/03). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-93528> (дата звернення: 03.05.2022).

18. Baranowski v. Poland: rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 20 bereznia 2000 roku (zaiava № 28358/95). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58525> (дата звернення: 21.05.2022).

A. Vavrynychuk. An Effect of the European Legal Consensus Conception on the Adaptation of the Legal System of Ukraine to the Law of the European Union

The paper is dedicated to issues on effect of the European Legal Consensus Conception on the adaptation of the legal system of Ukraine to the law of the European Union. It is outlined, the European Legal Consensus Conception is a means of integration of a legal

Вавринчук А. С. Вплив концепції європейського правового консенсусу на адаптацію правової системи України до права Європейського Союзу

system of a candidate-state to the existing legal field of the European Union. This conception shows itself both on the level of the legal ideology and on the practical level of the law enforcement in the activity of judicial bodies. A synergistic effect of mutual permeation of legal systems of the EU and a candidate-state is achieved due to the European Legal Consensus Conception. Due to it, Ukraine carries out its own adaptation to general requirements of EU and, at the same time, opens the way to permeation the national legal culture in the mutual European space. A significance of a preparation of the national legal system to this is conditioned by the nature of the consensus as a tool that can perform various functions in judicial jurisprudence. The European consensus is a practical law enforcement tool that effects on decisions of the National Court. It is stressed, the European consensus is a finished practical conception that is used by the ECHR, and it is so called "alive" law enforcement tool for member-states in which it is applied. In certain cases, it allows to ECHR to solve the case, taking into account statements of the national legislation. Firstly, the European consensus is identified on the level of normative rules (legislation system), that has to be implemented, and on the level of principles of legal system. Principles of legal system are general conceptions that are basis of national legal doctrines. It is clear, the adaptation of dominant standards, understanding of the processes and mechanisms of the interpretation of statements of European legislation will be crucial for right using of its on the national level of both judicial and governmental activities. It is emphasized, that the applying of norms of the national law in decisions of the ECHR allows: to strengthen the legality of ECHR decisions, particularly, in cases where ECHR unfolds a gradual interpretation; carries out the persuasion of the parties to the agreement and makes the judgment more acceptable, which allows avoiding arbitrary decision-making.

Keywords: *adaptation, European Union, ECHR, interpretation, unification, legal consensus, principles of law.*

Стаття надійшла до редколегії 9 листопада 2022 року

УДК 34.01

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.36-46

А. В. Жидовцев,*аспірант Навчально-наукового
інституту права,**Державний податковий університет**e-mail: Toxazhi@ukr.nt***ORCID ID 0000-0003-3669-8909**

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ УСРР–УРСР У 1920-Х – 1930-Х РОКАХ НА ДОНЕЧЧИНІ І ЛУГАНЩИНІ

У статті проаналізовано історіографічну та нормативну базу початку ХХ століття щодо легітимного впровадження інструментів викорінювання національного духу українства на територіях Донеччини і Луганщини.

Обраний для дослідження історичний період з 1920 по 1930 роки показав, що саме в цей час відбувалися системні заходи щодо знищення української національної ідеї та придушення визвольного руху на напрямі до державної самостійності та суверенітету. На основі проаналізованих історико-правових джерел і наукового доробку істориків і правників різних часових періодів, насамперед радянської доби, вироблено ряд авторських висновків щодо реального змістовного наповнення понять «соціалістичний правопорядок», «пролетарське право», «соціалістична законність» тощо.

Грунтуючись на досліджених історико-правових джерелах, висловлюємо своє ставлення до процесів становлення вертикалі влади у новій соціалістичній державі, напрацювання соціалістичних методів та інструментів впливу на суспільство. У контексті зазначеного подається авторський аналіз результатів застосування органами юстиції і правопорядку карально-репресивних заходів на територіях Донеччини та Луганщини у перші роки становлення радянської держави.

Зосереджено увагу на сутнісному наповненні як офіційних документів, якими обґрунтовувалась правомірність і законність застосування органами юстиції і правопорядку карально-репресивних інструментів, так і наукового доробку науковців радянської доби з урахуванням тоталітарної цензури та посиленого політико-правового контролю за недопущенням висловлення суджень, які не відповідають вимогам соціалістичного правопорядку.

Доведено, що сутністю державно-правової політики періоду 1920–1930 років було викорінювання зі свідомості українців-переселенців з різних регіонів, насамперед із

Західної України, національного духу, етнічної ідентичності та асиміляції в штучно створену категорію – радянський народ.

Ключові слова: *органи юстиції, соціалістична законність, соціалістичний правопорядок, органи НКВС-МВС, суддівська система.*

Метою статті є історико-правове обґрунтування особливостей функціонування карально-репресивної системи в 1920–1930 роках на прикладі Донецької та Луганської областей.

Постановка проблеми. Незважаючи на наявність значного масиву історичних, правових наукових джерел, якими різноаспектно досліджено становлення карально-репресивного режиму соціалістичної системи під гаслами дотримання прав людини, утвердження законності і правопорядку, залишаються недостатньо вивченими результати запровадження таких заходів на окремих територіях сучасної України. Саме тому нами для фахового історико-правового дослідження системи функціонування органів юстиції, НКВС-МВС та суду обрано терени Донеччини і Луганщини у перше десятиріччя утворення СРСР. Особливу увагу акцентовано на дослідженні процесів примусового переселення українців на зазначені території та посилення правового тиску на людей з метою максимального відокремлення від тих місцевих традицій і звичаїв, яких дотримувалися переселенці до зміни місця проживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснена нами авторська вибірка наукових публікацій з обраної тематики показала, що загальнотеоретичні аспекти функціонування держави, права та правоохоронних структур і юстиції, зокрема, розглядали в своїх роботах такі радянські правознавці: К. А. Архипов, М. А. Рейснер, П. І. Стучка, Є. Б. Пашуканіс, Д. І. Курський, Я. М. Магазінер, а також представники історичної та правової науки періоду української незалежності, зокрема Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. А. Золотарьов, В. П. Степкін та інші.

Виклад основного матеріалу. Обрана тематика дослідження, зважаючи на її міждисциплінарний характер, вимагає ґрунтовного історико-правового аналізу як офіційних документів тогочасних органів влади й управління, так і вивчення та критичного авторського осмислення наукового доробку представників правничої та історико-філософської шкіл. При цьому потрібно мати на увазі, що так звані «пролетарський правопорядок», «пролетарське право», «соціалістична законність» тощо набули в досліджуваний період повномірною і всеохоплюючою змісту, закладеного у сутність встановленого правового та державного режиму – диктатури пролетаріату. За таких умов мусимо здійснити об'єктивний аналіз наукових публікацій з цих питань і правових документів, датованих обраними часовими рамками, насамперед тих, що відображали реальну сутність здійснюваних державою заходів для встановлення й утвердження соціалістичного правопорядку.

Реалізуючи в цілому завдання наукового дослідження, першочергово керуємося основоположними конституційними принципами щодо забезпечення прав людини на всіх етапах державотворення. У цьому зв'язку посилаємося до статті 11 Конституції України, де зазначено, що «державою сприяє консолідації та розвитку української нації,

її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [1].

Здійснена нами авторська наукова розвідка історіографічного масиву показала, що внутрішнє наповнення і характер правових засад діяльності органів юстиції Донбасу впродовж 1920–1930 років відзначалися рядом особливостей. Поточним узагальненням і важливим аспектом є те, що в рамках цього дослідження не зможемо чітко охопити зазначений часовий період, оскільки всі події розглядатимемо й аналізуватимемо в діалектичному зв'язку. Саме з цієї причини звернення до окремих подій чи офіційних документів може не вкладатися в обрані в дослідженні часові терміни.

В. В. Землянська, досліджуючи кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії, проаналізувала окремі аспекти історії української прокуратури у період 1917–1921 рр. На думку науковиці, на початковому етапі органи прокуратури керувалися законами колишньої Російської імперії та Тимчасового уряду. Однак їм на заміну поступово надходили нормативно-правові акти, ухвалені урядами Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, які закріпили ряд положень, відмінних від царського російського законодавства, і стали принципово новими на той час. Ці положення пізніше знайшли своє відображення у кримінально-процесуальному законодавстві Української Радянської Соціалістичної Республіки [2, с. 161].

К. А. Архипов основним аспектом у діяльності правоохоронних органів розглядав не законність, а революційну доцільність, яка не фіксується законом [3, с. 41], М. Рейснер розвивав ідею про те, що основою радянського правопорядку є пролетарське право [4, с. 198], П. І. Стучка також характеризував радянське право як «пролетарське право» [5, с. 70]. При цьому він наголошував, що державна влада повинна діяти завдяки організованим методам застосування загальних наказів (законів) і їх застосування через особливі судові органи. Згідно з цією концепцією «першопочатковою державною владою була фактична сила», і лише згодом, з остаточним формуванням класів, вона набула характеру нормованого примусу з використанням публічної влади та її матеріальних додатків: армії, поліції тощо.

Значну увагу розробці концепції радянського «соціалістичного права» приділяв Є. Б. Пашуканіс. На думку науковця, під «соціалістичним правом» як «знаряддям політики пролетаріату» варто розуміти систему норм права, що встановлюються органами диктатури пролетаріату [6, с. 14].

Д. І. Курський наголошував, що в умовах диктатури пролетаріату діє «пролетарське комуністичне право» і тут немає місця для «норм, подібних Habeas Corpus», для визнання та захисту прав і свобод індивіда [7, с. 41, 56].

Я. М. Магазінер у праці «Общая теория права на основе советского законодательства» (1925 р.) зауважив, що в радянській державі різні органи влади мали різну силу авторитету, тобто право підкоряти своїм велінням як громадян держави, так і посадових осіб. Він також відстоював думку про те, що держава утверджує свою владу завдяки примусу та закону. Відповідно, державний примус юридично

здійснюється завдяки кримінальним покаранням, спрямованим на особу чи майно громадян, наприклад тяжкі роботи, тривале ув'язнення, значні штрафи. Також влада задіює адміністративний примус (арешт, штраф тощо) [8, с. 210].

Отже, на думку науковця, формувалася ієрархія влади, тобто система старшинства й підлеглості одних властей іншим у вигляді щаблів, згідно з якими відбувається зростання авторитету та сили органів влади. Відповідно, чим вище влада згідно з цією ієрархією, тим більшою є сила її велінь, тобто юридична сила її актів [8, с. 74, 75].

Проте, незважаючи на ідейно-політичну обмеженість, праці радянських правознавців 1920-х років нерідко мали концептуальний характер і містили ряд глибоких думок і узагальнень. Так, наприклад, у працях Є. Пашуканіса, П. Стучки, М. Рейснера та інших радянських правознавців можна віднайти оригінальні висновки, що ґрунтуються на ретельному дослідженні права як соціокультурного явища.

Проведене нами дослідження показало, що між провідними вченими-юристами велися гострі дискусії, оскільки кожен з них (у межах загальної марксистської методології) обґрунтовував власне розуміння права (Є. Б. Пашуканіс – «мінову концепцію», П. І. Стучка – соціологічні ідеї про право, М. Рейснер – психологічне розуміння права тощо. О. Е. Лейст також поділяв їх погляди, про що описав у своєму науковому доробку) [9, с. 238].

Крім загального наукового аналізу «соціалістичної законності», піддавалися дослідженню сторони кримінального обвинувачення і державного захисту. Безпосередня діяльність прокурорів, суддів, слідчих, захисників та інших представників органів юстиції у контексті КПК УРСР(УСРР) у редакції 1927 року проаналізована М. А. Чельцовим-Бебутовим.

Досліджуючи проблеми притягнення підсудного до встановленої законом відповідальності, науковець зазначає, що під час здійснення правосуддя може мати місце протидія йому шляхом ухилення обвинуваченого від слідства та суду або шляхом приховування слідів вчиненого злочину [10, с. 205–206].

Окремо варто зазначити вклад у правничу науку М. В. Кожевникова й Д. С. Карева, які приділили значну увагу дослідженню проблем судоустрою та діяльності судів УРСР і Донбасу.

Д. С. Карев у роботі «Організація суду і прокуратури в СРСР» зазначає, що свої функції щодо здійснення вищого нагляду за точним виконанням законів прокурор виконує в різних формах, різними методами, але за усією різноманітністю форм і методів прокурорської діяльності сутність її незмінна, прокурор завжди залишається охоронцем законності. При цьому способами, за допомогою яких прокурор виявляє зазначені порушення закону, є сигнали друку, скарги і заяви громадян, повідомлення посадових осіб, матеріали ревізій та обстеження. На думку цього дослідника, прокуратура у своїй роботі повинна спиратися на різні державні органи, відомчі контрольно-інспекторські органи, профспілкові інспекції, і в жодному разі не повинна їх замінювати (переклад авт.) [11].

Дещо пізніше висловлює свої висновки щодо діяльності судових органів М. В. Кожевников, який, оцінюючи діяльність радянського суду у 1941–1945 роки,

посилається на те, що «не вистачає необхідних даних, що дозволили б найбільш повно викласти історію суду вказаного періоду» [12, с. 345].

На нашу думку, висловлене науковцем судження містить завуальовану критику тогочасної системи як судоустрою, так і правової охорони, але з причини небезпеки бути підданому репресіям він не вдається до відкритої критики державної політики у сфері захисту та дотримання прав людини.

Проведене нами поглиблене вивчення наукового доробку тих подій, що передували досліджуваному періоду, а також тих, що послідували за роками, на яких ми акцентували науковий фокус, показало, що всі без виключення наукові дослідження обрамлені усталеною, підсиленою фізичними репресіями політико-ідеологічною формою, яка не мала об'єктивної можливості вийти за межі понять «соціалістична законність», «пролетарське право» тощо.

Проблеми діяльності правоохоронних органів України в 1920-х роках почали привертати увагу дослідників від середини 1980-х років. Зокрема, 1987 року в Харківському юридичному інституті С. І. Власенком була захищена дисертація на тему «Правоохоронні органи УРСР в період відбудови народного господарства (1920–1925 рр.)», яка значною мірою ґрунтувалася на радянській правовій доктрині щодо ролі та місця правоохоронних органів у суспільстві та державі [13].

В умовах української незалежності науковці отримали повну свободу думки, чим пояснюється значний дослідницький інтерес усіх періодів існування СРСР. Більше того, дослідженню піддавалися усі сторони й аспекти життя людей в умовах радянського тоталітарного режиму.

У цьому зв'язку зазначаємо, що досліджуваному явищу прямо чи опосередковано присвятили свій науковий доробок плеяда сучасних українських науковців, серед яких історики та юристи. У загальному масиві опрацьованого матеріалу вирізняємо праці І. Біласа, В. Власенка, В. Даниленка, С. Кульчицького, О. Мироненка, В. Пристайко, В. Раннева, І. Усенка, Ю. Шаповала, А. Шевченка, А. Чайковського, В. Щербатюка, О. Ярмиша та інших, в яких проаналізовано історико-правові аспекти як антигуманної політики тогочасної держави, так і роль правоохоронних і судових органів у проведенні масових репресій. У проаналізованих працях надається історико-правова оцінка їх місцю у механізмі провадження репресивно-каральних заходів.

Крім того, у науковому доробку О. К. Міхеєвої детально висвітлено процес діяльності правоохоронних органів Донбасу, зокрема юстиції, періоду 1920-х років [14].

Досліджуючи динаміку кримінальної злочинності на Донбасі в 1920-х роках, О. К. Міхеєва зазначає, що «паралельно з формуванням нарсудів відбувалося становлення системи революційних трибуналів, створення яких, нагадаємо, також було започатковано першим декретом про суд. В умовах неврегульованості відносин між Україною та Росією більшість російських положень про ревтрибунали автоматично розповсюджувалися на всю територію УСРР. Саме українська діяльність щодо створення ревтрибуналів та народних судів розпочалася на підставі «Тимчасового положення про народні суди та революційні трибунали УСРР» від 19 лютого 1919 р. За цим положенням ревтрибунали створювалися в усіх губернських містах України, по

одному на кожну губернію. Склад їх призначався місцевими Радами та губвиконками. До складу ревтрибуналу входили голова та два члени (один з них був із складу місцевої надзвичайної комісії). У Донецькій губернії ревтрибунал був створений у м. Бахмут. Звіти про свою діяльність Донецький губревтрибунал подавав у Верховний трибунал УСРР, Донецький губернський відділ юстиції та відділ управління губвиконкому. Верховний трибунал передавав дані до ВУЦВК та копію в Народний комісаріат юстиції (НКЮ) УСРР» [14].

Досліджуючи долі відповідальних працівників ЧК-ГПУ-НКВД в Україні, роль, яку відігравали вони в утвердженні тоталітарного режиму, Ю. Шаповал, В. Пристайко та В. Золотарьов зазначають, що показовою щодо усього є «Докладная записка о результатах работы по вскрытию украинского контрреволюционного подполья по Украине в связи с делом «СВУ». Цей досить великий за обсягом документ містить підсумки роботи ГПУ в тодішніх окружних центрах України і переконливо засвідчує, що основний цілеспрямований удар організатори справи «СВУ» спрямували проти української інтелігенції, причому не тільки старої. Навіть на Луганщині викрили «контрреволюційне шовіністичне угруповання». Але з кого? Зрозуміло, з учителів української мови, які створили «гурток українізаторів». Як зазначено, «група мала своєю метою організувати навколо себе українців-шовіністів, впливати на вчительство та студентство» [15].

А. Є. Шевченко, досліджуючи організаційно-правові аспекти становлення та адміністративної діяльності спеціальних підрозділів НКВС України на транспорті наприкінці 20-х – середині 40-х рр., зазначає, що з метою встановлення охорони порядку на залізничних і водних шляхах Постановою республіканського уряду від 5 червня 1921 р. «Про залізничну і водну міліцію» в УСРР була створена залізнична міліція. Основною причиною реорганізації міліції в руслі військового будівництва стало те, що попередні структури, створені в період «боротьби з контрреволюцією», були перенесені зі старого бюрократичного апарату з усіма його особливостями. Зазначимо, такі елементи правоохоронного механізму, як управління (всіх рівнів) залізничної і водної міліції, виявилися малоєфективними, інертними, неініціативними [16].

Тема функціонування органів державної безпеки Донеччини розглядається у виданні І. І. Кулаги та В. В. Зуєва. Науковці, ґрунтуючись на значній документальній основі, досить яскраво показали тісну взаємодію Сталінського (Донецького) управління НКВС із «двійкою» на рівні прокурора СРСР і Наркома внутрішніх справ СРСР та «трійками» на місцевому рівні. Зокрема, Сталінське (Донецького) управління НКВС регулярно надсилало до Москви висновки щодо завершених слідчих справ на осіб, звинувачених у шпигунській і шкідницькій діяльності [17].

О. М. Литвак дослідив характер політичного терору як форми здійснення державного примусу, що був уособлений у «диктатурі пролетаріату», про що йшлося у праці, присвяченій державному впливу на злочинність з позицій кримінологічно-правового аналізу. Науковець у своїй праці «Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правовий аналіз» вказує, що одним із чинників, які створюють серйозну загрозу розвитку держави, є злочинність як порівняно масове явище, що

складається із сукупності передбачених кримінальними законами вчинків, вчинених на певній території упродовж певного часу [18, с. 8].

В. М. Щербатюк, досліджуючи ситуацію за наслідками утвердження радянської тоталітарної влади в Україні 1917–1933 років, зазначає, що у січні 1930 р. масовою стала втеча селян у міста, на будови і шахти Донбасу. Щоб оволодіти ситуацією, в грудні 1932 р. на загальносоюзному рівні запровадили паспортну систему з обов'язковою пропискою. Проте у селах паспорти не видавали. Отже, сільські жителі адміністративно прикріплювалися до колгоспів. Упродовж 1917–1933 рр. терор утвердився як засіб державного управління радянської системи. У новопосталій СРСР одних громадян знищували, інших намагалися зламати назавжди [19].

О. Петасюк у публікації «Проблема терору в контексті актуальних акцентів сучасного цивілізаційного розвитку» наводить слова М. Горького, який пояснював жорстокість російської революції тим, що недавній раб (збірне поняття народних мас) став найрозбещенішим деспотом, як тільки отримав можливість бути владикою свого ближнього. Нам залишилося у спадок одне із найстрашніших наслідків червоного терору – люмпенство – люди, позбавлені реальних прав, приватної власності, релігійної віри, які здатні тільки на критиканство, які забули, що, крім прав у демократичному суспільстві, у них є ще й обов'язки [20].

А. Чайковський, характеризуючи історію архівної справи НКВС 1938–1960 років, зазначає, що «паралельно в роботі архівів усе більше посилюється утаємниченість. В умовах СРСР останнє спостерігалось за участю Наркомату (Міністерства) внутрішніх справ (НКВС – МВС). Офіційний початок цьому було покладено у 1938 р. З одного боку, подібний підхід диктувався суспільно-політичною ситуацією, що мала місце у цей період в країні, з іншого – відомчим досвідом архівної справи, насамперед у сфері збирання, обробки і забезпечення секретності щодо наявної інформації» [21].

В. Греченко, аналізуючи процеси становлення та організації міліції в 1917–1930 роках, зазначає, що формування української міліції проходило у досить важких умовах: не вистачало кадрів, надзвичайно слабкою була матеріально-технічна база. Необхідно зазначити, що доволі часто міліція використовувалася радянськими органами саме як каральний інструмент, повноваженням превентивного характеру увага не приділялася. Але все ж основною функцією міліції було забезпечення правопорядку, захист громадян від злочинності. І цю функцію вона, незважаючи на труднощі, виконувала та вважала пріоритетною [22, с. 15].

На підтвердження висловленого науковцем судження наводимо висновки О. Козинець та А. Лось у статті «Напрями діяльності правоохоронних органів (міліції) в 1920–1930 роках», де автори зазначають: «Незважаючи на труднощі становлення міліції як стабільного, постійно діючого та ефективного правоохоронного органу радянського періоду, необхідно зазначити, що все ж основними напрямками діяльності міліції в період від 1917 р. до 1930 р. були: боротьба з бандитизмом, зі злочинами проти власності, спекуляцією, охорона громадського порядку, забезпечення безпеки населення, боротьба з безпритульністю, а також запобігання правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми тощо» [23, с. 186].

Висновки. Поточним підсумком до зазначеного вище є те, що досліджуваний науковий спадок юридичної науки у 1920–1930 роки, як і раніше, характеризувався яскраво вираженою ідеологічною заангажованістю і відповідав офіційній лінії марксистсько-ленінської ідеологічно-орієнтованої правової теорії. Проте упродовж зазначеного періоду вийшли друком ряд праць, які й дотепер зберігають наукову цінність для дослідників, оскільки містять велику кількість джерел і вирізняються глибоким історичним та правовим аналізом документальної спадщини.

У цілому варто підсумувати, що, незважаючи на досить значний обсяг наявної літератури з цієї тематики, ступінь вивчення правових засад діяльності органів юстиції Донбасу впродовж 1920–1930 років залишається недостатнім і потребує ще подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Землянська В. В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Л., 2002. 191 с.
3. Архипов К. А. Понятие закона. *Советское право*. 1924. № 2. С. 41–72.
4. Рейснер М. А. Наше право, чужое право, общее право. М.: Госиздат, 1925. 276 с.
5. Стучка П. И. Мой путь и мои ошибки. *Советское государство и революция права*. 1931. № 5–6. С. 67–97.
6. Пашуканис Е. Б. Государство и право при социализме. *Советское государство*. 1936. № 3. С. 10–19.
7. Курский Д. И. Избранные статьи и речи. М.: Юридическое изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. 198 с.
8. Магазинер Я. М. Избранные труды по общей теории права / отв. ред. А. К. Кравцов. СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 352 с.
9. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. 288 с.
10. Чельцов-Бебутов М. А. Советский уголовный процесс. Х., 1929. 338 с.
11. Карев Д. С. Организация суда и прокуратуры в СССР. Минск, 1960. С. 175–176.
12. Кожевников М. В. История советского суда / под ред. И. Т. Голякова. М.: Юридическое изд-во министерства юстиции СССР, 1948. 376 с.
13. Власенко С. І. Правоохоронні органи УРСР в період відбудови народного господарства (1920–1925 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Х., 1987. 16 с.
14. Міхеєва О. К. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919–1929). Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. 248 с.
15. Шаповал Ю. І., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. Київ: Абрис, 1997. 608 с.

16. Шевченко А. С. Організаційно-правові аспекти становлення та адміністративної діяльності спеціальних підрозділів НКВС України на транспорті у кінці 20-х – середині 40-х рр. XX ст.: монографія. К.: Національна академія наук України, інститут історії України, 2005. 472 с.
17. Кулага І. І., Зуєв В. В. Органи державної безпеки в Донецькій області: спогади, факти, документи. Донецьк: ТОВ «Алан», 2002. 400 с.
18. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження. К.: Юрінком Інтер, 2000. 280 с.
19. Щербатюк В. М. Утвердження радянської тоталітарної влади в Україні 1917–1933 рр. та її наслідки. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2009. № 1. С. 157–164. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_2009_1.pdf
20. Петасюк О. Проблема терору в контексті актуальних акцентів сучасного цивілізаційного розвитку. URL: https://drive.google.com/file/d/1n4mlPTMkCOskkM-HTFn_ifCBF5emfx7J/view
21. Чайковський А. С. Архіви України у 1938–1960 рр.: історія питання. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2014_2_29
22. Греченко В. Організація міліції Української Соціалістичної Радянської Республіки у 1931 р. *Форум права*. 2019. № 54 (1). С. 14–22.
23. Козинець О., Лось А. Напрями діяльності правоохоронних органів (міліції) в 1920–1930 роках. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 183–187.

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-BP. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No. 30. Art. 141.
2. Zemlyanska V. V. Criminal procedural legislation of the Central Rada, the Skoropadsky Hetmanate and the Directory: Diss... Cand. law Sciences: 12.00.01. L., 2002. 191 p.
3. Arkhipov K. A. Concept of law. Soviet law. 1924. No. 2. P. 41–72.
4. Reisner M. A. Our law, other people's law, common law. M.: Gosizdat, 1925. 276 p.
5. Stuchka P. I. My way and my mistakes. The Soviet state and the legal revolution. 1931. No. 5–6. P. 67–97.
6. Pashukanis E. B. State and law under socialism. Soviet state. 1936. No. 3. P. 10–19.
7. Kursky D. I. Selected articles and things. M.: Legal Publishing House of the Ministry of Justice of the USSR, 1948. 198 p.
8. Magaziner Y. M. Selected works on the general theory of law / op. ed. A. K. Kravtsov. St. Petersburg: Publishing House of R. Aslanov "Legal Center Press", 2006. 352 p.
9. Leist O. E. The essence of law. Problems of the theory and philosophy of law. M.: "Zertsalo-M" ICD, 2002. 288 p.
10. Cheltsov-Bebutov M. A. Soviet criminal process. Kh., 1929. 338 p.

11. Karev D. S. Organization of the court and prosecutor's office in the USSR. Minsk, 1960. P. 175–176.
12. Kozhevnikov M. V. History of the Soviet Court / sub. ed. I. T. Golyakova. M.: Legal Publishing House of the Ministry of Justice of the USSR, 1948. 376 p.
13. Vlasenko S. I. Law enforcement agencies of the Ukrainian SSR during the period of reconstruction of the national economy (1920–1925): author's abstract. thesis for obtaining sciences. candidate degree legal Sciences: spec. 12.00.01. Kh., 1987. 16 p.
14. Mikheeva O. K. Criminal crime and the fight against it in Donbas (1919–1929). Donetsk: Eastern publishing house, 2004. 248 p.
15. Shapoval Yu. I., Prystayko V., Zolotaryov V. Cheka-GPU-NKVD in Ukraine: persons, facts, documents. Kyiv: Outline, 1997. 608 p.
16. Shevchenko A. E. Organizational and legal aspects of the establishment and administrative activity of special divisions of the NKVD of Ukraine on transport in the late 20s – mid-40s of the 20th century: monograph. K.: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine, 2005. 472 p.
17. Kulaga I. I., Zuev V. V. State security bodies in the Donetsk region: memories, facts, documents. Donetsk: "Alan" LLC, 2002. 400 p.
18. Litvak O. M. State influence on crime: a criminological and legal study. K.: Yurinkom Inter, 2000. 280 p.
19. Shcherbatiuk V. M. The establishment of Soviet totalitarian power in Ukraine 1917–1933 and its consequences. Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism. 2009. №. 1. P. 157–164. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_2009_1.pdf
20. Petasiuk O. The problem of terror in the context of current accents of modern civilizational development. URL: https://drive.google.com/file/d/1n4mlPTMkCOskkM-HTFn_ifCBF5emfx7J/view
21. Tchaikovsky A. S. Archives of Ukraine in 1938–1960: history of the issue. Legal journal of the National Academy of Internal Affairs. 2014. No. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2014_2_29
22. Grechenko V. The Organization of the Militia of the Ukrainian Socialist Soviet Republic in 1931. Law Forum. 2019. No. 54 (1). P. 14–22.
23. O. Kozynets, A. Los. Activities of law enforcement agencies (police) in 1920–1930. Entrepreneurship, economy and law. 2021. No. 1. P. 183–187.

A. Zhydovtsev. Historical and Legal Characteristics of the Activities of the Justice Bodies of the Ukrainian SSR–USSR in the 1920s and 1930s in Donetsk and Luhansk Regions

*Historical and legal characteristics of the activities of the justice bodies of the Ukrainian SSR–USSR in the 1920s and 1930s in Donetsk and Luhansk regions*The article analyzes the historiographical and normative base of the early twentieth century on the legitimate introduction of tools to eradicate the national spirit of Ukrainians in the territories of Donetsk and Luhansk. The historical period chosen for the study from 1920 to 1930 showed that it was

at this time that systematic measures were taken to destroy the Ukrainian national idea and suppress the liberation movement towards state independence and sovereignty. On the basis of the analyzed historical and legal sources and scientific achievements of historians and lawyers of different time periods, first of all the Soviet era, a number of author's conclusions on the real content of the concepts "socialist law", "proletarian law", "socialist legality" etc. were made. Based on the studied historical and legal sources, the author expresses his attitude to the processes of formation of the power vertical in the new socialist state, the development of new, now socialist methods and tools to influence society. In the context of the above, the author's analysis of the results of the application of punitive and repressive measures by the bodies of justice and law enforcement in the territories of Donetsk and Luhansk regions in the first years of the attitude of the Soviet state is presented. Attention is focused on the essential content of both official documents, which substantiated the legality and legitimacy of the use of punitive and repressive instruments by the judiciary and law enforcement agencies, and the scientific achievements of Soviet scientists, taking into account totalitarian censorship and enhanced political and legal control. socialist law and order. It is proved that the essence of the state and legal policy of the period 1920–1930 was the eradication from the consciousness of Ukrainian immigrants from different regions, primarily from Western Ukraine, national spirit, ethnic identity and assimilation into an artificially created category – the Soviet people.

Keywords: *justice bodies, socialist legality, socialist law and order, NKVD-MIA bodies, judicial system.*

Стаття надійшла до редколегії 10 листопада 2022 року

УДК 348:930.1(091):94(4)XIV

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.47-56

В. А. Санжаров,

канд. істор. наук

e-mail: 6253693@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-4075-8572;**М. О. Мацелик,**

канд. юрид. наук, доцент,

Державний податковий університет

e-mail: macelyk@i.ua

ORCID ID 0000-0002-5281-4562;**Г. Ф. Санжарова,**

Київський столичний університет

імені Бориса Грінченка

e-mail: h.sanzharova@kubg.edu.ua

ORCID ID 0000-0002-0557-9192

ВНЕСОК В'ЄНСЬКОГО СОБОРУ 1311–1312 РОКІВ У РОЗВИТОК СЕРЕДНЬОВІЧНОГО КАНОНІЧНОГО ПРАВА

Стаття присвячена дослідженню причин скликання, підготовки і організації роботи, сутності постанов (конституцій, декретів) та їхньої значущості для розвитку канонічного права єдиного в XIV ст. загальноцерковного собору – а саме В'єнського собору 1311–1312 рр. Авторами констатовано, що В'єнський собор продовжує традиції, закладені попередніми соборами західної церкви, та демонструє подальше зростання ефективного здійснення панством законодавчої влади. Зазначено, що багато питань, пов'язаних з роботою В'єнського собору, довгий час залишалися спірними: дата остаточного оприлюднення конституцій, офіційне набуття чинності соборними постановами; кількість постанов і їх точний зміст; етапи складання соборних декретів (яких саме корегувань зазнав первинний текст). Висловлено думку, що сучасний стан документації усе ще не дозволяє зробити остаточні висновки з цих питань. Доведено, що В'єнський собор відіграв важливу роль у започаткуванні адміністративних, фінансових, судових реформ римських понтифіків авіньйонського періоду. З'ясовано, що головними особливостями В'єнського собору є: 1) вибірковий виклик папою єпископів, як правило, лише по два з кожної церковної провінції (тобто менша порівняно із середньою для соборів XIII ст. кількість учасників); 2) скорочена загальна кількість сесій до трьох (між першою і другою п'ять з половиною місяців, тоді як у XIII столітті кожні 8–20 днів); 3) система комісій для виробки рішень; письмові звіти; 4) звіти готували окремо від різних націй під керівництвом кардиналів і

за участю папи; 5) подання («граваміна») були упорядковані в рубрики і зберігалися за географічним поділом. Автори дійшли висновку, що собор сприяв юридичному обґрунтуванню папської приматії, подальшому зростанню прерогатив римських понтифіків у церкві й авторитету середньовічної західної церкви в тогочасному суспільстві.

Ключові слова: канонічне право, корпус канонічного права, В'єннський собор, Клементіни, Клемент V, папська приматія.

Мета статті полягає у дослідженні причин скликання, підготовки і організації роботи, сутності постанов (конституцій, декретів) та їх значущості для розвитку канонічного права 15-го загальноцерковного собору західної церкви, а саме В'єннського собору 1311–1312 рр. (єдиного в XIV ст.); перегляді історіографічної традиції щодо невизначеностей, прогалин, протиріч соборного законодавств та можливостей світського впливу на рішення собору.

Постановка проблеми. В'єннський собор [1, с. 643–726; 2; 3, с. 285–311; 4, с. 333–401] припадає на початок перехідної епохи від Середніх віків до ранньомодерної доби, від ідеалу християнської єдності до плекання етнонаціональних інтересів. Легісти підсумовують зростаючі вимоги світської влади в концепції «король – імператор у своєму королівстві», згідно з якою король є верховним сувереном над законами, звичаями, привілеями та свободами. Такі декларації, навіть якщо відображають політичні цілі, яких ще необхідно досягти, а не реальну ситуацію, вказують на постійно зростаючу прірву між традиційними зразками, на які спирався імунітет церкви, і національною державою на чолі з королем, який ревно ставиться до своїх прерогатив. На сцені історії з'являються національні амбіції і суперництва, деякі дослідники вважають, що і в релігійній сфері також. Показово, що соборна комісія реформ класифікувала скарги церковних провінцій за націями, а папа радився з єпископами щодо розгляду проектів хрестового походу так само за націями. Згадка про необхідність церковної реформи у В'єнні навряд чи була новим явищем для середньовічних соборів. Навпаки, це відповідало церковним нормам попередніх двох століть, які перетворили необхідність реформи на невід'ємний предмет соборних обговорень [5; 6; 7]. Але нові виклики та нові точки конфлікту вимагали нових підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиріччя В'єннський собор привертає дослідницьку увагу насамперед як складник гострих, бурхливих історичних процесів: 1) протистояння універсалізму та партикуляризму як принципів суспільної організації на тлі очевидної і затяжної кризи «імперскості» християнського світу та появи й утвердження на теренах Західної Європи етнонаціональних держав; 2) гострої фази протистояння світської та церковної влад: «цезарепапізм» французького короля Філіпа IV Красивого vs «теократичний монархізм» папи Боніфация VIII, «французька залежність» папи Клементя V; 3) історії папства (перенесення апостольського престолу з Риму в Авіньйон, його причини і наслідки, сутність церковних реформ «авіньйонських» пап); 4) історії чернецтва (криза жебручих орденів, суперечка про

бідність, протистояння спірітуалів та конвентуалів); 5) організації хрестового походу за нових умов (втрата останніх християнських володінь у Святій Землі, загострення внутрішніх протиріч серед західних держав); 6) долі ордену тамплієрів (звинувачення і судові процеси проти керівництва та принципи розподілу конфіскованого майна); 7) історії середньовічної політичної думки: витоків соборності і зародження соборних теорій. Десятки, якщо не сотні сучасних наукових публікацій присвячені саме цим аспектам діяльності В'єнського собору [3, с. 307–311]. Осторонь сьогоденного дослідницького мейнстріму залишаються проблеми внутрішньоцерковного реформування та розвитку канонічного права.

Виклад основного матеріалу. Папська булла «*Regnans in caelis*» (Пуатьє, 12 серпня 1308 р.) закликала прелатів на собор, який мав розпочатися у В'єнні 1 жовтня 1310 р. Папа Клемент V визначив три основні теми порядку денного: реформа церкви, відновлення хрестового походу та доля ордену тамплієрів (храмовників). Прелатів попросили підготувати письмові звіти про фактичне становище церкви у їх діоцезах з переліком проблем, «які потребували втручання Святого Престолу для їх виправлення і реформування». Булла була надіслана 253 прелатам: 4 патріархам, 75 архієпископам, 151 єпископу, 13 абатам, 10 керівникам чернечих орденів. Деякі прелати делегували право представництва «прокторам», що усувало проблеми, викликані перипетіями середньовічної географії та похилим віком прелатів, і мало на меті забезпечити максимальну участь на соборі. Використання прокторів відповідало розвитку тогочасних представницьких моделей у світських парламентах і асамблеях. Папа закликав до участі в соборі християнських правителів. Філіп IV Французький, Генріх VII Люксембурзький, Людовик Наварський, Карл II Неаполітанський, Едуард II Англійський, Хайме II Арагонський, Фердинанд IV Кастильський, Хайме II Майоркський, Дені Португальський, Іоган I Богемський, Кароберт Угорський, Генріх II Кіпрський, Фрідріх III Трінакрійський та Жан II В'єнський очолювали список запрошених мирян. Однак християнські князі залишилися осторонь церковного зібрання. Тільки дофін В'єнна був присутній на відкритті собору. Світські володарі були представлені делегаціями з Арагона, Англії, Сицилії, Португалії, Кастилії, Кіпру та Франції. Немає переконливих доказів участі Генріха VII або його представників (на той час обраний імператор Генріх VII воював в Італії).

Від 144 до 170 прелатів були присутні на офіційному відкритті (16 жовтня 1311 р.) [3, с. 286]. Це відносно невелика кількість порівняно із середньою участю церковників у соборах XIII століття. Основною причиною цього був вибірковий виклик папою єпископів, як правило, лише по два від церковної провінції. Наприклад, архієпископа Реймса супроводжували єпископи Суассона і Шалон-сюр-Марна; архієпископа Руана – єпископи Байє і Кутанса; архієпископа Тура – єпископи Ле-Мана й Анжера.

Клемент V призначив кардиналів Ніколя де Фровіля, Наполеона Орсіні та Жака Дюеза читати доповіді прелатів і визначати найбільш нагальні питання, які потребували покращення в церковному житті. Сам Клемент брав активну участь у обговореннях комісії трьох кардиналів з середини січня 1312 р. Прохання (*gravamina*), представлені собору, класифікувалися і зберігалися відповідно до країни походження

[11, с. 197–221; 12, с. 319–326]. Деякі єпископи склали особисті меморандуми, як єпископ Манда і граф Жеводана Гійом Дюран Молодший (1296–1330) [8; 9; 10, с. 113–284]. Г. Дюран закликав реформувати Церкву «у главі і членах». Він визначив ключові проблеми церкви, що потребували реформ: надмірна влада та корумпованість папського двору, зловживання єпископату, безладне застосування церковних санкцій, відсутність уваги до формування духовенства, його погана підготовка і неправомірна поведінка, відсутність резиденцій єпископів у їхніх діоцезах, накопичення бенедикцій, повільність процесів у церковному судочинстві, необхідність реформи літургії, занадто багато звільнень для чернечих орденів, ігнорування провінційних рад, напад на церковні привілеї та активи з боку цивільної влади і погане дотримання заповідей як духовенством, так і народом. Дюран намагався передати ядро церковної влади собору. Папа, стверджував він, не повинен скасовувати соборні рішення, а санкція собору була необхідна кожного разу, коли папа ухвалював закони для всієї церкви. Щоб забезпечити такий розподіл повноважень, Дюран радив збирати прелатів кожні десять років, у такий спосіб роблячи собори органічною частиною церковного управління. Вражає сучасний характер деяких пропозицій Г. Дюрана, які взагалі не були прийняті до уваги собором: принцип колегіальності та субсидіарності, регулярне скликання соборів, можливість висвячення одруженого духовенства.

На відкритті собору Клемент V поклав свою проповідь на псалом: «Я буду хвалити Господа всім своїм серцем у зборах праведних...». Папа оголосив про призначення двох комітетів для розгляду інквізиційних протоколів щодо тамплієрів і підготовки проекту хрестового походу. Більш докладно Клемент V зупинився на становищі церкви, яке вимагало негайних реформ. Папа не оголосив дату наступного засідання, мовчання щодо подальшого розкладу роботи собору фактично вказує на перехід від колишніх моделей загальних зборів, «viva voce», до більш вузьких, професійних комісій [13, с. 25–35]. Усупереч традиції XIII століття періодичних асамблей кожні вісім-двадцять днів у В'єнні система спеціально створених комісій скоротила кількість загальних сесій до трьох: 16 жовтня 1311 р., 3 квітня 1312 р. і 4 травня 1312 р. Комісії спиралися на письмові звіти, які здебільшого ретельно редагувалися перед поданням до собору. Нова система зробила роботу собору більш ефективною і водночас забезпечила більш надійний контроль папи за різними комісіями, а через них – за рішеннями собору [14; 15; 16].

Три соборні конституції розглядали запобіжники та противаги нападам мирян (світської влади) на свободи церкви. Перша передбачала перелік покарань (зокрема, екскомунікації, інтердикти) для світських сеньйорів та їх спільників за порушення церковного імунітету і привілегії фора [4, с. 364–365, п. 33; 2, с. 475–478]; ув'язнення єпископів і священнослужителів щоб змусити їх відмовитися від свого бенедикція або не дати їм оприлюднити рішення Апостольського Престолу [4, с. 365–366, п. 34; 2, с. 476–477]. Друга вводила «reines graves» проти дворян і світських сеньйорів, які силою, примусом намагалися добитися відмови клірика від бенедикцію [4, с. 367, п. 36; 2, с. 478–479]. Третя оговорювала збереження повноважень єпископами, вигнаними світською владою з престолів [4, с. 339–340, п. 7; 2, с. 479–482], їхнє право на відлучення кривдників і збереження ординарної юрисдикції.

Прелат, якого образив світський сеньйор, мав звернутися за допомогою до трьох сусідніх єпископів; останнім надавалося право покарати винного, навіть якщо він перебував за межами діоцезу їхнього співбрата, за умови, що відстань не перевищує чотириденного маршу [2, с. 687, п. 21].

Два декрети стосувалися церковних трибуналів (судів) і мали на меті реорганізацію інквізиційної процедури [7, с. 45; 17, с. 16; 18, с. 411–428], виправлення надмірностей інквізиції. У XIII столітті папські інквізитори, обрані з жєбручих орденів, практично замінили діоцезальних суддів у переслідуванні єретиків. Відбулися серйозні зловживання, особливо щодо тюремного режиму. За соборною конституцією тривале ув'язнення, застосування тортур, винесення вироків підпорядковувались узгодженим діям інквізитора і єпископа діоцеза. В'язниці єретиків повинні мати двох охоронців, один відповідальний перед єпископом, інший – перед інквізитором. Двері кожної камери матимуть два ключі по одному для кожного тюремника. Вони зможуть розмовляти з ув'язненим лише в присутності свого колеги. Охоронцям було категорично заборонено перехоплювати партії їжі, які батьки надсилали в'язням. Інквізиторам та єпископам наказувалося ревно діяти проти винних, але без переслідування невинних. Друга частина декрету встановлювала мінімальний вік інквізиторів на рівні сорока років, забороняла вимагання грошей, а також зловживання носінням зброї службовцями інквізиції [4, с. 356–359, п. 26–27; 2, с. 484–490]. Друга конституція мала на меті процедуру звичайних судів для вирішення усього, що стосується виборів, бенєфіцій, канонікатів, десятини, шлюбних справ тощо. Вона передбачала спрощення процедури та відповідне скорочення судового апарату [4, с. 339, п. 6; 2, с. 490–491].

Дисциплінарні конституції насамперед мали на меті виправити зловживання звільненнями (диспенсами) із загального права, отриманими жєбручими орденами від Апостольського Престолу. Той факт, що багато членів релігійних орденів були звільнені від контролю місцевого єпископату, оскільки вони безпосередньо залежали від Святого Престолу, створював ситуацію значного імунітету і породжував зловживання прерогативами кожною зі сторін. Критичні меморіали проти «виключень» для чернецтва були надіслані до собору єпископом Анжера Гійомом ле Мером та архієпископом Буржа Егідіо Романо; серед захисних відповідей – меморіали абата Шалі Жака де Теріна та анонімного пріора Шаріте-сьюр-Луар [3, с. 292]. За кількістю та точністю деталей дисциплінарні соборні конституції переважають усі інші.

Суворі покарання передбачені для монахів, які дозволяли християнське поховання відлучених від церкви злочинців, які повністю не покаялися, дарували таїнства мирянам (помазання, Євхаристію), учиняли шлюби, покаєння без дозволу парафіяльного священника [4, с. 363, п. 31; 2, с. 536–539]. Заборонено монахам через святий послух і під загрозою вічної кари погано говорити про прелатів у їх проповідях, не допускати мирян до відвідування парафіяльних церков, проповідувати фальшиві індульгенції, втручатися у заповіді у спосіб, несприятливий для інтересів церков, поновлювати закриті справи, переслідувати осіб, які звертаються проти них до церковних трибуналів.

Друга конституція уточнювала канонічні умови і строки колації бенєфіцій [4, с. 338, п. 4; 2, с. 539–540]. Третя конституція загрожувала серйозними покараннями за

різні махінації з десятинами, в яких будуть винними монахи [4, с. 345, п. 11; 2, 540–541]. Четверта конституція забороняла жєбручим орденам купувати нові будинки, продавати чи передавати існуючі монастирі без чіткого дозволу Святого Престолу (повторення декрету папи Боніфація VIII «Quum ex eo») [4, с. 366–367, п. 35; 2, 541–545]. Друга частина конституції забороняла членам жєбручих орденів (під страхом відлучення від церкви) говорити з кафедри проти десятини [2, с. 686, п. 9]. П'ята конституція стосувалася скасування привілеїв міноритів, які продовжували відправляти служби під час інтердикту [4, с. 367, п. 37; 2, с. 545–547]. Шоста конституція поновлювала конституцію «Super cathedram» Боніфація VIII (18 лютого 1300 р.), яка регулювала відносини чернецтва з парафіяльним духовенством [4, с. 341–345; 2, с. 547–552]: 1) чернечі проповіді в їхніх церквах і на громадських площах є безкоштовними; 2) ченці можуть проповідувати в парафіяльних церквах лише за запрошенням або з дозволу священника; 3) для сповідей дозвіл ординарія є обов'язковим. Сьома конституція закликала єпископів і прелатів поважати права та привілеї звільнених орденів, не перешкоджати абатам і настоятелям відвідувати генеральні чи провінційні капітули їх орденів [4, с. 361–363, п. 3; 2, с. 552–556]. Ще одна конституція нагадувала права архієпископа у його провінції та єпископа у його діоцезі і разом з тим закликала їх утримуватися від будь-якого втручання у права та привілеї, даровані жєбручим орденам [4, с. 364, п. 32; 2, с. 561–562].

Конституція «Cum sit naturae consonum» регламентувала єпископські прокурації діоцезу, обмежувала невиправдані вимоги єпископів щодо їжі, житла та милостині під час пасторських візитів [4, с. 352–353, п. 19; 2, с. 558–559]. Конституція «Ad nostrum» підпорядковувала таким правилам прийом єпископів у цистерціанських монастирях: 1) якщо це неканонічний візит, прелат мав поводитися як гість, якого зустрічають з пошаною та милосердям; 2) якщо це офіційний візит, прелат може вимагати, щоб йому подали м'ясо, але за умови, що він прийматиме їжу за межами монаршого столу; а залишки єпископського столу роздадуть убогим [4, с. 353–354, п. 20; 2, с. 558–561].

Традиційно певна кількість соборних постанов стосувалася дисципліни священнослужителів. Одна з конституцій встановлювала ряд приписів для членів бенедиктинського ордену: щодо одягу, дисципліни, прийняття священних санів, заборони полювання, проживання поза монастирем та організації малих пріоратів. Друга забороняла священнослужителям бути м'ясниками, шинкарями чи займатися іншими неналежними професіями, а також регулювала їхній стиль одягу, щоб вони не виглядали надто світськими чи вишуканими [3, с. 303].

Згідно з приписами конституції В'єнського собору жоден орган громадського порядку не може ухвалити закон, що дозволяє лихварство або забороняє вимагати гроші, які вже виплачені лихварям. Будь-яке порушення цього припису каратиметься відлученням від церкви. Більше того, ті, хто займається фінансовими справами, можуть примушуватися показувати свої книги тим, хто розслідує лихварські контракти. Нарешті, якщо хтось уперто стверджує, що лихварство не є гріхом, то може постати перед інквізицією як підозрюваний в ересі [4, с. 360–361, п. 29; 2, с. 618–620].

Окрема конституція регулювала відносини між християнами та мусульманами в країнах, де вони жили разом [4, с. 356, п. 25; 2, с. 642].

У заключній проповіді, що розпочиналася словами пророка: «Я поставив сторожу на стінах твоїх, Єрусалиме» (Іс. 62:6), папа Клемент V узагальнив основні цілі В'єнського собору та його численні постанови [2, с. 390–408]. З виразної волі понтифіка багато декретів, які ще перебували в зародковому стані, не були прочитані та затверджені соборною залогою. Їх перше публічне читання відбулося майже через два роки, під час консисторії в замку Монте 21 березня 1314 року, за чотири тижні до смерті папи і лише після того, як тексти отримали остаточну форму. Увесь матеріал був додатково переглянутий за волею наступного понтифіка Іоанна XXII і після цього включений до 106 канонів «Constitutiones Clementinae» [19, с. 563–600], які офіційно набули чинності лише 1317 року.

Висновки. В'єнський собор продовжував сталу соборну традицію попередніх століть, але водночас він давав відповіді на невідкладні виклики часу. Були розглянуті численні скарги кліриків і підготовлені соборні конституції (тобто створена відповідна правова база) з таких гостроактуальних питань, як проблема чисельних порушень церковного імунітету, втручання в церковні справи, посягання на церковну власність (насамперед земельну) та юрисдикцію (десятина, заповіді, контракти) з боку світської влади, та проблема еретичних (вільний дух, бегарди та бегінки) і неортодоксальних груп (мусульмани), які жили у християнському світі. Жоден попередній собор не зібрав і так чітко не висвітлив труднощі, які стосувалися не лише стосунків церкви зі світом, але також і передусім внутрішні труднощі, конфлікти, зловживання, ознаки занепаду, які потребували реформ. Соборні конституції намагалися виправити конкретні та широко поширені зловживання, було обрано хороший шлях компромісу та поміркованості.

Основні модернізаційні особливості В'єнського собору: 1) вибіркового виклику папою єпископів, як правило, лише по два з кожної церковної провінції (тобто менша порівняно із середньою для соборів XIII ст. кількість учасників); 2) скорочена загальна кількість сесій до трьох (між першою і другою п'ять з половиною місяців, тоді як у XIII столітті кожні 8–20 днів); 3) система комісій для виробки рішень; письмові звіти; 4) звіти готували окремо від різних націй під керівництвом кардиналів і за участю папи; 5) подання («граваміна») були упорядковані в рубрики, які зі свого боку поділялися на 6 пунктів кожна, і засекречені; вони зберігалися за географічним поділом.

Отже, робота собору стала більш ефективною. Водночас зріс контроль папи за різними комісіями, а через них – за рішеннями собору. В'єнський собор сприяв юридичному обґрунтуванню папської приматії і подальшому зростанню прерогатив римських понтифіків у церкві. Конституції собору увійшли до сьомої книги «Корпусу канонічного права» – «Клементін».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hefele C.-J. Histoire des conciles d'après les documents originaux / trans. H. Leclercq. Paris: Letouzey, 1915. T. VI. P. 2. 890 p.
2. Müller E. Das Konzil von Vienne, 1311–1312. Seine Quellen und seine Geschichte. Münster: Aschendorff, 1934. XVIII, 766 s.

Санжаров В. А., Мацелик М. О., Санжарова Г. Ф. Внесок В'єнського собору 1311–1312 років у розвиток середньовічного канонічного права

3. Storia dei concili ecumenici. Attori, canoni, eredità / a cura di O. Bucci, P. Piatti. Roma: Città Nuova, 2014. 528 p.
4. Conciliorum Oecumenicorum Decreta / a cura di G. Alberigo, G. L. Dossetti, P.-P. Joannou, C. Leonardi, P. Prodi. Bologna: Edizioni Dehoniane, 2013. in 3 vols. T. 1. 1135 p.
5. Winroth A. Canon Law in a Time of Renewal, 1130–1317. *The Cambridge History of Medieval Canon Law* / ed. A. Winroth, J. C. Wei. Cambridge University Press, 2022. P. 96–107. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781139177221.007>.
6. Павлюх О. А., Санжаров В. А., Бінюк Н. М. Значення соборного законодавства для реформи Церкви та розвитку канонічного права в XII столітті: Латеранські Собори 1123, 1139, 1179 років. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 50–54. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/10>.
7. Санжаров В. А., Павлюх О. А., Санжарова Г. Ф. Четвертий Латеранський Собор 1215 року: традиції і новації в канонічному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 42–46. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/8>.
8. Viollet P. Guillaume Durand le Jeune, évêque de Mende. *Histoire littéraire de la France*. Paris: Imprimerie nationale, 1921. Vol. XXXV. P. 1–139.
9. Fasolt C. A New View of William Durant the Younger's 'Tractatus de modo generalis concilii celebrandi'. *Traditio*. 1981. T. 37. P. 291–324. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0362152900006711>.
10. Fasolt C. Council and Hierarchy: The Political Thought of William Durant the Younger. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. XIX, 416 p.
11. Göller E. Die Gravamina auf dem Konzil von Vienne und ihre literarische Überlieferung. *Festgabe Heinrich Finke*. Münster, 1904. S. 197–221.
12. Mollat G. Les doléances du clergé de la province de Sens au concile de Vienne (1311–1312). *Revue d'histoire ecclésiastique*. 1905. Vol. 6. P. 319–326.
13. Boyle L. E. A Committee Stage at the Council of Vienne. *Studia in honorem Eminentissimi Cardinalis Alphonsi M. Stickler* / curante R. I. Castillo Lara. Roma: LAS, 1992. P. 25–35.
14. Vereecke L. La réforme de l'Église au Concile de Vienne 1311–1312. *Studia moralia*. 1976. T. 14. P. 283–335.
15. Bellone E. Cultura e studi nei progetti di riforma presentati al concilio di Vienne (1311–1312). *Annuario historiae conciliorum*. 1977. Vol. 9 (1). P. 67–111.
16. Szuromi S. A. The Importance of the Decrees of the Council of Vienne (1311–1312) from a Theological, Canonical, and Historical Perspective. *Rivista internazionale di diritto comune*. 2014. N 25. P. 297–314.
17. Мацелик М. О., Бінюк Н. М., Санжарова Г. Ф. Середньовічне церковне судочинство: цивільний та кримінальний процеси. *Ірпінський юридичний часопис. Серія: право*. 2022. Вип. 1 (8). С. 9–20. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154.1\(8\).2022.9-20](https://doi.org/10.33244/2617-4154.1(8).2022.9-20).

18. Tammaro C. Osservazioni critiche circa la giurisdizione penale inquisitoria nel diritto canonico medievale e le innovazioni sull'istituto previste dal Concilio de Vienne (1311–1312). *Angelicum*. 2009. Vol. 86. Issue 2. P. 411–428.

19. Corpus Iuris Canonici / hrsg. E. A. Friedberg, A. L. Richter. Leipzig: Tauchnitz, 1879. Bd. 2. LXXXII, 670 s.

REFERENCES

1. Hefele C.-J. Histoire des conciles d'après les documents originaux / trans. H. Leclerq. Paris: Letouzey, 1915. T. VI. P. 2. 890 p.

2. Müller E. Das Konzil von Vienne, 1311–1312. Seine Quellen und seine Geschichte. Münster: Aschendorff, 1934. XVIII, 766 s.

3. Storia dei concili ecumenici. Attori, canoni, eredità / a cura di O. Bucci, P. Piatti. Roma: Città Nuova, 2014. 528 p.

4. Conciliorum Oecumenicorum Decreta / a cura di G. Alberigo, G. L. Dossetti, P.-P. Joannou, C. Leonardi, P. Prodi. Bologna: Edizioni Dehoniane, 2013. in 3 vols. T. 1. 1135 p.

5. Winroth A. Canon Law in a Time of Renewal, 1130–1317. *The Cambridge History of Medieval Canon Law* / ed. A. Winroth, J. C. Wei. Cambridge University Press, 2022. P. 96–107.

6. Pavliukh O., Sanzharov V., Biniuk N. The Importance of Conciliar Legislation for the Reform of the Church and the Application of Canon Law in the Twelfth Century: Lateran Councils 1123, 1139, 1179. *Juridical scientific and electronic journal*. 2022. № 4. P. 50–54.

7. Sanzharov V., Pavliukh O., Sanzharova G. The Fourth Lateran Council (1215): Traditions and New Efforts in Canon Law. *Juridical scientific and electronic journal*. 2022. № 6. P. 42–46.

8. Viollet P. Guillaume Durand le Jeune, évêque de Mende. *Histoire littéraire de la France*. Paris: Imprimerie nationale, 1921. Vol. XXXV. P. 1–139.

9. Fasolt C. A New View of William Durant the Younger's 'Tractatus de modo generalis concilii celebrandi'. *Traditio*. 1981. T. 37. P. 291–324.

10. Fasolt C. Council and Hierarchy: The Political Thought of William Durant the Younger. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. XIX, 416 p.

11. Göller E. Die Gravamina auf dem Konzil von Vienne und ihre literarische Überlieferung. *Festgabe Heinrich Finke*. Münster, 1904. S. 197–221.

12. Mollat G. Les doléances du clergé de la province de Sens au concile de Vienne (1311–1312). *Revue d'histoire ecclésiastique*. 1905. Vol. 6. P. 319–326.

13. Boyle L. E. A Committee Stage at the Council of Vienne. *Studia in honorem Eminentissimi Cardinalis Alphonsi M. Stickler* / curante R.I. Castillo Lara. Roma: LAS, 1992. P. 25–35.

14. Vereecke L. La réforme de l'Église au Concile de Vienne 1311–1312. *Studia moralia*. 1976. T. 14. P. 283–335.

15. Bellone E. Cultura e studi nei progetti di riforma presentati al concilio di Vienne (1311–1312). *Annuario historiae conciliorum*. 1977. Vol. 9 (1). P. 67–111.

16. Szuromi S.A. The Importance of the Decrees of the Council of Vienne (1311–1312) from a Theological, Canonical, and Historical Perspective. *Rivista internazionale di diritto comune*. 2014. N 25. P. 297–314.

17. Macelyk M., Biniuk N., Sanzharova G. Medieval church judiciary: civil and criminal processes. *Irpın legal chronicles: The Scientific Journal*. 2022. Issue 1 (8). P. 9–20.

18. Tammaro C. Osservazioni critiche circa la giurisdizione penale inquisitoria nel diritto canonico medievale e le innovazioni sull'istituto previste dal Concilio de Vienne (1311–1312). *Angelicum*. 2009. Vol. 86 (2). P. 411–428.

19. Corpus Iuris Canonici / hrsg. E. A. Friedberg, A. L. Richter. Leipzig: Tauchnitz, 1879. Bd. 2. LXXXII, 670 s.

V. A. Sanzharov, M. O. Macelyk, G. F. Sanzharova. The Contribution of the Council of Vienne in 1311-12 to the Development of Medieval Canon Law

The article is devoted to the study of the reasons for the convocation, preparation and organization of the work, the essence of the resolutions (constitutions, decrees) and their significance for the development of the unified canon law in the 14th century. of the general Church Council – namely the Council of Vienne of 1311–1312. The authors state that the Council of Vienne continues the traditions established by the previous councils of the Western Church and demonstrates the further growth of the papacy's effective exercise of legislative power. It was noted that many issues related to the work of the Council of Vienne remained controversial for a long time: the date of the final promulgation of the cathedral constitutions, the official entry into force of the cathedral decrees; the number of council resolutions and their exact content; stages of drawing up resolutions (which corrections were made to the original text). The opinion is expressed that the current state of documentation still does not allow to draw final conclusions on these issues. It is proved that the Council of Vienne played an important role in initiating the administrative, financial, and judicial reforms of the Roman pontiffs of the Avignon period. It has been found that the main features of the Council of Vienne are: 1) selective calling by the pope of bishops, as a rule, only two from each church province (that is, the number of participants is smaller compared to the average for the cathedrals of the 13th century); 2) reduced the total number of sessions to three (between the first and second five and a half months, while in the 13th century every 8–20 days); 3) a system of commissions for making decisions; written reports; 4) reports were prepared separately from different 'nations' under the leadership of the cardinals and with the participation of the pope; 5) submissions ('gravamina') were organized into categories and stored by geographical division. The authors came to the conclusion that the Council contributed to the legal justification of the papal primacy, the further growth of the prerogatives of the Roman pontiffs in the Church and the authority and weight of the medieval Western Church in the contemporary society.

Keywords: Canon Law, Corpus Juris Canonici, Council of Vienne, Clement V, Clementine Constitutions, Primacy of Popes.

Стаття надійшла до редколегії 11 листопада 2022 року

Санжаров В. А., Мацелик М. О., Санжарова Г. Ф. Внесок В'єнського собору 1311–1312 років у розвиток середньовічного канонічного права

УДК 341.2, 341.16

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.57-66

Л. Д. Тимченко,*д-р юрид. наук, професор,**Державний податковий університет**e-mail: ltytch@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-8897-0308;****В. П. Кононенко,***д-р юрид. наук,**Харківський національний**університет імені В. Н. Каразіна**e-mail: v.kononenko@karazin.ua***ORCID ID 0000-0002-6461-7072**

СТАЛЕ ФІНАНСУВАННЯ ТА БЕЗПЕКА У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ ЄС

У статті досліджено сутність категорії «стале фінансування» та надано її авторську дефініцію. Стале фінансування – це глобальна система, яка забезпечує виконання цілей і завдань сталого розвитку, проголошених у Резолюції ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» і зосереджена на підтримці виконання угод і зобов'язань з його фінансування.

Проаналізовано поняття «фінанси сталого розвитку», удосконалено його сутнісні ознаки, які: 1) враховують економічні, соціальні і екологічні складові сталого розвитку; 2) забезпечують фінансовим капіталом цілі і завдання сталого розвитку; 3) мають метою позитивний вплив на економіку і суспільство та створення сталої вартості (економічної, екологічної, соціальної) у довгостроковій перспективі; 4) фінансування надається різними фінансовими установами, що у своїй діяльності керуються принципами сталого розвитку та корпоративної соціальної відповідальності.

Важливим чинником впливу як на внутрішню, так і на зовнішню фінансову політику України є обраний нею євроінтеграційний вектор розвитку. Угода про асоціацію між Україною та ЄС окреслила тенденції поступового зближення України та ЄС в економічній сфері. А наступне отримання статусу кандидата на членство в ЄС сприяє цьому процесу.

У контексті політики ЄС стале фінансування розуміється як система заходів для підтримки економічного зростання та одночасного зменшення тиску на навколишнє середовище з урахуванням соціальних та управлінських аспектів.

Фінансова глобалізація, яка характеризується, між іншим, можливістю вільного доступу країн до зовнішнього капіталу, посилила нестабільність міжнародної фінансової системи, зумовила можливість швидкого переміщення фінансових криз між національними фінансовими системами країн. Тим не менш, фінансова система

України, навіть в умовах гарячої фази війни, залишається стабільною і керованою. Банківська система успішно протистоїть викликам війни завдяки значному запасу міцності, своєчасній реакції НБУ та суттєвій міжнародній допомозі.

Ключові слова: сталий розвиток, стале фінансування, фінанси сталого розвитку, безпека, фінансова глобалізація.

Мета статті. Проаналізувати категорію «сталий розвиток» та його фінансування. Дослідити сутність категорії «стале фінансування», надати її дефініцію та з'ясувати її значення для безпеки в контексті політики ЄС.

Постановка проблеми. Протидія російсько-білоруській агресії проти України, що несе загрозу не тільки для територіальної цілісності держави, але й її існування, гуманітарній кризі, проблемам, пов'язаним із масовою міграцією населення, зміною клімату, продовженням циркуляції вірусу COVID-19 тощо, потребує значних фінансових вкладень. Крім того, Україна має міжнародні зобов'язання щодо сталого розвитку, визначені стратегічними документами ООН. Ще одним важливим чинником впливу як на внутрішню, так і на зовнішню фінансову політику України є обраний нею євроінтеграційний вектор розвитку. Підписана 2014 р. Угода про асоціацію між Україною та ЄС окреслила тенденції поступового зближення України та ЄС в економічній сфері. Усі ці питання потребують вивчення та опрацювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Міжнародний фінансовий правопорядок вивчала О. Р. Вайцеховська, безпосередньо питання фінансів сталого розвитку були предметом досліджень І. П. Васильчук. Використаний у статті аналіз фінансової системи України здійснила в дисертаційному дослідженні А. С. Нестеренко.

М. Кармаліта запропонувала аналіз негативних чинників, що впливають на фінансову стабільність держави та пропозиції щодо податкових стимулів і дерегуляції економічної діяльності в умовах російсько-української війни.

Цілі статті. Дослідити сутність категорії «стале фінансування» та надати її авторське визначення. Проаналізувати поняття «фінанси сталого розвитку» («сталі фінанси»), виділити його сутнісні ознаки. З'ясувати вплив фінансової глобалізації на стабільність міжнародної фінансової системи. Розглянути стале фінансування у контексті політики ЄС. Розглянути стан фінансової системи України в умовах гарячої фази війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. У другій половині ХХ ст. людство усвідомило необхідність переходу до нової моделі розвитку. Нові проблеми, що постали перед людством, а саме: вразливість біосфери, зростання чисельності населення вимагають нового підходу для свого вирішення. Усвідомлення цього спонукає держави до пошуку принципово нових шляхів вирішення питань соціально-економічного розвитку та ефективного природокористування [12, с. 50], а головне – забезпечення сталого розвитку людства шляхом встановлення раціонального режиму природокористування [10, с. 472] та забезпечення відповідного фінансування з метою стабілізації ситуації та відновлення належного стану природного середовища в умовах економічного зростання.

Соціально-політичною передумовою формулювання концепції сталого розвитку було зростання урбанізації та зумовлене цим загострення проблеми продовольчого забезпечення населення міст, але проблематика швидко поширилася на більш глобальні категорії. А тому питання захисту навколишнього природного середовища та зменшення негативного впливу на нього вже вийшло за межі окремих країн і потребує координації співробітництва під егідою ООН [14, с. 126–127].

Всесвітній економічний форум у Давосі виділив п'ять основних загроз: сповільнення економіки і соціальна напруженість, зміна клімату, скорочення біорізноманіття видів, проблеми з кібербезпекою і нові труднощі, з якими стикається охорона здоров'я. Більш того, у Звіті про глобальні ризики зазначається, що зміна клімату вражає все сильніше і швидше, ніж багато хто очікував. На сьогодні стихійні лиха стають більш інтенсивними і частими [17]. Одним з найбільш негативних факторів, що впливає на зміну клімату та навколишнє середовище, є нездатність запобігти серйозним антропогенним втручанням і катастрофам [15, с. 16].

Численні кризові явища і воєнні конфлікти останнього періоду у світі, зокрема й в Україні, вносять хаос у міжнародні відносини, загрожують миру і безпеці [5, с. 134], і вже зараз насувається нова економічна криза, пов'язана з війною, наслідками поширення коронавірусу, газових і нафтових суперечок тощо. Разом з тим фінансова глобалізація на фоні розвитку міжнародного фінансового співробітництва та вільного доступу країн до зовнішнього капіталу значно посилила нестабільність міжнародної фінансової системи, зумовила можливість швидкого переміщення фінансових проблем між національними фінансовими системами країн, а отже, створила небезпечну ситуацію для суб'єктів, які оперують у глобальному фінансовому середовищі (насамперед для держав). Масштаби та наслідки останньої світової фінансової кризи 2008–2009 років продемонстрували наявність серйозних недоліків функціонування міжнародної фінансової системи та відсутність належної міждержавної координації у цій сфері. А фінансова сфера порівняно з іншими галузями міжнародного права відносно мало врегульована на багатосторонньому міжнародно-правовому рівні. Після 2008 фінансова політика держав як на національному, так і на наднаціональному рівнях суттєво змінилася. Розпочалося реформування системи міжнародних фінансових організацій та формування комплексу міжнародних фінансових стандартів, покликаних забезпечити мінімізацію системних фінансових ризиків. Цей процес ускладнюється розбіжністю інтересів держав у сфері фінансів, які вони відстоюють на міжнародній арені [1, с. 22–23].

Рефлексія фінансів на імплементацію засад сталого розвитку зумовила виникнення нового явища – «фінанси сталого розвитку» [2, с. 217]. Так, Міжнародний інститут сталого розвитку (IISD) визначає зазначену категорію «як надання фінансового капіталу і послуг з управління фінансовими ризиками у формі, що забезпечує економічне зростання, соціальну справедливість і управління навколишнім середовищем» [13].

Поняття «фінанси сталого розвитку» засвідчує його складність і багатоплановість та потребує такого формулювання, яке б враховувало найважливіші ознаки. Серед них

можна виокремити такі: 1) фінанси сталого розвитку ґрунтуються на концепції триєдиного підсумку, тобто враховують економічні, соціальні і екологічні складові сталого розвитку; 2) цільова функція – забезпечення фінансовим капіталом завдань сталого розвитку, що здійснюються різними економічними акторами, найчастіше у таких сферах діяльності, як соціальна, екологічна та розвиток місцевих громад; 3) цільова орієнтація – позитивний вплив на економіку і суспільство та створення сталої вартості (економічної, екологічної, соціальної) у довгостроковій перспективі; 4) фінансування надається різними фінансовими установами, що у своїй діяльності керуються принципами сталого розвитку та корпоративної соціальної відповідальності [2, с. 215].

Як наслідок, за визначенням І. П. Васильчук, фінанси сталого розвитку – це економічні відносини, що виникають у процесі діяльності економічних агентів, які керуються принципами корпоративної соціальної відповідальності, пов'язаної з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів з метою створення стійкої у довгостроковому періоді сталої (економічної, екологічної і соціальної) вартості з поправкою на фінансовий ризик та позитивного соціального ефекту за допомогою спеціальних фінансових моделей, методів, продуктів та інструментів [2, с. 215]. На нашу думку, таке визначення досить громіздке, а самі фінанси сталого розвитку є не чим іншим, як безпосереднім монетарним забезпеченням сталого фінансування – його фінансовим капіталом.

Розглянемо, що таке фінансування для сталого розвитку. На офіційній сторінці Відділу економічних і соціальних питань ООН зазначено, що процес фінансування сталого розвитку зосереджений на підтримці виконання угод і зобов'язань, досягнутих під час трьох великих міжнародних конференцій з фінансування розвитку: у Монтерреї, Мексика, 2002; у Досі, Катар, 2008; і в Аддіс-Абебі, Ефіопія, 2015.

Аддісська програма забезпечує нову глобальну структуру для фінансування сталого розвитку, яка підтримує реалізацію Порядку денного до 2030 р., включно з ЦСР. Порядок денний узгоджує усі внутрішні та міжнародні потоки ресурсів, політику та міжнародні угоди з економічними, соціальними та екологічними пріоритетами. Він об'єднує усі цілі щодо засобів реалізації ЦСР у всеосяжну структуру фінансування та слугує керівництвом для подальших дій урядів, міжнародних організацій, бізнес-сектору, громадянського суспільства та філантропів [18].

Отже, стале фінансування становить глобальну систему для забезпечення фінансами сталого розвитку, а саме: має за мету виконання цілей і завдань сталого розвитку, проголошених у Резолюції ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» і зосереджений на підтримці виконання угод і зобов'язань з фінансування розвитку.

З іншого боку, державам рекомендується утримуватися від введення в дію та застосування будь-яких односторонніх економічних, фінансових або торговельних заходів, що не відповідають міжнародному праву та Статутів Організації Об'єднаних Націй і перешкоджають повномасштабному забезпеченню соціально-економічного розвитку, особливо у країнах, що розвиваються [8].

Механізм постачання фінансового капіталу передбачає використання спеціалізованих моделей, інструментів, продуктів та методів мобілізації, інвестування капіталу, які враховують особливості реалізації заходів зі сталого розвитку. На думку І. П. Васильчук, на додаток до того, що фінанси є грошова, розподільча, ресурсоутворююча категорія, фінанси сталого розвитку мають специфічну особливість і є категорією, якій притаманна особливість створювати позитивний соціальний ефект. Відповідно, до функцій фінансів сталого розвитку потрібно віднести як традиційні – розподільча, перерозподільча, контролююча, ресурсоутворююча, так і специфічну – створення позитивного соціального ефекту (соціальна функція) [2, с. 215].

У контексті політики ЄС стійке фінансування розуміється як фінансування для підтримки економічного зростання, одночасно зменшуючи тиск на навколишнє середовище та враховуючи соціальні й управлінські аспекти. Сталі фінанси також охоплюють прозорість, коли йдеться про ризики, пов'язані з факторами ESG (екологічне, соціальне і корпоративне управління), які можуть мати вплив на фінансову систему, і пом'якшення таких ризиків за допомогою належного управління фінансовими та корпоративними суб'єктами [16].

Стале фінансування відіграє ключову роль у досягненні цілей політики в рамках Європейської зеленої угоди, а також міжнародних зобов'язань ЄС щодо клімату та цілей сталого розвитку. Це досягається шляхом спрямування приватних інвестицій у перехід до кліматично нейтральної, кліматично стійкої, ресурсоефективної економіки як доповнення до державних коштів. Стале фінансування допоможе гарантувати, що інвестиції підтримають стійку економіку та стійке відновлення після наслідків пандемії COVID-19 [16].

Також Європейський Союз рішуче підтримує перехід до більш ресурсоефективної та стійкої економіки. І пришвидженню цього переходу сприяє російсько-білоруська агресія проти України, впровадження санкцій проти енергетичного сектору РФ та намагання останньої використовувати енергетичну залежність Європи як важіль впливу. Натомість такі дії мають протилежний результат, змушуючи європейські держави прискореними темпами позбутися такої залежності шляхом пошуку інших, більш надійних постачальників ресурсів і переходу на низьковуглецеву економіку.

Важливим чинником впливу як на внутрішню, так і на зовнішню фінансову політику України є обраний нею євроінтеграційний вектор розвитку. Підписана 2014 р. Угода про асоціацію між Україною та ЄС (яка вже є частиною національного законодавства [4, с. 97–98]). Вона окреслила тенденції поступового зближення України та ЄС в економічній сфері. А наступне отримання статусу кандидата на членство в ЄС сприяє запровадженню умов для посилення економічних і торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього європейського ринку насамперед шляхом трансформації національного законодавства відповідно до європейських стандартів, включаючи ті, що стосуються фінансових питань [1, с. 366–367]. Крім того, для України є вже актуальним і питання енергетичної безпеки ЄС, що потребує його детального вивчення та опрацювання. Зокрема, документ Енергетична стратегія України на період до 2035 р. «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»,

передбачає, що до 2025 здебільшого буде завершено реформування енергетичного комплексу України, забезпечено його інноваційне оновлення та інтеграцію з енергетичним сектором ЄС [9].

Але в умовах російсько-української війни, коли руйнується інфраструктура, знищуються наші домівки, гинуть українські військові та мирні жителі, ускладнюються або навіть розриваються торговельні зв'язки, активність багатьох платників податків максимально обмежується. Тому гостро стоїть питання податкових стимулів і дерегуляції економічної діяльності [3, с. 569]. Натомість, на переконання А. С. Нестеренко, фінансовій системі України притаманні стійкість, цілісність, стабільність, взаємодія та узгодженість фінансового контролю і державного управління з державними і фінансовими органами, динамічність, плановість, активна реакція на нові чинники, прагнення до здорових фінансів. Вона керується принципами фінансової безпеки держави, прозорості та звітності [7, с. 13]. А стан безпеки цінний не тільки (і не стільки) фактом його досягнення, а насамперед його тривалим продовженням у часі, тобто стабільністю [6, с. 44]. І саме це маємо можливість спостерігати: попри значні складнощі, зумовлені гарячою фазою війни, українська фінансова система залишається стабільною і керованою. Звісно, глибокі економічна та фінансова кризи, обумовлені повномасштабною війною, матимуть суттєві довготривалі наслідки для фінансового сектору. Проте банки успішно протистоять викликам війни завдяки значному запасу міцності, своєчасній реакції НБУ. Зважаючи на очікуваний масштаб реалізації фінансових ризиків та втрати банками капіталу, Національний банк України навіть тимчасово перейшов до політики регуляторного послаблення [11].

Висновки. У статті досліджено сутність категорії «стале фінансування» та надано її авторську дефініцію. Стале фінансування – це глобальна система, яка забезпечує виконання цілей і завдань сталого розвитку, проголошених у Резолюції ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» і зосереджена на підтримці виконання угод і зобов'язань з його фінансування.

Проаналізовано поняття «фінанси сталого розвитку», удосконалено його сутнісні ознаки, які: 1) враховують економічні, соціальні й екологічні складові сталого розвитку; 2) забезпечують фінансовим капіталом цілі і завдання сталого розвитку; 3) мають метою позитивний вплив на економіку і суспільство та створення сталої вартості (економічної, екологічної, соціальної) у довгостроковій перспективі; 4) фінансування надається різними фінансовими установами, що у своїй діяльності керуються принципами сталого розвитку та корпоративної соціальної відповідальності.

У контексті політики ЄС стале фінансування розуміється як система заходів для підтримки економічного зростання та одночасного зменшення тиску на навколишнє середовище з урахуванням соціальних та управлінських аспектів.

З'ясовано вплив фінансової глобалізації на стабільність міжнародної фінансової системи. Зазначено, що фінансова глобалізація, яка характеризується можливістю вільного доступу країн до зовнішнього капіталу, посилила нестабільність міжнародної фінансової системи, зумовила можливість швидкого переміщення фінансових криз між національними фінансовими системами держав.

Досліджено стан фінансової системи України. Встановлено, що, попри значні складнощі, зумовлені гарячою фазою війни, українська фінансова система залишається стабільною і керованою, банки успішно протистоять викликам війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вайцеховська О. Р. Міжнародний фінансовий правопорядок: теоретичні засади та актуальні проблеми в умовах глобалізації: дис. ... д-ра юрид. наук. Х., 2020. 489 с.
2. Васильчук І. П. Фінанси сталого розвитку як відповідь на виклики постіндустріальної економіки. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 213–218.
3. Кармаліта М. Процедура попереднього узгодження ціноутворення у контексті динамічного розвитку міжнародного оподаткування. *Фінанси, економіка, право vs війна*: збірник тез Міжнародного конгресу, м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р. [Електронне видання]. Ірпінь: Державний податковий університет, 2022. С. 567–570.
4. Кононенко В. П. Законодавство чи закон? *Право України*. 2004. № 4. С. 96–98.
5. Кононенко В. П. Издание «Энциклопедия международного права» в трех томах / редакционная коллегия под председательством Ю. С. Шемшученко и В. Н. Денисова; Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины. (КИЕВ: АКАДЕМПЕРИОДИКА, 2014–2019) – как очередная ступень в развитии международного права (аналитический обзор. Т. 1). *Московский журнал международного права*. 2020. № 3. С. 130–144.
6. Кононенко В. Міжнародна екологічна безпека як стан. *Український часопис міжнародного права*. 2021. № 3. С. 42–48.
7. Нестеренко А. С. Фінансова система України: правова характеристика та законодавче регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Одеса, 2014. 40 с.
8. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. United Nations Development Programme. 11.05.2018. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications>
9. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#n2>
10. Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право: підручник. К.: Знання, 2012. 631 с.
11. Фінансова система успішно протистоїть викликам війни – Звіт про фінансову стабільність. Національний банк України. 21 червня 2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/finansova-sistema-uspishno-protistoyit-viklikam-viyuni---zvit-pro-finansovu-stabilnist>
12. Янчук Н. Д., Друга Г. А. Роль вищої юридичної освіти у забезпеченні концепції сталого розвитку: теоретико-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 49–54.

13. Bernasconi-Osterwalder N., Uzsoki D. Sustainable Finance. International Institute for Sustainable Development (IISD). URL: <http://www.iisd.org/>
14. Kononenko V., Tymchenko L., Tarakhonych L. Sustainable Development, Innovation, and Security on the Pages of the Encyclopedia of International Law. *Science and Innovation*. 2022. 18(1), pp. 124–133. URL: <https://doi.org/10.15407/scine18.01.124>
15. Kononenko V., Novikova L., Tymchenko L. International mechanisms for ensuring the environmental safety. *International Law and Integration Problems (Scientific-Analytical Journal)*. 2020. No 2(60). P. 9–17.
16. Overview of sustainable finance. An official website of the European Union. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance/overview-sustainable-finance_en
17. World Health Organization. Regional Office for Europe. URL: <https://www.euro.who.int/en/countries/ukraine>
18. What is Financing for Sustainable Development? Department of Economic and Social Affairs. Financing. URL: <https://www.un.org/development/desa/financing/about/what-financing-sustainable-development>

REFERENCES

1. Vaitsekhovska O. R. Mizhnarodnyi finansovyi pravoporiadok: teoretychni zasady ta aktualni problemy v umovakh hlobalizatsii: dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv, 2020. 489 p.
2. Vasylchuk I. P. Finansy staloho rozvytku yak vidpovid na vyklyky postindustrialnoi ekonomiky. *Problemy ekonomiky*. 2015. № 2. P. 213–218.
3. Karmalita M. Protsedura poperednoho uzgodzhennia tsinoutvorennia u konteksti dynamichnoho rozvytku mizhnarodnoho opodatkuvannia. *Finansy, ekonomika, pravo vs viyna: zbirnyk tez Mizhnarodnoho konhresu*, m. Irpin, 27 kvitnia 2022 r. [Elektronne vydannia]. Irpin: Derzhavnyi podatkovyi universytet, 2022. P. 567–570.
4. Kononenko V. P. Zakonodavstvo chy zakon? *Pravo Ukrainy*. 2004. № 4. P. 96–98.
5. Kononenko V. P. Izdanie «Enciklopedija mezhdunarodnogo prava» v treh tomah / redakcionnaja kollegija pod predsedatel'stvom Ju. S. Shemshuchenko i V. N. Denisova; Institut gosudarstva i prava im. V. M. Koreckogo NAN Ukrainy – (KIEV: AKADEMPERIODIKA, 2014–2019) – kak ocherednaja stupen' v razvitii mezhdunarodnogo prava (analiticheskij obzor t. 1). *Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava*. 2020. № 3. P. 130–144.
6. Kononenko V. Mizhnarodna ekolohichna bezpeka yak stan. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnogo prava*. 2021 № 3. P. 42–48.
7. Nesterenko A. S. Finansova systema Ukrainy: pravova kharakterystyka ta zakonodavche rehuliuвання: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07. Odesa, 2014. 40 p.
8. Peretvorennia nashoho svitu: Poriadok denniy u sferi staloho rozvytku do 2030 roku. United Nations Development Programme. 11.05.2018. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications>

9. Pro skhvalennia Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2035 roku «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist»: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 serpnia 2017 r. № 605-r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#n2>
10. Tymchenko L. D., Kononenko V. P. Mizhnarodne pravo: pidruchnyk. K.: Znannia, 2012. 631 p.
11. Finansova systema uspishno protystoit vyklykam viiny – Zvit pro finansovu stabilnist. Natsionalnyi bank Ukrainy. 21 chervnia 2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/finansova-sistema-uspishno-protystoyit-viklikam-viyni---zvit-pro-finansovu-stabilnist>
12. Yanchuk N. D., Druha H. A. Rol vyshchoi yurydychnoi osvity u zabezpechenni kontseptsii staloho rozvytku: teoretyko-pravovyi analiz. *Pravo i suspilstvo*. 2022. № 1. P. 49–54.
13. Bernasconi-Osterwalder N., Uzsoki D. Sustainable Finance. International Institute for Sustainable Development (IISD). URL: <http://www.iisd.org/>
14. Kononenko V., Tymchenko L., Tarakhonych L. Sustainable Development, Innovation, and Security on the Pages of the Encyclopedia of International Law. *Science and Innovation*. 2022. 18(1), pp. 124–133. <https://doi.org/10.15407/scine18.01.124>
15. Kononenko V., Novikova L., Tymchenko L. International mechanisms for ensuring the environmental safety. *International Law and Integration Problems (Scientific-Analytical Journal)*. 2020. No 2(60). P. 9–17.
16. Overview of sustainable finance. An official website of the European Union. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance/overview-sustainable-finance_en
17. World Health Organization. Regional Office for Europe. URL: <https://www.euro.who.int/en/countries/ukraine>
18. What is Financing for Sustainable Development? Department of Economic and Social Affairs. Financing. URL: <https://www.un.org/development/desa/financing/about/what-financing-sustainable-development>

L. D. Tymchenko, V. P. Kononenko. Sustainable Financing and Security in the Context of EU Policy

The article examines the essence of the category "sustainable financing" and provides its author's definition. Sustainable financing is a global system that ensures the implementation of the goals and objectives of sustainable development, declared in the UN Resolution "Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development" and focuses on supporting the implementation of agreements and commitments on its financing.

To investigate the essence of the category "sustainable financing" and provide its author's definition. To analyze the concept of "sustainable development finance", to highlight its essential features. To find out the impact of financial globalization on the stability of the international financial system. To look sustainable financing in the context of EU policy and the state of the financial system of Ukraine in the conditions of the hot phase of the war.

The methodological basis of the research is modern general scientific and special methods of cognition, among which the following should be highlighted: formal-legal method,

comparative-legal method for the analysis of international documents. Such scientific methods as observation, description, theoretical and practical modeling, formal-logical generalization were used, which made it possible to reveal the particularity of legal facts and their trends of development.

The authors arrived to the conclusion that sustainable financing is a global system that ensures the fulfillment of the goals and objectives of sustainable development. These goals are announced in the UN Resolution "Transforming our world: Agenda for sustainable development until 2030". Sustainable financing supports the implementation of agreements and commitments on financing sustainable development.

Sustainable development finance 1) takes into account the economic, social and environmental components of sustainable development; 2) provide financial capital for the goals and objectives of sustainable development; 3) aim to have a positive impact on the economy and society; 4) financing is provided by various financial institutions; in their activities, they are guided by the principles of sustainable development and corporate social responsibility.

In the context of EU policy, sustainable financing is understood as a complex measures to support economic growth as well as the simultaneous reduction of pressure on the environment.

Financial globalization is characterized, among other things, by the possibility of free access of countries to foreign capital. It increased the instability of the international financial system, caused the possibility of rapid transfer of financial crises between the national financial systems of countries.

The financial system of Ukraine, even in the conditions of the hot phase of the war, remains stable and manageable. The banking system successfully resisted the challenges of the war thanks to a significant margin of safety, timely reaction of the National Bank of Ukraine and substantial international assistance.

Keywords: *sustainable development, sustainable financing, finance of sustainable development, security, financial globalization.*

Стаття надійшла до редколегії 14 листопада 2022 року

***Цивільне право і цивільний процес; трудове право;
сімейне право; міжнародне приватне право***

УДК 347.961

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.67-77

О. В. Коротюк,
д-р юрид. наук,
Державний податковий
університет,
приватний нотаріус
Київського міського
нотаріального округу
e-mail: ovk@korotyuk.com
ORCID ID 0000-0003-0081-3901

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НОТАРІУСА ЯК МЕДІАТОРА

У статті розкрито особливості правового статусу нотаріуса як медіатора. Зроблено висновок про те, що повноваження медіатора особа виконує поза межами нотаріальної діяльності, що безпосередньо підкреслюється законодавцем. Зокрема, формулювання ст. 3 Закону України «Про нотаріат» і вказівка законодавця на можливість саме суміщення діяльності нотаріуса з виконанням функції медіатора вказує на те, що повноваження медіатора здійснюються поза межами нотаріальної діяльності та являють собою окремий різновид діяльності особи, що не пов'язані з виконанням повноважень нотаріуса. Отже, виконання обов'язку медіатора є, по суті, виконанням нових для нотаріуса функцій, не пов'язаних з його повноваженнями, обумовленими Законом України «Про нотаріат». Якщо нотаріус стає медіатором, він виконує додаткові для себе функції, сумісні за відношенням до нотаріальної діяльності (яка залишається його основним видом професійної діяльності), але під час виконання яких він не діє як нотаріус. При цьому нотаріус, який виконує функції медіатора, має такий саме обсяг прав і обов'язків, як і медіатор, що не володіє додатково правовим статусом нотаріуса. Отже, нотаріус виконує функції медіатора поза межами поняття «нотаріальна діяльність».

Враховуючи це, пряма вказівка закону щодо необхідності проходження підготовки нотаріусів саме у Нотаріальній палаті України виявляється такою, що обмежує права нотаріусів і не дозволяє повноцінно і вільно реалізувати своє право на вибір установи для навчання і здобуття нових професійних навичок.

У статті автором розглянуто основні підходи до подальшого розвитку інституту медіації в Україні, зокрема запровадження обов'язкової процедури медіації до

звернення до суду у певних категоріях справ, а також продовження функціонування медіації на засадах добровільності. Встановлено, що навіть запровадження в Україні обов'язкової процедури медіації до звернення до суду у певних категоріях справ не «включає» медіатора до системи правосуддя, не надає йому владних повноважень і не змінює його правового статусу. У цьому випадку медіатор виконує свої функції як незалежна, неупереджена і нейтральна особа, яка сприяє досягненню домовленості між сторонами і позасудовому врегулюванню конфлікту (спору) у межах, передбачених законом.

Зроблено висновок про те, що такі ознаки і компоненти процедури медіації, як незалежність, нейтральність і неупередженість медіатора, а також особливе місце медіації у суспільному житті як позасудової процедури врегулювання спорів змістовно не суперечать публічно-правовому статусу нотаріуса, який діє від імені держави, але не виконує владних повноважень і не включений до системи органів державної влади. Вищезазначене є необхідним елементом додержання принципів незалежності та неупередженості, характерних як для нотаріальної діяльності, так і для діяльності медіатора.

Ключові слова: нотаріус, медіатор, правовий статус, нотаріальна діяльність, медіація, позасудове врегулювання спорів.

Мета дослідження. З прийняттям Закону України «Про медіацію» [7], згідно з яким нотаріусам було надано право виконувати повноваження медіатора, питання правового статусу нотаріуса не досліджувалося. Отже, є доцільним і актуальним розкрити особливості правового статусу нотаріуса у зв'язку з наданням йому права виконувати функції медіатора.

Постановка проблеми. За чинним законодавством нотаріус має особливий правовий статус, який полягає у тому, що він є представником держави і діє від її імені, проте не володіє владними повноваженнями [13, с. 30]. Відповідно до вказаного статусу повноваження нотаріуса дозволяють йому вчиняти визначені законом юридично значущі дії без можливості здійснювати самостійний вплив на учасників правовідносин і без застосування заходів державного примусу. Міністерство юстиції України в одному з листів доречно зазначило, що приватний нотаріус, як і державний, здійснює свою діяльність від імені держави, яка делегує йому спеціальні повноваження та наділяє його певною частиною прав та обов'язків. Вчинення нотаріусами нотаріальних дій не є виконанням ними функцій представників влади [18]. Цей правовий статус підкреслюється і положеннями ст. 3 Закону України «Про нотаріат» [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, що стосуються визначення правового статусу нотаріуса були висвітлені такими вченими, як П. П. Андрушко [1], Р. Л. Максимович [16] та ін. Дисертаційне дослідження нотаріуса як спеціального суб'єкта злочину, у межах якого було детально розкрито особливості правового статусу нотаріуса, було здійснено автором цієї статті [14]. Структура і особливості медіації досліджувалися Т. А. Цувіною [22], Н. А. Мазаракі [17] тощо.

Виклад основного матеріалу. Особливості правового статусу нотаріуса зазначаються у ст. 3 Закону України «Про нотаріат». У зв'язку з прийняттям Закону України «Про медіацію» були внесені зміни у ст. 3 Закону України «Про нотаріат», пов'язані з наданням нотаріусу права суміщати нотаріальну діяльність з виконанням функцій медіатора. Також Закон України «Про нотаріат» був доповнений статтею 16-1, відповідно до якої Нотаріальна палата України здійснює підготовку нотаріусів у сфері медіації, веде та оприлюднює реєстри нотаріусів, які пройшли підготовку у сфері медіації.

Аналіз положень Закону України «Про медіацію» показує, що законодавцем не пред'являються до особи, яка має намір здобути статус медіатора, такі вимоги, як здобуття певного рівня і виду вищої освіти, наявність певного стажу роботи тощо. Крім вимоги щодо проходження базової підготовки, у законі акцентується увага на особливих вимогах щодо процедури проведення медіації («позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура») і якостях медіатора («нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа»).

Формулювання ст. 3 Закону України «Про нотаріат», а саме вказівка законодавця на можливість суміщення діяльності нотаріуса з виконанням функції медіатора, вказує на те, що повноваження медіатора здійснюються поза межами нотаріальної діяльності і являють собою окремий різновид діяльності особи, що не пов'язані із виконанням повноважень нотаріуса. Здійснення функцій медіатора у процесі суміщення нотаріальної діяльності та іншого виду діяльності вимагає від нотаріуса додержання обмежень, передбачених підпунктом 7.2.2. Положення про вимоги до робочого місця (контори) приватного нотаріуса та здійснення контролю за організацією нотаріальної діяльності [19], відповідно до якого прийом фізичних осіб проводиться нотаріусом не менше п'яти годин на день і п'яти робочих днів на тиждень. Вищезазначена позиція також обґрунтовується таким: 1) змістовним наповненням функціональних обов'язків нотаріуса і медіатора. Зокрема, наявна суперечність між обов'язком нотаріуса «сприяти фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав і захисті законних інтересів, роз'яснювати права й обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду» (ст. 5 Закону України «Про нотаріат») і положеннями ст. 7 Закону України «Про медіацію», де зазначено, що медіатор не може надавати сторонам медіації консультації та рекомендації щодо прийняття рішення за сутністю конфлікту (спору); 2) характер правовідносин, у межах яких здійснюють свою діяльність нотаріус і медіатор (нотаріус виконує свої повноваження виключно у межах безспірності, тоді як медіатор сприяє налагодженню конфліктів (спорів) сторін).

Виявляється, що виконання обов'язку медіатора є, по суті, виконанням нових для нотаріуса функцій, не пов'язаних з його повноваженнями, обумовленими Законом України «Про нотаріат». Якщо нотаріус стає медіатором, він виконує додаткові для себе функції, сумісні за відношенням до нотаріальної діяльності (яка залишається його основним видом професійної діяльності), але під час виконання яких він не діє як

нотаріус. Останнє є ключовим для розуміння співвідношення правового статусу нотаріуса і медіатора.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про медіацію» дія цього Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), зокрема цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). При цьому чинне законодавство (зокрема, законодавство про нотаріат) не містить жодних обмежень щодо можливості проведення нотаріусом як медіатором процедури медіації лише у певних різновидах справ та/або будь-яких інших обмежень щодо його діяльності як медіатора. Тобто нотаріус, який виконує функції медіатора, має такий самий обсяг прав та обов'язків, як і медіатор, що не володіє додатково правовим статусом нотаріуса. Варто погодитися з О. М. Козакевич, що значною перевагою медіації є те, що така процедура не обмежена жодною галуззю права [11, с. 89]. Отже, нотаріус виконує функції медіатора поза межами поняття «нотаріальна діяльність».

Враховуючи той факт, що поняття «правовий статус» і «повноваження» засновуються на їх взаємозалежності, оскільки з моменту одержання правового статусу особа набуває право на реалізацію відповідних повноважень [15, с. 115], набуття особою статусу нотаріуса і медіатора є, по суті, набуттям двох окремих правових статусів і груп повноважень. Відповідно, втрата особою одного з цих правових статусів не означає автоматичну втрату іншого. Зокрема, Законом не передбачено припинення статусу медіатора у разі анулювання свідчення про право на зайняття нотаріальною діяльністю або припинення нотаріальної діяльності.

Однак у цьому контексті постає питання щодо доцільності обмеження прав нотаріусів на підготовку і здобуття правового статусу медіатора саме через Нотаріальну палату України. Зокрема, якщо нотаріус як медіатор має увесь комплекс повноважень щодо виконання процедури медіації у всіх спорах (конфліктах) і, відповідно, його підготовка є загальною і такою, що відповідає загальній базовій підготовці медіаторів, які не є нотаріусами. З огляду на це пряма вказівка Закону щодо необхідності проходження підготовки саме у Нотаріальній палаті України виявляється такою, що обмежує права нотаріусів і не дозволяє повноцінно та вільно реалізувати своє право на вибір установи для навчання і здобуття нових професійних навичок.

Загалом, погоджуючись з тим, що «законодавчо врегульований процес медіації сприятиме швидкому вирішенню цивільних, господарських, сімейних, трудових та адміністративних спорів без залучення коштів із державного чи місцевих бюджетів, зменшить кількість навантаження справ у суді на суддю, підвищить рівень довіри населення до суду, розширить повноваження нотаріусів, а домовленості, досягнуті у процесі медіації, будуть дотримуватись» [9, с. 28], зазначимо про те, що ефективність застосування медіації в Україні залежить від подальших кроків законодавця щодо її впровадження у різні сфери суспільного життя. На сьогодні висловлюється дві основні

позиції щодо перспектив медіації в Україні, які пов'язані з вирішенням питання запровадження обов'язкової досудової медіації у певних категоріях справ, що дозволило б розвантажити судову систему, або продовження функціонування медіації на засадах добровільності. Наприклад, Т. В. Водоп'ян зазначає про те, що оптимальною моделлю впровадження медіації в Україні є така модель, коли для певних категорій спорів (трудові, сімейні тощо) її попереднє проходження перед зверненням до суду було б обов'язковим. Щонайменше одна попередня зустріч з медіатором для з'ясування можливості проведення медіації у вказаних категоріях справ [3]. Т. А. Цувіна вказує про те, що у національному правопорядку більш доцільно обрати модель добровільної присудової медіації для всіх категорій справ, за якої проведення такої процедури можливе лише за наявності згоди сторін безвідносно до категорії справи [22].

Варто зазначити, що, згідно з ч. 4 ст. 124 Конституції України [12], законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. Стаття 124 Основного Закону у цій редакції була викладена згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 № 1401-VIII [6]. У пояснювальній записці до цього законопроекту було зазначено, що «обов'язковий досудовий порядок урегулювання спорів у конкретно визначених випадках не лише зменшить навантаження на суди, а й забезпечить належне підґрунтя для розвитку альтернативних методів урегулювання спорів, таких як медіація тощо». Конституційний Суд України у висновку до законопроекту «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 20 січня 2016 року № 1-в/2016 [2] акцентував увагу на тому, що закріплення в Конституції України положення щодо можливого визначення в законі обов'язкового досудового порядку врегулювання спору є додатковим засобом правового захисту особи, який не позбавляє її можливості надалі звернутися до суду. Однак у цьому ж висновку була висловлена окрема думка судді Конституційного Суду України І. Д. Сліденко, який зазначив, що законопроект містить у собі положення, які прямо суперечать статтям 22, 55, 59, 124, 127, 129, 157 Конституції України, а тому не може бути ухваленим Верховною Радою України в такому вигляді. Суддя посилався при цьому на рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2002 року у справі № 1-2/2002 [20], де зазначалося про те, що «обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду і здійснення за нею правосуддя, порушує право особи на судовий захист. Можливість використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин, що не суперечить принципу здійснення правосуддя виключно судом. З огляду на необхідність підвищення рівня правового захисту держава може стимулювати вирішення правових спорів у межах досудових процедур, однак їх використання є правом, а не обов'язком особи, яка потребує такого захисту». Однак, незважаючи на різні думки щодо потреби у запровадженні згаданих нововведень, зміни до ст. 124 Конституції України були внесені. Крім того, в українському законодавстві були закладені основи для застосування медіації у різних видах спорів (наприклад, ч. 7 ст. 49 Цивільного процесуального кодексу України [21], ч. 7 ст. 46 Господарського

процесуального кодексу України [4], ч. 5 ст. 47 Кодексу адміністративного судочинства України [10] та ін.). Відповідно, це вказує на ймовірну тенденцію розвитку інституту медіації і запровадження у подальшому обов'язкової процедури медіації до звернення до суду у певних категоріях справ. Вбачається, що такий підхід був би ефективним способом розвантажити судову систему і міг би сприяти побудові в Україні практики позасудового врегулювання спорів.

У літературі вказується про те, що медіація поряд із судовими органами утворює дві системи урегулювання конфліктів – державну (судову) та недержавну (позасудову) [23, с. 140]. Однак не можна погодитися з Н. А. Мазаракі, яка зазначає, що держава, по суті, делегує певну частину своїх виключно публічно владних повноважень у сфері здійснення правосуддя недержавним суб'єктам, а саме сторонам спору та медіатору [17, с. 94]. Видається, що, незалежно від етапу, на якому відбувається врегулювання конфлікту за допомогою медіації (до звернення до суду, під час судового процесу тощо), процедуру медіації не варто розглядати як таку, що підміняє собою суд або порушує конституційне право на судовий захист. По-перше, це пов'язано з тим, що навіть у разі передбачення в законодавстві обов'язкової медіації до звернення до суду за сторонами зберігається право на вільний вибір медіатора і відмову від процедури медіації у будь-який час. По-друге, у разі звернення сторін до медіації суд зупиняє провадження у справі або оголошує перерву у засіданні (наприклад, стст. 198, 251 Цивільного процесуального кодексу України), що надає можливість учасникам врегулювати спір поза межами судового розгляду добровільно і на власний розсуд. Безпосередньо у законодавчих актах акцентується увага на тому, що медіація – це спосіб «позасудового врегулювання спору» (наприклад, ст. 197 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 66 Кодексу адміністративного судочинства України тощо). Необхідно погодитися з тим, що «обов'язковість процедури проведення медіації перед зверненням до суду, що міститься в національному законодавстві деяких країн, у цілому не суперечить такому елементу, як доступ до суду, оскільки не виступає кінцевою процедурою та не перешкоджає можливості звернення до суду незалежно від наслідків медіації, а також з тим, що між принципом публічності судового процесу та принципом конфіденційності медіації відсутня колізія, оскільки присудова медіація передбачає потребу у зупиненні розгляду справи на час медіації, внаслідок чого остання не підміняє судового розгляду» [5, с. 9]. Вищенаведене означає, що навіть запровадження в Україні обов'язкової процедури медіації до звернення до суду у певних категоріях справ не «включає» медіатора до системи правосуддя, не надає йому владних повноважень і не змінює його правового статусу. У цьому випадку медіатор виконує свої функції як незалежна, неупереджена і нейтральна особа, яка сприяє досягненню домовленості між сторонами та позасудовому врегулюванню конфлікту (спору) у межах, передбачених законом.

Висновки. Повноваження медіатора здійснюються нотаріусом поза межами нотаріальної діяльності та являють собою окремий різновид діяльності особи, що не пов'язані з виконанням повноважень нотаріуса. Отже, набуття нотаріусом правового статусу медіатора пов'язане з одержанням додаткових функцій, сумісних щодо

функцій, що виконуються нотаріусом у межах нотаріальної діяльності (яка залишається його основним видом професійної діяльності). Під час виконання функцій медіатора особа не виконує професійні повноваження нотаріуса.

Навіть запровадження в Україні обов'язкової процедури медіації до звернення до суду у певних категоріях справ не «включає» медіатора до системи правосуддя, не надає йому владних повноважень і не змінює його правового статусу. У цьому випадку медіатор виконує свої функції як незалежна, неупереджена і нейтральна особа, яка сприяє досягненню домовленості між сторонами та позасудовому врегулюванню конфлікту (спору) у межах, передбачених законом.

Такі ознаки і компоненти процедури медіації, як незалежність, нейтральність і неупередженість медіатора, а також особливе місце медіації у суспільному житті як позасудової процедури врегулювання спорів змістовно не суперечать публічно-правовому статусу нотаріуса, який діє від імені держави, але не виконує владних повноважень і не включений до системи органів державної влади. При цьому виконання особою повноважень медіатора здійснюється поза межами нотаріальної діяльності і не поєднується з одночасним виконанням функцій нотаріуса, що також є необхідним елементом додержання принципів незалежності та неупередженості, характерних як для нотаріальної діяльності, так і для діяльності медіатора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика: навчальний посібник. К.: Юрисконсульт, 2006. 342 с.
2. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20 січня 2016 року № 1-в/2016. *Офіційний вісник України*. 2016. № 11 (16.02.2016). Ст. 477.
3. Водоп'ян Т. В. Перспективи розвитку медіації в Україні: аналіз необхідності впровадження та можливих моделей інституту. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/12.1/5.pdf>
4. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6 (11.02.92). Ст. 56.
5. Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. 21 с.
6. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. *Голос України*. 2016. № 118 (29.06.2016).

7. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-ІХ. *Голос України*. 2021. № 236 (14.12.2021).
8. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-ХІІ. *Голос України*. 1993. № 188 (05.10.93).
9. Кармаза О. Інститут медіації: основні концепції розвитку. *Цивільне право і процес*. 2017. № 2. С. 24–28.
10. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36 (09.09.2005). Ст. 446.
11. Козакевич О. М. Роль медіації у забезпеченні доступу до правосуддя. *ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ*. 2020. № 4(14). С. 87–95.
12. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Голос України*. 1996. № 128 (13.07.96).
13. Коротюк О. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про нотаріат». Видання друге, перероблене та доповнене. К.: ОВК, 2013. 776 с.
14. Коротюк О. В. Нотаріус як спеціальний суб'єкт злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Академія адвокатури України. Київ, 2014. 238 с.
15. Коротюк О. В. Кримінально-правова охорона об'єктів права інтелектуальної власності: монографія. К.: ОВК, 2019. 1008 с.
16. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2006. 238 с.
17. Мазаракі Н. А. Медіація в Україні: теорія та практика: монографія / Інститут законодавства Верховної Ради України. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 276 с.
18. Щодо результатів розгляду звернення: лист Міністерства юстиції України від 29.09.2011 № К-32004-13.1.
19. Положення про вимоги до робочого місця (контори) приватного нотаріуса та здійснення контролю за організацією нотаріальної діяльності, затверджено наказом Міністерства юстиції України від 23.03.2011 № 888/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 28 березня 2011 р. за № 406/19144.
20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 9 липня 2002 року у справі № 1-2/2002, № 15-рп/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 28 (26.07.2002). Ст. 1333.
21. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-ІV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 16 (07.05.2004). Ст. 1088.
22. Цувіна Т. А. Впровадження інституту присудової медіації як перспективний напрямок реформування цивільного процесуального законодавства України. *Україна на шляху до Європи*: зб. наук. праць. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 7 лип. 2017 р. / за заг. ред. І. О. Ізарової, Р. Ю. Ханік-Посполітак. Київ: ВД Дакор, 2017. 238, [195–200] с. URL: http://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1579019901.pdf

23. Яковлев В. В. Присудова та позасудова медіація: основні ознаки. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. 2017. Випуск 26. С. 139–151.

REFERENCES

1. Andrushko P. P., Stryzhevska A. A. Crimes in the sphere of official activity: criminal and legal characteristics. Tutorial. K.: Jurisconsult, 2006. 342 p.
2. Conclusion of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine to provide an opinion on the compliance of the draft law on amendments to the Constitution of Ukraine (regarding justice) with the requirements of Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine dated January 20, 2016 № 1-В/2016. *Official Gazette of Ukraine*. 2016. No. 11 (February 16, 2016). Art. 477.
3. Vodopyan T. V. Prospects for the development of mediation in Ukraine: analysis of the need for implementation and possible models of the institute. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/12.1/5.pdf>
4. Economic Procedure Code of Ukraine dated November 6, 1991 No. 1798-XII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1992. No. 6 (11.02.92). Art. 56.
5. Grenj N. M. Realization of the human right to a fair trial by means of the judicial mediation procedure: theoretical and legal research: autoref. thesis for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences: specialty 12.00.01 – theory and history of the state and law; history of political and legal students / Lviv Polytechnic National University. Lviv, 2017. 21 p.
6. Law of Ukraine "On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding Justice)" dated 02.06.2016 No. 1401-VIII. *Voice of Ukraine*. 2016. № 118 (29.06.2016).
7. Law of Ukraine "On Mediation" dated 11/16/2021 No. 1875-IX. *Voice of Ukraine*. 2021. № 236 (12/14/2021).
8. Law of Ukraine "On Notaries" dated 02.09.1993 No. 3425-XII. *Voice of Ukraine*. 1993. № 188 (05.10.93).
9. Karmaza O. Institute of mediation: basic concepts of development. *Civil law and process*. 2017. No. 2. P. 24–28.
10. Administrative Judicial Code of Ukraine dated 07/06/2005 No. 2747-IV. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2005. № 35–36 (09/09/2005). Art. 446.
11. Kozakevych O. M. The role of mediation in ensuring access to justice. *BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE*. 2020. No. 4(14). P. 87–95.
12. Constitution of Ukraine dated 06/28/1996 No. 254k/96-BP. *Voice of Ukraine*. 1996. № 128 (07/13/96).
13. Korotyuk O. V. Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine "On Notary". Second edition, revised and supplemented. K.: OVC, 2013. 776 p.
14. Korotyuk O. V. Notary as a special subject of crime: dissertation. Ph.D. law Science: 12:00:08 / Academy of Advocacy of Ukraine. Kyiv, 2014. 238 p.

15. Korotyuk O. V. Criminal law protection of objects of intellectual property rights: monograph. K.: OVC, 2019. 1008 p.

16. Maksymovych R. L. The concept of an official in the criminal law of Ukraine: Diss. law Sciences: 12.00.08 / Lviv Ivan Franko National University. Lviv, 2006. 238 p.

17. Mazaraki N. A. Mediation in Ukraine: theory and practice: monograph / Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. K.: Kyiv. national trade and economy University, 2018. 276 p.

18. Ministry of Justice of Ukraine. Letter "Regarding the results of consideration of the appeal" dated September 29, 2011 No. K-32004-13.1.

19. Regulations on the requirements for the workplace (office) of a private notary and the exercise of control over the organization of notarial activities, approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated March 23, 2011 № 888/5, registered in the Ministry of Justice of Ukraine on March 28, 2011 under № 406/19144.

20. The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of the Limited Liability Company "Trading House "Campus Cotton Club" regarding the official interpretation of the provisions of the second part of Article 124 of the Constitution of Ukraine (case on pre-trial settlement of disputes) dated July 9, 2002 in case No. 1-2/2002, No. 15-пн/2002. *Official Gazette of Ukraine*. 2002. No. 28 (07/26/2002). Article 1333.

21. Civil Procedure Code of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1618-IV. *Official Gazette of Ukraine*. 2004. No. 16 (May 7, 2004). Art. 1088.

22. Tsvina T. A. Implementation of the institution of judicial mediation as a promising direction for reforming the civil procedural legislation of Ukraine. *Ukraine on the way to Europe: Collection. of science works. Materials of the International science and practice conf., Kyiv, July 7, 2017 / by general ed. I. O. Izarova, R. Yu. Khanyk-Pospolitik. Kyiv: VD Dakor, 2017. 238, [195–200] p. URL: http://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1579019901.pdf*

23. Yakovlev V. V. Judicial and extrajudicial mediation: main features. *Collection of scientific works of Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Skovoroda "PRAVO"*. 2017. Issue 26. Pp. 139–151.

O. V. Korotiuk. Features of the Legal Status of the Notary as a Mediator

The article reveals the peculiarities of the legal status of a notary public as a mediator. It was concluded that a person performs the mediator's powers outside the notarial activity, which is directly emphasized by the legislator. In particular, the wording of Art. 3 of the Law of Ukraine "On Notaries" and the legislator's indication of the possibility of combining the activity of a notary with the performance of the function of a mediator, indicates that the powers of a mediator are exercised outside the boundaries of notarial activity and represent a separate type of activity of a person that is not related to the performance of the powers of a notary. Therefore, the performance of the mediator's duty is essentially the performance of new functions for the notary, unrelated to his powers stipulated by the Law of Ukraine "On Notaries". If a notary becomes a mediator, he/she performs additional functions for

himself/herself, compatible with the notarial activity (which remains his/her main type of professional activity), and in the performance of which he/she does not act as a notary. At the same time, a notary who performs the functions of a mediator has the same scope of rights and obligations as a mediator who does not additionally possess the legal status of a notary. Therefore, a notary performs the functions of a mediator beyond the concept of "notarial activity".

Taking this into account, the direct instruction of the law regarding the need for notaries to undergo training at the Notary Chamber of Ukraine appears to limit the rights of notaries and does not allow them to fully and freely exercise their right to choose an institution for training and acquiring new professional skills.

In the article, the author considered the main approaches to the further development of the institution of mediation in Ukraine, in particular, the introduction of a mandatory mediation procedure before going to court in certain categories of cases, as well as the continuation of mediation on a voluntary basis. It has been established that even the introduction of a mandatory mediation procedure before going to court in certain categories of cases in Ukraine does not "include" the mediator in the justice system, does not give him authority and does not change his legal status. In this case, the mediator performs his functions as an independent, impartial and neutral person who helps to reach an agreement between the parties and out-of-court settlement of the conflict (dispute) within the limits provided by law.

It was concluded that such features and components of the mediation procedure as the independence, neutrality and impartiality of the mediator, as well as the special place of mediation in public life as an out-of-court dispute settlement procedure, do not substantively contradict the public-legal status of a notary acting on behalf of the state, but does not exercise authority and is not included in the system of state authorities. The above is a necessary element of compliance with the principles of independence and impartiality, characteristic both for notarial activity and for the activity of a mediator.

Keywords: *notary, mediator, legal status, notarial activity, mediation, out-of-court settlement of disputes.*

Стаття надійшла до редколегії 15 листопада 2022 року

УДК 347.233

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.78-85

Н. В. Лаговська,

канд. юрид. наук,

Державний податковий університет

e-mail: nvlagovska@i.ua

ORCID ID 0000-0002-1732-2351

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті досліджується правове регулювання проблеми захисту прав власності під час воєнного стану. Визначаються основні умови, порядок та підстави відшкодування завданих збитків фізичним та юридичним особам під час воєнного стану. Проаналізовано чинне законодавство України в контексті захисту прав власності та відшкодування завданих збитків фізичним та юридичним особам під час воєнного стану.

У політичних умовах сьогодення у зв'язку із вторгненням збройних сил Російської Федерації на територію України зазнало руйнувань чимало об'єктів інфраструктури, постраждало майно фізичних і юридичних осіб. Особливо гостро постало питання захисту прав власності та відшкодування завданої моральної та матеріальної шкоди. Наразі чинне законодавство, що має унормувати вирішення цих питань, перебуває на стадії формування. Україна швидкими темпами намагається підготувати та запровадити масив спеціальних законів, які забезпечать процедуру відшкодування завданої шкоди внаслідок воєнних дій, під час воєнного стану, які передбачать конкретні юридичні підстави відшкодування завданих збитків, порядок і процедуру доказування. У майбутньому це допоможе вибудувати в Україні абсолютно нову систему захисту прав власності та відшкодування завданих збитків, зокрема, що були заподіяні під час воєнних дій.

З'ясовано, що на період дії правового режиму воєнного стану можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини та громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та за обсягом, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

Проаналізовано нормативно-правові акти України, що унормовують захист прав власності та відшкодування завданих збитків фізичним та юридичним особам під час воєнного стану, зокрема: Кодекс цивільного захисту України, постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації», «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації», «Про затвердження Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів

будівництва», «Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд», та виявили значну кількість недоліків, зокрема у підставах, методах регулювання та процедури доказування, що потребують їх усунення.

Ключові слова: право власності, воєнний стан, воєнні дії, надзвичайна ситуація, захист права власності, шкода, збитки, відшкодування завданих збитків, відшкодування моральної шкоди, відшкодування матеріальної шкоди, підстави та порядок відшкодування завданих збитків, процедура відшкодування завданих збитків.

Метою дослідження є комплексний аналіз нормативно-правової бази, що врегульовує захист права власності в Україні та порядок відшкодування завданої матеріальної шкоди, зокрема, що була заподіяна під час воєнного стану.

Постановка проблеми. У зв'язку із вторгненням збройних сил Російської Федерації на територію України зазнало руйнувань чимало об'єктів інфраструктури, постраждало майно фізичних і юридичних осіб. Особливо гостро постало питання захисту прав власності та відшкодування завданої моральної та матеріальної шкоди. Наразі чинне законодавство, що має унормувати вирішення цих питань, перебуває на стадії формування. Україна швидкими темпами намагається підготувати та запровадити масив спеціальних законів, які забезпечать процедуру відшкодування завданої шкоди внаслідок воєнних дій, під час воєнного стану, які передбачають конкретні юридичні підстави відшкодування завданих збитків, порядок і процедуру доказування. У майбутньому це допоможе вибудувати в Україні абсолютно нову систему захисту прав власності та відшкодування завданих збитків, зокрема, що були заподіяні під час воєнних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам захисту прав власності в мирний час та у період воєнних дій приділено істотну увагу в працях М. І. Брагінського, М. Ю. Баршевського, М. І. Бондарєва, В. М. Васильченко, Н. С. Глузь, М. В. Гордона, А. Г. Дідук, О. В. Дзери, В. К. Дронікова, М. М. Дякович, І. В. Желінкової, Ю. О. Заїки, Т. П. Коваленка, Н. В. Лаговської, П. С. Никитюк, А. А. Рубанова, В. І. Серебровського, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси, О. С. Харченко, В. Ю. Чуйкова, Я. М. Шевченка, Л. В. Шевчука, Р. Б. Шишки та інших.

Виклад основного матеріалу. З 24 лютого 2022 року, згідно з Указом Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», який затверджений Верховною Радою України, внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони по всій території України запроваджено воєнний стан [1; 2].

Тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини та громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України [3], а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та за обсягом, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [4].

Конституцією України кожному гарантовано право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб у процесі здійснення ними своїх повноважень [3, ст. 56].

Відповідно до статті 22 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Збитками, згідно з частиною другої цієї статті, є [5]:

- втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі;
- втрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);
- доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

У статті 23 ЦК України закріплено, що особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав, якщо моральна шкода полягає у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна [5].

За загальними положеннями, передбаченими статтею 1166 ЦК України, майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, заподіяна майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується повним обсягом особою, яка її завдала [5].

Оскільки в Україні ще не прийняті спеціальні закони, які б прямо регулювали порядок відшкодування шкоди, завданої воєнними діями, звернемося до Кодексу цивільного захисту України, глава 17 якого містить передбачені права на відшкодування матеріальних збитків та надання допомоги постраждалим у надзвичайній ситуації. Відповідно до ч. 3 ст. 5 цього кодексу одним із видів надзвичайних ситуацій є воєнні дії [6]. Однак недоліками цього кодексу є:

- 1) неможливість претендувати на відшкодування моральної шкоди;
- 2) норми цього кодексу зобов'язують державу допомогти лише категорії осіб, які втратили житло;
- 3) виплата компенсації можлива тільки після добровільної передачі державі зруйнованого або пошкодженого житла;
- 4) розмір компенсації визначається лише за показниками опосередкованої вартості його спорудження у відповідному регіоні України.

Одним з перших нормативно-правових актів запроваджених в умовах повномасштабної російської агресії є Постанова Кабінету Міністрів України № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації». Він достатньо ґрунтовно розкриває категорії втрат, які повинні будуть відшкодовані, та регламентує, на який уповноважений орган покладено обов'язок визначити розмір шкоди та збитків. Хоча вищезгадана Постанова і має свої недоліки – не розкриває методики відшкодування завданих збитків, але вона зобов'язує відповідні державні органи розробити такі методики у шестимісячний строк [7].

Згодом урядом України було прийнято ряд постанов, які відповідно доповнювали нормативно-правову базу у напрямі відшкодування шкоди під час воєнних дій. Зокрема, Постанова № 380 «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації», яка регулює порядок подання фізичними і юридичними особами інформаційних повідомлень про пошкоджене або зруйноване нерухоме майно через вебпортал Дія [8].

Окремої уваги потребує Постанова № 423 «Про затвердження Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва», яка забезпечує можливість за рішенням власника або уповноваженого органу обстеження пошкоджених будівель із залученням спеціалістів із вказаним відповідним кваліфікаційним сертифікатом [9].

Наступний нормативно-правовий акт, на який ми звернули свою увагу, що регулює процедуру фіксації пошкоджень будівель і споруд приватної та комунальної форми власності і споруд державної форми власності, стала Постанова № 473 «Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд». Він передбачає, що результати відповідної комісії щодо фіксації пошкоджень вносяться до Державного реєстру пошкодженого чи знищеного майна [10].

На офіційному сайті Мінекономіки з'явився проект спільного наказу Міністерства економіки України та Фонду державного майна України «Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності» [11]. Він значно розширює можливості законодавства у сфері відшкодування шкоди під час воєнних дій. Це може надати Україні унікальну можливість створити новий юридичний механізм захисту потерпілих від воєнних дій.

Наразі порядок надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим унаслідок надзвичайної ситуації закріплено в Постанові Кабінету Міністрів України № 947 «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації» [12]. Відповідно до цієї постанови мають право на відшкодування особи, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації.

В Указі Президента України від 14 квітня 2014 р. № 405 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» зазначено, що необхідною умовою для отримання компенсації є перебування на підконтрольній Україні території [13].

Згідно з пп. 4, 5, 7, 12 Кодексу цивільного захисту України органи місцевого самоврядування або за їх відсутності військові адміністрації забезпечують створення комісії для фіксації та обстеження пошкодженого або зруйнованого житла, які також видають відповідну довідку про визнання особи постраждалою від надзвичайної ситуації воєнного характеру. Рішення про надання грошової компенсації ухвалюється комісією, створеною органами місцевого самоврядування або за їх відсутності військовою адміністрацією [6].

На нашу думку, суттєвим недоліком Кодексу цивільного захисту України є встановлення максимальним розміром компенсації 300 тис. гривень за один об'єкт зруйнованого житла, що не відповідає реальній вартості пошкодженого або зруйнованого житла в багатьох регіонах України, а також на те, що постраждалі втрачають право на отримання пільг і компенсацій, передбачених у частині восьмій статті 86 та частині другій статті 89 [6]. Болючим питанням залишається порядок доказування щодо фактів заподіяння шкоди майну внаслідок воєнних дій.

Висновки. Дослідивши законодавство України щодо захисту прав власності в Україні під час воєнного стану та відшкодування шкоди, завданої фізичним і юридичним особам унаслідок воєнної агресії Російської Федерації, ми виявили значну кількість недоліків, зокрема у підставах, методах регулювання та процедурі доказування, що потребують їх усунення.

Для вдосконалення порядку доказування фактів заподіяння шкоди майну внаслідок воєнних дій пропонуємо:

1) організацію роботи комісій з фіксації фактів спричинення шкоди повинні взяти на себе органи місцевого самоврядування з максимальним залученням до участі в їх роботі громадськості; 2) передбачити окрему процедуру для самостійної фіксації власником фактів спричинення шкоди його майну та самостійного збирання ним відповідних доказів; 3) передбачити, що у випадках, коли відсутня фізична можливість доступу до пошкодженого чи зруйнованого об'єкта для його обстеження, то фіксація факту спричинення шкоди може здійснюватися дистанційно за спрощеною процедурою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
2. Захист права власності. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>
3. Конституція України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435: станом на 6 жовт. 2016 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11 (28.03.2003). Ст. 461 (із змінами).

6. Кодекс цивільного захисту: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 34–35. Ст. 458. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

7. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>

8. Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 р. № 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text>

9. Про затвердження Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2017 р. № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-%D0%BF#Text>

10. Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 473. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-%D0%BF#Text>

11. Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності: проект спільного наказу Міністерства економіки України та Фонду державного майна України від 19 квітня 2022 р. № 473. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=feb8ff4a-45ed-4b18-a273-2b79f3bd0dac&title#Text>

12. Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 947. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/342473_342538#Text

13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 14 квітня 2014 р. № 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text>

REFERENCES

1. On the introduction of martial law in Ukraine: decree of the President of Ukraine dated 24.02.2022 No. 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

2. . Protection of property rights. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>

3. Constitutions of Ukraine: Law of Ukraine. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 1996. No. 30. Art. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

4. On the legal regime of martial law: Law of Ukraine No. 5203-VI. *Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR)*. 2015. No. 28. Article 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

5. Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435: as of October 6 2016. *Official Gazette of Ukraine*. 2003. No. 11 (28.03.2003). Art. 461 (with changes).

6. Civil Protection Code: Law of Ukraine. *Vedomosti Verkhovna Rada (VVR)*. 2013. No. 34–35. Article 458. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

7. On the approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers Ukraine dated March 20, 2022 No. 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>

8. On the collection, processing and accounting of information on damaged and destroyed immovable property as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the military aggression of the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers Ukraine dated March 26, 2022 No. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text>

9. On the approval of the Procedure for the inspection of construction objects put into operation: Resolution of the Cabinet of Ministers Ukraine dated April 12, 2017 No. 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-%D0%BF#Text>

10. On the approval of the Procedure for the implementation of urgent works regarding the liquidation of the consequences of the armed aggression of the Russian Federation, related to the damage to buildings and structures: Resolution of the Cabinet of Ministers Ukraine dated April 19, 2022 No. 473. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-%D0%BF#Text>

11. The draft of the joint order of the Ministry of Economy of Ukraine and the State Property Fund of Ukraine dated April 19, 2022 No. 473. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=feb8ff4a-45ed-4b18-a273-2b79f3bd0dac&title#Text>

12. On the approval of the Procedure for providing and determining the amount of monetary assistance to victims of emergency situations and the amount of monetary compensation to victims whose residential buildings (apartments) were destroyed as a result of a military emergency caused by the armed aggression of the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers Ukraine dated December 18 2013 No. 947. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/342473_342538#Text

13. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated April 13, 2014 "On urgent measures to overcome the terrorist threat and preserve the territorial integrity of Ukraine": decree of the President of Ukraine dated April 14, 2014 No. 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text>

N. Lagovska. Problems of Property Rights Protection During Martial Law in Ukraine

The article examines the legal regulation of the problem of property rights protection during martial law. The basic conditions, procedures and grounds for compensation for damages caused to individuals and legal entities during martial law are determined. The

current legislation of Ukraine is analyzed in the context of protection of property rights and compensation for damages caused to individuals and legal entities during martial law.

In the current political conditions, in connection with the invasion of the armed forces of the Russian Federation on the territory of Ukraine, many infrastructure objects were destroyed, and the property of individuals and legal entities was damaged. The issue of protection of property rights and compensation for moral and material damage was particularly acute. Currently, the current legislation that should regulate the resolution of these issues is at the stage of formation. Ukraine is rapidly trying to prepare and implement a set of special laws that will provide a procedure for compensation for damage caused by hostilities during martial law, which will provide for specific legal grounds for compensation for damage caused, the order and procedure of proof. In the future, this will help build a completely new system of property rights protection and compensation for damages, including those caused during hostilities, in Ukraine.

It was found that, during the period of the legal regime of martial law, the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen, provided for in Articles 30-34, 38, 39, 41-44, 53 of the Constitution of Ukraine, may be limited, and temporary restrictions on the rights and legal the interests of legal entities within the limits and to the extent necessary to ensure the possibility of introducing and implementing measures of the legal regime of martial law.

The normative legal acts of Ukraine regulating the protection of property rights and compensation for damages caused to individuals and legal entities during martial law were analyzed, in particular: the Code of Civil Protection, the Resolution of the Cabinet of Ministers "On Approval of the Procedure for Determining Damages and Damages Caused to Ukraine as a Result of the Armed Aggression of the Russian Federation" ", Resolution "On the collection, processing and accounting of information on damaged and destroyed immovable property as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the military aggression of the Russian Federation", Resolution "On the approval of the Procedure for the inspection of construction objects put into operation", Resolution "On the approval of the Procedure for the implementation of urgent works related to the elimination of the consequences of the armed aggression of the Russian Federation, related to the damage to buildings and structures", and revealed a significant number of shortcomings, in particular, in the grounds, methods of regulation, and the procedure of proof that require their elimination.

Keywords: *property right, martial law, military operations, emergency situation, protection of property rights, damage, losses, compensation for damages, compensation for moral damage, compensation for material damage, grounds and procedure for compensation for damages, procedure for compensation for damages.*

Стаття надійшла до редколегії 10 листопада 2022 року

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 337.43

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.86-94

Ю. І. Аністратенко,
д-р юрид. наук, доцент,
Державний податковий університет
e-mail: an_julia@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-2660-0568

СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРИНЦИПИ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті проаналізовано поняття, сутність та особливості принципів бюджетного процесу. Акцентовано увагу на тому, що сьгоднішні науковці визначають, що усі стадії бюджетного процесу ретельно регламентовані процесуальними нормами бюджетного права, яке забезпечує чітке планування та дотримання бюджетної дисципліни. При цьому стадії бюджетного процесу слідує чітко, послідовно, одна за одною. Доведено, що бюджетна декларація – це новий стратегічний документ держави, покликаний забезпечити досягнення ключових цілей стратегічного розвитку, серед яких: подолання бідності та скорочення нерівності, забезпечення всеохоплюючої та справедливої якісної освіти, здорового способу життя, сприяння сталому економічному зростанню, створення стійкої інфраструктури. Саме на ці цілі буде спрямовано зусилля уряду і бюджетне фінансування.

Констатовано, що існує потреба у вивченні сутності, загальних особливостей бюджетно-процесуальних норм, а також специфіки їх окремих груп, що сприятиме як аналізу і з'ясуванню властивостей правил, які діють нині, так і визначить основні вектори подальшого вдосконалення бюджетно-процесуального законодавства України. Розкрито, що характер конкретних правових засобів і способів реалізації бюджетно-процесуальних норм обумовлюється тією метою, яка ставиться перед відповідними суб'єктами бюджетного процесу. Акцентовано, що загалом особливості механізму реалізації бюджетно-процесуальних норм визначаються їх приналежністю до певного провадження у справах про бюджетні правопорушення.

Ключові слова: бюджет, бюджетний процес, учасники бюджетного процесу, бюджетна система.

Метою статті є дослідження поняття і місця бюджетно-процесуальних норм у системі бюджетного права та співвідношення таких основних категорій, як: бюджетне право, бюджетний процес, система бюджетного права, система бюджетного законодавства, бюджетно-правові інститути, бюджетно-процесуальна норма тощо.

Постановка проблеми. Кожна держава для забезпечення своїх завдань і функцій потребує грошових ресурсів, зокрема їх правильного, обґрунтованого та планомірного накопичення, розподілу, а також використання. Бюджет кожної країни займає ключове місце у фінансовій системі держави та є основним засобом, за допомогою якого здійснюється регулювання економічного відтворення.

У сучасному трактуванні під бюджетом розуміють законодавчий акт, за допомогою якого узаконюється розпис доходів і видатків, зокрема у формі фінансового документа, а тільки вищий законодавчий орган уповноважений наділити бюджет силою закону шляхом ухвалення рішень за демократичними процедурами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорію бюджетного права розглядали у своїх працях чимало вітчизняних та іноземних учених, зокрема: Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, О. П. Орлюк, Т. А. Латковська, А. А. Нечай, Л. А. Савченко, О. В. Солдатенко, М. В. Карасьова, О. М. Горбунова, Н. Д. Еріашвілі, О. І. Худяков, І. М. Пахомов та інші.

Виклад основного матеріалу. Бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [1].

Державний бюджет – це невід’ємний атрибут кожної країни, основний фінансовий план держави. В умовах сьогодення особливої актуальності набуває проблема побудови ефективної та прозорої бюджетної системи, зокрема державного бюджету, враховуючи його значення для розвитку держави [1].

Г. С. Андрущенко вважає, що у статті 2 Бюджетного кодексу України бюджет доцільно визначити як основний фінансовий документ держави чи адміністративно-територіального утворення, що передбачає доходи й видатки (порядок їхнього формування, розподілу і використання) на бюджетний рік для виконання завдань і функцій держави або органів місцевого самоврядування та затверджується відповідними представницькими органами державної влади чи місцевого самоврядування [1].

Л. К. Воронова зазначає, що бюджет – це «встановлений нормами закону, який прийнятий Верховною Радою України або рішенням органів місцевого самоврядування, план формування, розподілу і використання централізованого (для держави або певної території) фонду грошових коштів, який необхідний для виконання завдань і функцій держави в цілому й адміністративно-територіальних одиниць, що очолюються органами місцевого самоврядування» [3].

В економічному аспекті бюджет – це сукупність економічних (грошових) відносин, які виникають у зв’язку з утворенням, розподілом, перерозподілом і використанням централізованих грошових фондів, призначених для здійснення спільних державних та муніципальних завдань і виконання функцій відповідних органів влади й управління [4].

О. Д. Василик зазначав, що «Державний бюджет України – централізований фонд фінансових ресурсів держави, який використовується для виконання покладених на неї функцій, передбачених Конституцією України» [5].

Зокрема, сутність бюджету знаходить своє відображення у відносинах між державою, суб'єктами господарювання та населенням. Як учасник цих відносин, держава має необхідність у фінансових ресурсах для можливості виконати свої завдання. Суб'єктами господарювання як учасниками таких відносин можуть бути як постачальники грошових коштів до бюджету (платники податків), так і як споживачі залежно від ролі в економічній системі країни [6].

Разом з тим бюджет – це необхідна складова фінансового планування, адже основою будь-якого оперативного чи поточного фінансового плану є система відповідних бюджетів. У наукових джерелах розглядається поняття «бюджетування». Бюджетування, орієнтоване на результат, є найбільш відомим сучасним методом підвищення ефективності бюджетних витрат. Безумовно, результативне бюджетування є частиною більш широкої та загальної моделі результативного управління і передбачає, що виділення бюджетних ресурсів в обов'язковому порядку має на увазі досягнення певних цілей [7, с. 82].

Варто зазначити, що поняття «бюджет» займає провідне місце у науці фінансового права. Значне місце посідає і дослідження процесуальної діяльності управління державними фінансами, зокрема під час бюджетного процесу, а саме початку та закінчення кожної нормативно визначеної стадії. У вузькому значенні поняття «процес» – це лише компетенція або юрисдикція, тобто коло питань, що належать до повноважень конкретної установи. У широкому розумінні процес не обмежується врегулюванням суперечностей між учасниками правовідносин та виходить за рамки юрисдикції [8].

Безперечно, ознаки юридичного процесу, які є загальновизнаними, характерні і бюджетному процесу в Україні. Бюджетний процес забезпечує порядок реалізації матеріальних правових норм бюджетного права за аналогією з кримінальним та конституційним правом, у яких реалізація матеріальних правових норм забезпечується визначеним порядком. Зі свого боку взаємозв'язок матеріальних і процесуальних норм бюджетного права суттєво відрізняється від характеру зв'язку, цивільного матеріального та цивільного процесуального права, які є самостійними галузями права. Бюджетний процес і матеріальні норми є окремими правовими інститутами, але об'єднані в інститут бюджетного права [1].

У тлумачному словнику Т. Ф. Єфремова зазначає, що процес пояснюється як «перебіг, хід будь-якого явища, а також сукупність послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату» [9, с. 94].

О. П. Орлюк вважає, що «бюджетний процес – це сукупність дій, уповноважених на основі норм бюджетного права органів державної влади та місцевого самоврядування, зі складання, розгляду, затвердження й виконання бюджету, а також зі складання, розгляду і затвердження звіту про його виконання» [10, с. 282].

С. А. Ровінський зазначає, що «бюджетний процес – це регламентована державою діяльність її органів щодо складання, розгляду, затвердження і виконання бюджету, а також складання і затвердження звітів про виконання бюджету» [11, с. 130].

На думку М. А. Гурвіча, бюджетний процес – це формування бюджету, тобто його складання і затвердження. Він стверджує, що «поняття бюджетного процесу тотожне поняттю законодавчого процесу як сукупності здійснюваних стадій, що ведуть до виникнення закону» [12, с. 15].

Погоджуємося із В. В. Бесчеревних, що бюджетний процес – це процес «складання, розгляду, затвердження і виконання бюджетів, а також складання і затвердження звітів про їхнє виконання» [13, с. 148].

Усі стадії бюджетного процесу регламентовані процесуальними нормами бюджетного права, тому бюджетний процес – це регламентована нормами бюджетного права діяльність державних органів щодо складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, а також щодо складання і затвердження звітів про виконання бюджетів.

Згідно з п. 11 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України «бюджетний процес – регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України» [1].

Основним завданням бюджетного процесу є допомога суб'єктам, що беруть участь у бюджетному процесі:

- 1) встановити загальні цілі для ухвалення рішень;
- 2) розробити підходи до досягнення цілей;
- 3) розробити бюджет, що узгоджується з підходами до досягнення цілей. Треба підготувати та затвердити фінансовий план і бюджет, що ведуть до досягнення цілей, зважаючи на обмеження наявних ресурсів;
- 4) оцінювати ефективність і корегувати її. Програму і фінансову ефективність треба постійно оцінювати та корегувати, щоб заохочувати наближення до цілей.

Така діяльність обов'язково обумовлена і базується на принципах реалізації, які доцільно розглянути як принципи побудови бюджетного права саме як підгалузі фінансового права, тому що це є засобами побудови правового режиму регулювання суспільних відносин у сфері функціонування бюджетної системи України, бюджетного процесу, міжбюджетних відносин і відповідальності.

Так, відповідно до ст. 7 БКУ, бюджетна система України ґрунтується на таких принципах:

- 1) принцип єдності бюджетної системи України – забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів і ведення бухгалтерського обліку та звітності;
- 2) принцип збалансованості – повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період;

3) принцип самостійності – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних місцевих бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети;

4) принцип повноти – до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;

5) принцип обґрунтованості – бюджет формується на реалістичних макроекономічних і соціального розвитку України та розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

6) принцип ефективності та результативності – під час складання і виконання бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання публічних послуг у процесі залучення мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату у ході використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

7) принцип субсидіарності – розподіл видів видатків між державним бюджетом і місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання публічних послуг до їх безпосереднього споживача;

8) принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями;

9) принцип справедливості і неупередженості – бюджетна система України будується на засадах справедливого та неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

10) принцип публічності та прозорості – інформування громадськості з питань бюджетної політики, складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів» [1].

Під час аналізу принципів бюджетної системи України на сучасному етапі розвитку держави А. С. Нестеренко дійшов висновку про необхідність відокремлення принципів бюджетного процесу на законодавчому рівні (ст. 7 БКУ) і вказує, що бюджетний процес здійснюється на таких принципах:

– принцип ефективності – під час складання та виконання бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягти заплановані цілі у ході залучення мінімального обсягу бюджетних коштів та максимального результату під час використання визначеного бюджетом обсягу коштів;

– принцип відповідальності учасників бюджетного процесу – кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу

– принцип публічності і прозорості – Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідними радами [14, с. 47].

Одне з основних завдань системи «Прозорий бюджет» – автоматизувати бюджетний процес та ліквідувати корупційну складову в ньому. Інформаційно-аналітична система «Прозорий бюджет» повинна забезпечити прозорість кожної стадії бюджетного процесу та її процедур на державному та місцевому рівнях, а також надати громадянам всебічний контроль за використанням публічних коштів розпорядниками та одержувачами, зокрема державними підприємствами, Пенсійним фондом та Фондом соціального страхування [15].

Крім того, реалізуючи основи правової держави та демократії, конституційне визначення принципу народовладдя у ст. 5 Конституції нашої держави закріплює особливе місце народу України у законодавчому процесі, зокрема це стосується розгляду проекту бюджету та контролю за виконанням прийнятого закону [16].

Висновки. Отже, бюджет кожної країни займає ключове місце у фінансовій системі держави та є основним засобом, за допомогою якого здійснюється регулювання економічного відтворення, а бюджетно-процесуальна діяльність суб'єктів бюджетних правовідносин здійснюється відповідно до загальних принципів бюджетного права та спеціальних принципів бюджетного процесу, які визначають цілі правового регулювання бюджетних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бюджетний кодекс України. Електронний ресурс. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/2456-17>
2. Андрущенко Г. С. Становлення та розвиток бюджетного законодавства України. URL: http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/ae7/dis_Andrushchenko%20H.S.pdf
3. Воронова Л. К. Фінансове право України: підручник. К.: Прецедент; Моя книга, 2007. С. 11.
4. Финансовое право / под ред. Н. И. Химичевой. БЕК, 1999. С. 139.

5. Василик О. Д. Державні фінанси України. К.: Вища шк., 1997. С. 28.
6. Дропа Я. Б. Фінансові ресурси розвитку національної економіки України: монографія / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 340.
7. Чуприна Л. М. Правова характеристика поняття «процесу» в бюджетному праві. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 126–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2013_2_30
8. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толковословобразовательный: св. 136 000 словарных статей, ок. 250000 семантических единиц: в 2 т. Т. 2: П–Я. 2-е изд., стер. 2001. С. 1 085.
9. Орлюк О. П. Фінансове право: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2003. С. 528.
10. Гурвич А. М. Бюджетное право по законодательству. 1918. С. 17.
11. Бесчеревных В. В. Компетенция в области бюджета. 1976. С. 148.
12. Нестеренко А. С. Принципи бюджетної системи України на сучасному етапі розвитку держави. *Юридичний вісник*. 2008. № 2. С. 45–49.
13. Бюджетна система: підручник / Дем'янишин В. Г., Юрій С. І., Кириленко О. П., Дерлиця А. Ю.; за заг. ред. С. І. Юрій. Тернопіль: THEU, 2013. С. 623.
14. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

REFERENCES

1. Budget Code of Ukraine. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/2456-17>
2. Andrushchenko G. S. Formation and development of budget legislation of Ukraine. URL: http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/ae7/dis_Andrushchenko%20H.S.pdf
3. Voronova L. K. Financial law of Ukraine: Textbook. K.: Precedent; My book, 2007. P. 11.
4. Financial law / Ed. N. I. Khymychevoi. BEK, 1999. P. 139.
5. Vasylyk O. D. State Finances of Ukraine. K.: Vysycha Shk., 1997. P. 28.
6. Drova Ya. B. Financial resources for the development of the national economy of Ukraine: monograph / Lviv. national University named after Ivan Franko. Lviv: LNU named after Ivan Franko, 2017. P. 340.

7. Chuprina L. M. Legal characteristics of the concept of "process" in budget law. *Journal of the Kyiv University of Law*. 2013. No. 2. P. 126–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_2_30
8. Efremova T. F. New dictionary of the Russian language. Interpretive education: St. 136,000 dictionary entries, approx. 250,000 semantic units: in 2 vols. Vol. 2: P–Y. 2nd ed., pp. 2001. P. 1 085.
9. Orlyuk O. P. Financial law: education. manual Kyiv: Yurinkom Inter, 2003. P. 528.
10. Gurvych A. M. Budget law under the legislation. 1918. P. 17.
11. Bescherevnykh V. V. Competence of the USSR Union in the area of the budget. 1976. P. 148.
12. Nesterenko A. S. Principles of the budget system of Ukraine on the current stage of state development. *Legal Bulletin*. 2008. No. 2. P. 45–49.
13. Budget system: Textbook / Demyanishin V. G., Yurii S. I., Kirylenko O. P., Derlytsia A. Yu.; in general ed. S. I. Yuriy. Ternopil: TNEU, 2013. P. 623.
14. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

J. I. Anistratenko. Essence, Features and Principles of the Budget Process at the Present Stage

The article analyzes the concept, essence and features of the principles of the budget process. Attention is focused on the fact that today's scientists determine that all stages of the budget process are carefully regulated by procedural norms of budget law, which ensures clear planning and compliance with budget discipline. At the same time, the stages of the budget process are followed in a clear sequence, one after the other. It has been proven that the budget declaration, a new strategic document of the state, is designed to ensure the achievement of key strategic development goals, including: overcoming poverty and reducing inequality, ensuring comprehensive and fair quality education, ensuring a healthy lifestyle, promoting sustainable economic growth, and creating sustainable infrastructure. Government efforts and budget funding will be directed to these goals.

It has been established that there is a need to study the essence, general features of budgetary and procedural norms, as well as the specifics of their separate groups, which will contribute to both the analysis and clarification of the properties of the rules that are in force today, and will determine the main vectors of further improvement of the budgetary and procedural legislation of Ukraine .

It is revealed that the nature of specific legal means and methods of implementation of budgetary procedural norms is determined by the goal that is set before the relevant subjects of the budgetary process. It is emphasized that, in general, the peculiarities of the implementation mechanism of budgetary and procedural norms are determined by their affiliation to one or another proceeding in cases of budgetary offenses.

The need for a comprehensive study of budgetary and procedural norms is undoubtedly determined by the needs of practice, both legislative and law-enforcement.

The development of fundamental issues of budgetary and procedural norms can create models of law-making activity in this area, which will increase its effectiveness. As for law enforcement practice, in particular, judicial practice, there is currently a considerable amount of contradictions and misunderstandings in this area, which is primarily due to the lack of established approaches to the implementation of budgetary procedural rules, which determines the relevance.

Keywords: *budget, budget process, budget process participants, budget system.*

Стаття надійшла до редколегії 11 листопада 2022 року

УДК 347.73

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.95-104

А. В. Гарбінська-Руденко,*канд. юрид. наук, доцент**e-mail: prokygor.irpin@i.ua***ORCID ID 0000-0002-0971-1234;****С. П. Іващук,***здобувачка**e-mail: sollmilochina@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-4288-9496;****К. І. Шевченко,***здобувач,**Державний податковий**університет**e-mail: kostyairpin@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-2050-4679**

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В РЕАЛІЯХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті авторами обґрунтовується комплекс заходів органів державної влади, що спрямовані на забезпечення належного виконання бюджетів в умовах оперативного вирішення проблем у реаліях воєнного стану. Наголошено на важливості емісійного фінансування бюджету, необхідності донорського фінансування бюджетного дефіциту. Проаналізовано нормативно-правові акти, які суттєво змінюють встановлений раніше порядок управління державними фінансами, зокрема, підстави скорочення трансфертів місцевим бюджетам та відповідного перенаправлення частини державних доходів на фінансування сектору оборони. Акцентовано увагу на змінах до Бюджетного кодексу України, що спрощують державні закупівлі товарів військового призначення та змінюють підходи до застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства.

Здійснено аналіз проєкту Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік», що передбачає ряд змін та нововведень, зокрема і в Бюджетному кодексі України. Підсумовано, що вказані зміни стосуються насамперед фінансових ресурсів щодо забезпечення оборонної здатності країни під час повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України та виконання соціальних програм. Визначається, що ключовими причинами перевищення видаткової частини бюджету 2023 року над дохідною є перспективи скорочення макрофінансової допомоги від держав-партнерів та істотне зменшення надходжень від дивідендів державних

компаній. Обґрунтовується як загроза стабільності фінансової системи і реальне скорочення податкових надходжень у наступному році. Зазначається, що бюджет 2023 року буде ухвалено за скороченою процедурою, що може ускладнити контроль за його виконанням. Важливими для стабілізації бюджетної системи є скорочення видаткової частини бюджету, збільшення масштабів міжнародної допомоги тощо.

У висновку наведені рекомендації для покращення стану бюджету в умовах війни та констатовано, що економіка України зіткнеться з великими глобальними викликами і в майбутньому.

Ключові слова: бюджет, бюджетна система, бюджетний процес, воєнний стан, воєнна економіка, фінансова система, дефіцит бюджету, інфляція, економічна криза.

Метою цієї статті є аналіз особливостей функціонування бюджетної системи в Україні в умовах воєнного стану, окреслення потенційних шляхів її подальшого розвитку та якнайшвидшого повернення до ринкової економіки мирного часу.

Постановка проблеми. Нині Україна переживає найскладніший етап своєї новітньої історії: повномасштабну війну за незалежність, територіальну цілісність, національну ідентичність та, в цілому, право на існування. У таких умовах гостро постає питання чіткого та злагодженого функціонування усіх державних інститутів, від кожного вимагається максимальна віддача на «особистому фронті». Наповнення державного бюджету зараз є важливим як ніколи, адже від цього залежить боєздатність армії, можливість підприємств оборонної промисловості виконувати свої функції та функціонування держави в цілому.

Дослідження стану бюджетного процесу в умовах війни, компаративний аналіз станів бюджетів військового періоду є цінним для сьогодення. На жаль, «воєнні бюджети» в економіці не є новим явищем в історії людства. В період світових війн гостро поставало питання створення воєнно-промислового комплексу (далі – ВПК) та його інтеграція в економічну й політичну сфери суспільного життя. Розумна побудова військової економіки може як збагатити державу (наприклад, завдяки оборонним замовленням США збільшили валовий національний продукт (ВНП) з 90 млрд дол. 1940 року до 200 млрд дол. 1944 року), так і майже зруйнувати її (наприклад, 1945 року 95 % підприємств Німеччини були зруйновані або вивезені як плата за репарації). Для України є досить важливим вивчення досвіду бюджетотворення в умовах військового стану, оскільки це відіграє важливу роль для фінансового забезпечення перемоги в теперішньому та відновлення економічного потенціалу нашої держави у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки військовий стан є відносно новим явищем для сучасної України, наукові дослідження його впливу на бюджетну політику держави тільки активізуються. Науково-дослідницьку цінність з цього питання мають огляди Національного інституту стратегічних досліджень та наукові доповіді, що розміщені в матеріалах Всеукраїнської науково-практичної конференції «Публічне управління та адміністрування в умовах війни й в поствоєнний період в Україні», де чи не вперше серед наукової спільноти відбувалось обговорення економічного врядування в Україні в умовах війни, зокрема й заходів для подолання

економічної кризи та підвищення ефективності заходів бюджетно-податкової політики в умовах війни (автори О. О. Макарова, А. Ю. Мунько, С. В. Осадчук тощо).

Виклад основного матеріалу. Повномасштабна війна стала справжнім шоком для державного бюджету України, а саме для її економіки: велика кількість підприємств призупинили свою діяльність або повністю закрилися, виникли логістичні проблеми, пов'язані з бойовими діями на території України, вимушена міграція цивільних осіб, скорочення доходів, зниження та відміна деяких податків і мита, зростання видатків на оборонні, гуманітарні та соціальні потреби тощо. У своєму інтерв'ю для журналістів інтернет-видання «BBC News Україна» С. Ніколайчук, який є заступником голови Національного банку України, зазначив, що з початку війни Національний банк України придбав в уряду військових ОВДП на 225 млрд грн (7,6 млрд дол. США). З них 20 млрд грн – у березні, по 50 млрд грн – у квітні та травні, що призвело у червні до збільшення обсягів емісійного фінансування дефіциту бюджету до 105 млрд грн [1]. Звичайно, анонсована міжнародними партнерами України фінансова підтримка надасть змогу врегулювання подальшого зростання дефіциту, але не відмінє того факту, що він продовжить зростати. Варто зважати також на бюрократичність процесу отримання фінансової допомоги, який вимагає багато часу для здійснення усіх процедур щодо надходження цих коштів до України.

Варто зазначити, що Кабінетом Міністрів України системно вживаються заходи, що спрямовані на забезпечення належного виконання бюджетів в умовах оперативного вирішення проблем у реаліях воєнного стану. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 10 березня 2022 р. № 245 [2] було скорочено ряд трансфертів місцевим бюджетам з метою спрямування цих фінансових резервів до резервного фонду державного бюджету для забезпечення фінансування заходів територіальної оборони, захисту безпеки населення та функціонування бюджетної сфери, комунальних підприємств у період воєнного стану. Також Постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.22 № 252 [3] було передбачено, що перерозподіл видатків бюджету і надання кредитів з бюджету за бюджетними програмами, включаючи резервний фонд бюджету, додаткові дотації та субвенції, у межах загального обсягу бюджетних призначень головного розпорядника бюджетних коштів, а також збільшення видатків розвитку за рахунок зменшення інших видатків здійснюється тепер без погодження відповідною комісією місцевої ради. При цьому внесення змін до місцевого бюджету приймається виконавчими комітетами відповідних місцевих рад, місцевими державними адміністраціями, військово-цивільними адміністраціями або військовими адміністраціями за поданням місцевих фінансових органів без ухвалення відповідного рішення відповідною місцевою радою.

Законом України від 15.03.2022 № 2134-IX [4] було скасовано вимогу Бюджетного кодексу України щодо передачі коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету виключно в межах бюджетних призначень шляхом прийняття рішення про місцевий бюджет або про внесення змін до нього. Також скасовано і норми щодо складання та схвалення прогнозів місцевих бюджетів (зокрема стаття 75-1 Бюджетного кодексу України) [5]. У сфері проведення публічних закупівель тепер передбачено, що оборонні та публічні закупівлі товарів, робіт і послуг здійснюються без застосування

процедур закупівель та спрощених закупівель, що визначені Законом України «Про публічні закупівлі». Відповідно до Закону України від 15.03.2022 № 2134-IX [4] дозволено спрямовувати залишки коштів за субвенціями з державного бюджету місцевим бюджетам, збережені на рахунках місцевих бюджетів станом на 1 січня 2022 року, на заходи територіальної оборони, задоволення продовольчих потреб цивільного населення, переміщення цивільного населення із місцевості, де ведуться бойові дії, та небезпечних територій у безпечні місця, зокрема на оплату транспортних послуг, паливно-мастильних матеріалів, облаштування місць розміщення громадян, які у зв'язку з бойовими діями залишили місце проживання/перебування. Важливим є також і те, що в період воєнного стану заборонено зупинення операцій з бюджетними коштами, призупинення бюджетних асигнувань, зменшення бюджетних асигнувань як заходи впливу за порушення бюджетного законодавства до розпорядників та одержувачів бюджетних коштів сектору національної безпеки і оборони, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, залучених до вирішення завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану.

Станом на 13 вересня 2022 року Кабінет Міністрів України схвалив проект Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» [6], який опублікований на єдиному вебпорталі органів виконавчої влади України. Вказаний проект передбачає ряд змін та нововведень, зокрема і в Бюджетному кодексі України. Ці зміни насамперед стосуються фінансових ресурсів щодо оборонної здатності країни під час повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України та соціальних програм, що зокрема передбачають:

- утворення у рамках кошторису Фонду ліквідації наслідків збройної агресії, передбачається, що з вказаного фонду буде фінансуватись: відновлення пошкоджених під час воєнних дій громадських будівель, важливих об'єктів інфраструктури країни; будівництво захисних споруд, житла для внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО); процес нагромадження грошових засобів у межах держави, регіону, концерну, фірми з метою реалізації великомасштабних програм, тобто акумулювання конфіскованих коштів росії та росіян за завдані збитки під час їхньої воєнної агресії;

- здійснення горизонтального вирівнювання бюджетів місцевого самоврядування на основі надходжень податку на доходи фізичних осіб у 2022 році;

- норми щодо акцизу з пального будуть спрощені за допомогою встановлення термінів подачі часток зарахування ДПС (15 січня та 15 липня), а також терміни перерахування коштів бюджетам органам місцевого самоврядування: не пізніше останнього робочого дня січня та липня;

- з 1 липня забезпечення фінансами бюро судмедекспертизи буде передано з місцевих бюджетів до державного бюджету, що означає перехід до фінансового забезпечення через механізми державних гарантій медичного обслуговування населення;

- ліміти загального обсягу місцевого та гарантованого боргу були змінені та покращені. Наприклад, вилучено норму щодо окремого ліміту в 400 % для Києва; удосконалення механізму визначення ліміту загального обсягу місцевого боргу та

гарантованого Автономною Республікою Крим, обласною радою чи міською територіальною громадою боргу у статті 18 Бюджетного кодексу України тощо.

Також у проєкті Закону України «Про державний бюджет на 2023 рік» [6] зазнали змін і витрати на пріоритетні напрями державного фінансування, а саме:

- національна безпека та оборона – 1 141,1 млрд грн., або 17,8 % ВВП;
- охорона здоров'я – 175,7 млрд грн;
- освіта – 155 млрд грн;
- пенсійне забезпечення та соціальний захист – 835 млрд грн;
- підтримка ветеранів війни – 6,8 млрд грн;
- Резервний фонд – 17,4 млрд грн;
- Фонд ліквідації наслідків збройної агресії – 19 млрд грн;
- Фонд розвитку підприємництва – 16 млрд грн;
- надання грантів бізнесу – 1,37 млрд грн [6].

Водночас видатки на утримання органів влади (сектору безпеки і оборони), скорочені на 11,6 млрд грн.

Дефіцит будь-якого бюджету має одну й ту саму причину: доходи менші, ніж видатки.

У довоєнному 2021 році фактично отримані доходи держбюджету становили 1 трлн 296,9 млрд грн. Інфляція за два роки (2022–2023) кумулятивно перевищить 60 %, але доходів у бюджеті 2023 очікується навіть менше – 1 трлн 279,1 млрд грн, ніж було торік [7].

Причин, чому доходи бюджету в 2023 році мають скоротитися на 273,86 млрд грн, порівняно з бюджетом 2022 року, є доволі багато, аналіз проєкту бюджету на 2023 рік дає можливість виокремити декілька з них.

Український уряд не має жодних гарантій від західних партнерів, що грантова допомога бюджету продовжиться. Після 130,87 млрд грн офіційних трансфертів до бюджету поточного року в наступному 2023 році від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій та донорських установ Україна сумарно очікує отримати лише 252 млн грн.

Ще однією причиною є і те, що державний сектор економіки більше не зможе забезпечити надходження від дивідендів в обсягах хоча б 2022 року. У 2022 державні компанії мають сплатити державі 112,97 млрд грн у вигляді дивідендів, а 2023 року заплановано надходження лише у розмірі 7,31 млрд грн [7].

Досить загрозливим є також і те, що податкові надходження значно скоротяться через війну та стан падіння економіки (реальний ВВП в 2022 скоротиться на 33,2 % і лише несуттєво зросте наступного року на 4,6 %). Прогнозується, що сумарно податкові надходження можуть зменшитися на 48,11 млрд грн, в 2023 – до 1 трлн 155,97 млрд грн [7].

Варто зазначити, що змін зазнає і процес бюджетотворення. У Бюджетному кодексі України (ч. 1 ст. 19) [5] передбачено загалом 5 стадій бюджетного процесу:

- 1) складання та розгляд Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них;

- 2) складання проєктів бюджетів;
- 3) розгляд проєкту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 4) виконання бюджету, включно з внесенням змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 5) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

Процедура прийняття бюджету на 2023 рік цього року буде скорочена за пропозицією однією із фракцій народних депутатів України, що стосується порядку розгляду державного бюджету на 2023 рік, та пройде впродовж трьох-чотирьох тижнів, що здійснюватиметься у такому порядку:

- 1) представлення бюджету у вересні 2022 року;
- 2) перше читання, на якому відбудеться голосування за пропозиції депутатів щодо плану у перший тиждень жовтня;
- 3) друге читання: голосування фінальної версії державного бюджету на 2023 рік та її затвердження протягом третього тижня жовтня [8].

У реальності Верховна Рада України нерідко ухвалювала державний бюджет наприкінці року, що вказує на проблематику організації та планування прийняття державного бюджету, недотриманням прописаних стадій бюджетного процесу. Завдяки аналізу історії прийняття державного бюджету з початку проголошення незалежності України розуміємо також, що у країні існують проблеми щодо контролю та відповідальності державних органів за бюджетний процес і можемо аналізувати проблеми, які виникають безпосередньо в процесі виконання вже затвердженого бюджету.

Через воєнні дії на території України дефіцит бюджету, що і так мав тенденцію збільшуватися, продовжує стрімко зростати. Міжнародна фінансова допомога має допомогти зберегти економіку України, навіть незважаючи на довгі бюрократичні процеси з надходження цих коштів. Бюджет України потребує: зменшення дефіциту державного бюджету шляхом зниження видатків, перерозподілу його на критичні потреби; міжнародної фінансової допомоги, яка б була більш ритмічною, тощо.

В умовах економічної глобалізації навіть локальні війни можуть (особливо у стратегічно важливих геополітичних регіонах) викликати серйозну паніку на світовій фондовій та товарній біржі, що може спричинити, з одного боку, швидке зростання цін на стратегічні ресурси, а з іншого – довготривалу затримку розвитку деяких галузей економіки (туризм, повітряний транспорт, будівельний та готельний бізнес тощо). Прикладом може бути вторгнення Ізраїлю до Лівану у 2006 році, що спричинило швидке зростання світових цін на паливо. Також вплив локальних війн на зовнішньоекономічні процеси виявляється у граничному загостренні внутрішньоекономічної ситуації в країні (інфляція, зменшення запасів ресурсу, зменшення міжнародних інвестицій, зростання безробіття; занепад інфраструктури тощо). Наочним прикладом може бути «серпнева війна» між росією та Грузією. Внаслідок подій під час «серпневої війни» (росія паралізувала порти Батумі та Поті, блокувала

транспортну магістраль) було призупинено розвиток зовнішньої торгівлі та експортно-імпорتنі операції. Були затримки у виробництві. Значно зменшились обсяги імпорту. Якщо врахувати той факт, що 75–90 % споживчого ринку Грузії залежав від імпорту, паніка та хаос, у результаті використання резервів, що існують на споживчому ринку, були подолані. Якщо б блокування морських портів, центральної автомагістралі та залізниці з російської сторони тривала б довше, тоді б східна частина Грузії залишилася б без продуктів харчування, а західна Грузія без пального та природного газу. А це могло викликати дефіцит на предмети першої необхідності та серйозну паніку на споживчому ринку. Впродовж цього періоду ціна на ряд імпортованих товарів помітно зросла [9]. Водночас «серпнева війна» 2008 року була значимою геополітичною подією, яка окреслила контури «нового світового порядку». росія тоді відкрито й агресивно зафіксувала пріоритетність власних інтересів щодо норм міжнародного права, за яким не було відповідних адекватних реакцій з боку міжнародних організацій та країн. Уряд росії використав фактор «синдрому некараності» та здійснив окупацію Криму, а в подальшому розгорнув і збройний конфлікт на території України [9].

Висновки. На жаль, очевидним є те, що у 2023 році Україна перебуватиме у складному фінансовому становищі через військову агресію російської федерації до України. У зв'язку з цим очевидним є те, що основними напрямками фінансування у державному бюджеті України є: оборона та безпека України (зарплати військових, забезпечення армії України, а саме воєнною технікою та її ремонтом тощо) і соціальні програми (субсидії, пенсії, витрати на медицину та освіту тощо).

Через війну виникають значні проблеми в державному бюджеті. Наша країна, як ніколи потребує швидких і ефективних рішень з боку влади; контролю та відповідальності державних органів; міжнародної підтримки; зменшення дефіциту державного бюджету шляхом зниження видатків, перерозподіл його на критичні потреби тощо. Подолання сучасної економічної кризи в Україні передбачає насамперед реалізацію конкретних заходів щодо бюджетної, фіскальної політики, а також ефективну боротьбу із корупційною складовою.

Зокрема, вважаємо актуальними заходи збалансування надходжень бюджету в умовах воєнного стану, що були запропоновані А. Ю. Мунько, а саме [10, с. 63]:

- вивести доходи з тіні, зокрема шляхом зменшення податкового навантаження на заробітну плату;
- переглянути існуючі податкові преференції, зберігши їх виключно на виробництво національного продукту та запровадження інновацій;
- запровадити прогресивну шкалу оподаткування з доходів фізичних осіб та прибутків підприємств;
- встановити прогресивні податки на розкіш (дорога нерухомість, транспорт, інші предмети розкоші);
- збалансувати рівень оподаткування заробітної плати та іншої нетрудової діяльності;
- ліквідувати офшорні і трансфертні схеми уникнення оподаткування;

- поетапно підвищувати рентні платежі за використання природних ресурсів в Україні, які залишаються одними з найнижчих в Європі;
- поетапно підвищувати акцизи на алкоголь та тютюнові вироби, які шкодять здоров'ю нації;
- забезпечити прозорість адміністрування ПДВ [10].

На жаль, війни «на виснаження» не є чимось новим у світовій історії. Вони потребують надзвичайного акумулювання економічних та соціальних резервів держави, скорочення цільових видатків бюджету (тобто майже усіх) і посилення рецесії в економіці. Однак віримо, що міжнародне кредитування, підтримка України міжнародними неурядовими організаціями та згуртованість усього українського народу навколо ідеї перемоги зрештою забезпечать Україні подальший економічний добробут.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зануда А. НБУ: війна – це об'єктивно дорого. *Інтернет-видання «BBC News Україна»*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62155562> (дата звернення: 20.09.2022).
2. Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету: Постанова КМУ від 10 березня 2022 р. № 245. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.09.2022).
3. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану: Постанова КМУ від 11.03.22 № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.09.2022).
4. Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення Бюджетного кодексу України та інших законодавчих актів України»: Закон України від 15.03.2022 № 2134-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2134-20#Text> (дата звернення: 20.09.2022).
5. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 20.09.2022).
6. Про державний бюджет на 2023 рік: проєкт Закону України від 14.09.2022 № 8000. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40472> (дата звернення: 20.09.2022).
7. Бюджет війни. На що витратять 2,5 трильйона гривень. URL: <https://finclub.net/ua/infographica/biudzheth-viiny-na-shcho-vytratiat-2-5-tryliona-hryven.html> (дата звернення: 20.09.2022).
8. Проєкт Постанови про особливі процедури розгляду і прийняття Закону України про Державний Бюджет України на 2023 рік від 19.09.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40509> (дата звернення: 23.09.2022).
9. Аладашвили Б. Экономика военного времени: исторический опыт и сегодняшняя реальность. Кавказский международный университет. Тбилиси, 2015. С. 83–90.
10. Мунько А. Ю. Сучасна економічна криза в Україні: першочергові заходи щодо подолання. *Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний*

період в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах, м. Київ, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 15–28 квітня 2022 р. К., 2022. С. 62–64.

REFERENCES

1. Zanuda Anastasia. NBU: war is objectively expensive. Internet publication «BBC News Ukraine». URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62155562> (access date: 09/20/2022).
2. On the allocation of funds to the reserve fund of the state budget: Resolution of the CMU of March 10, 2022 No 245. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-2022-%D0%BF#Text> (application date: 09/20/2022).
3. Some issues of formation and implementation of local budgets during martial law: CMU Resolution No 252 dated 11.03.22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-%D0%BF#Text> (date of application: 09/20/2022).
4. On Amendments to Chapter VI «Final and Transitional Provisions» of the Budget Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine: Law 70 of Ukraine No 2134-IX dated 15.03.2022. Electronic resource: access mode. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2134-20#Text> (date of application: 09/20/2022).
5. Budget Code of Ukraine dated July 8, 2010 No 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (date of application: 09/20/2022).
6. Draft Law of Ukraine «On the State Budget for 2023» dated September 14, 2022 No 8000. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40472> (date of application: September 20, 2022).
7. War budget. What will 2.5 trillion hryvnias be spent on. URL: <https://finclub.net/ua/infographica/biudzhet-viiny-na-shcho-vytratiat-2-5-tryliona-hryven.html> (accessed: on September 20, 2022).
8. Draft Resolution on special procedures for consideration and adoption of the Law of Ukraine on the State Budget of Ukraine for 2023 dated September 19, 2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40509> (date of application: September 23 .2022).
9. Aladashvili B. Economy of war time: historical experience and current reality. Caucasian International University, Tbilisi, 2015. P. 83–90.
10. Munko A. Yu. Modern economic crisis in Ukraine: priority measures to overcome it. *Public management and administration in the conditions of war and in the post-war period in Ukraine*: materials of Ukr. science and practice conf. in three volumes, Kyiv, DZVO «University of Education Management» National Academy of Sciences of Ukraine, April 15–28, 2022. К., 2022. P. 62–64.

A. Harbinska-Rudenko, S. Ivashchuk, K. Shevchenko. Legal Principles of the Functioning of the Budget System of Ukraine in the Realities of Military Status

In the article, the authors justify a set of measures of state authorities aimed at ensuring the proper implementation of budgets in the conditions of prompt resolution of problems in

the realities of military status. The importance of emission financing of the budget, the need for donor financing of the budget deficit was emphasized. The normative legal acts that significantly change the previously established state finance management procedure are analyzed, in particular, the grounds for reducing transfers to local budgets and the corresponding redirection of a part of state revenues to finance the defense sector. Attention is focused on changes to the Budget Code of Ukraine, which simplify state procurement of goods for military purposes and change approaches to the application of measures of influence for violations of budget legislation.

An analysis of the draft Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2023» was carried out, which provides for a number of changes and innovations, including in the Budget Code of Ukraine. It was concluded that the specified changes primarily concern financial resources to ensure the defense capability of the country during a full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine and the implementation of social programs. It is determined that the key reasons for the excess of the expenditure part of the 2023 budget over the revenue part are the prospects of a reduction in macro-financial assistance from partner states and a significant decrease in income from dividends of state-owned companies.

It is justified as a threat to the stability of the financial system and a real reduction in tax revenues in the next year. It is noted that the 2023 budget will be adopted according to a shortened procedure, which may make it difficult to control its implementation. Reducing the expenditure part of the budget, increasing the scale of international aid, etc., were called important for the stabilization of the budget system.

The conclusion includes recommendations for improving the state of the budget in wartime conditions and states that Ukraine's economy will face major global challenges in the future as well.

Keywords: *budget, budget system, budget process, military status, war economy, financial system, budget deficit, inflation, economic crisis.*

Стаття надійшла до редколегії 15 листопада 2022 року

УДК 342.9

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.105-113

Н. Б. Новицька,*д-р юрид. наук, с.н.с.,**Державний податковий університет**e-mail: natalka_bn_@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-4753-7625;****В. М. Петрик,***канд. наук з держ. управл., доцент**e-mail: iszzi_open@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-2662-0876;****В. М. Кудико,***старший викладач,**НТУ України «Київський**політехнічний інститут**ім. Ігоря Сікорського»**e-mail: gamlet2007@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-8573-588X**

ПРОПАГАНДА, ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТИСК ТА ПОШИРЕННЯ ЧУТОК ЯК МЕТОДИ ВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОПЕРАЦІЙ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

У статті розкрито особливості використання пропаганди, диверсифікації громадської думки, психологічного тиску, поширення чуток з боку російської федерації на шкоду інтересам України для проведення спеціальних інформаційних операцій. Зазначено, що спеціальні інформаційні операції здійснюються за приблизно однаковим алгоритмом: інформаційний етап; «розкручування» інформаційного приводу; реалізація заходів для досягнення цілей операції; вихід із операції або етап закріплення. Спеціальні інформаційні операції становлять комплекс заходів інформаційно-психологічного характеру, що здійснюються за єдиним планом із метою порушення системи державного та військового управління, впливу на морально-психологічний стан військово-політичного керівництва, населення й особового складу військ визначеного об'єкта, запобігання інформаційному та психологічному впливу на власні сили й засоби.

Дано визначення поняттям, які тісно пов'язані спеціальними інформаційними операціями. Здійснено аналіз основних методів спеціальних інформаційних операцій:

дезінформування, пропаганда, диверсифікація громадської думки, психологічний тиск, поширення чуток. Розкрито визначення та форми чотирьох методів спеціальних інформаційних операцій. Охарактеризовано позитивну і негативну пропаганду та визначено їх мету.

Наведено приклади з використання пропаганди, диверсифікації громадської думки, психологічного тиску, поширення чуток російською федерацією проти України.

В інформаційній війні російської федерації проти України активно використовуються усі методи спеціальних інформаційних операцій. Проведення російською федерацією пропаганди, психологічного тиску, диверсифікації громадської думки, поширення чуток на території України виявилось малоефективним, що певним чином вплинуло на поразки на військовому фронті.

Ключові слова: правове забезпечення інформаційної безпеки, інформація, інформаційна агресія, спеціальна інформаційна операція (СІО), пропаганда, диверсифікація громадської думки, психологічний тиск, поширення чуток, Україна, інформаційна війна.

Мета статті розкрити особливості використання пропаганди, диверсифікації громадської думки, психологічного тиску, поширення чуток з боку рф шкоду інтересам України для проведення спеціальних інформаційних операцій.

Постановка проблеми. Тимчасову втрату 2014 року деяких східних та південних територій України значно зумовлено тривалим впливом на цій території нашої держави російських і проросійських ЗМІ, інтернет-ресурсів, неурядових організацій та спецслужб. На жаль, значна кількість росіян на сьогодні не виступає відкрито проти агресивної політики в. путіна тому, що свідомість цих росіян була оброблена рф за допомогою пропаганди, диверсифікації громадської думки, психологічного тиску і поширення чуток. Актуальність зумовлена інформаційною агресією російською федерацією проти України для проведення якої активно і широко масштабно використовуються усі форми проведення СІО.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання інформаційної агресії рф проти України з проведенням чотирьох методів СІО, а саме пропаганди, диверсифікації громадської думки, психологічного тиску і поширення чуток розглядалося у багатьох статтях, але фрагментарно. На сьогодні фундаментальних досліджень з цієї проблематики не існує. Існує одне системне дослідження з дезінформування як одного з методів СІО, а саме «Дезінформування як засіб ведення інформаційної війни російської федерації проти України», яке розглядалося у попередній статті [1].

Виклад основного матеріалу. Спеціальна інформаційна операція – це сплановані дії, спрямовані на ворожу, дружню або нейтральну аудиторію з метою схвалення до прийняття управлінських рішень або/та вчинення дій, вигідних для суб'єкта інформаційного впливу. СІО можуть передбачати також вплив на інформаційно-технічну інфраструктуру, але для більш ефективного впливу на свідомість і поведінку людей.

СІО здійснюються за приблизно однаковим алгоритмом:

1. Інформаційний етап передбачає створення інформаційного приводу – конкретної або вигаданої події, яка використовується у СІО.

2. «Розкручування» інформаційного приводу забезпечує поступове зростання напруження (кількості повідомлень і їх сенсаційності, тенденційності, емоційності та, як правило, недостовірності).

3. Реалізація заходів (загострення напруження) є основною частиною СІО, що полягає у використанні інформаційного приводу для досягнення цілей операції.

4. Вихід із операції або етап закріплення – забезпечення плавного завершення СІО після досягнення поставленої мети. Якщо мету не досягнуто, як правило, готується нова СІО.

СІО здійснюються у декілька етапів і можуть бути довгостроковими (більше місяця), середньостроковими (два-чотири тижні) й короткостроковими (один-два тижні).

Основні методи СІО: дезінформування, пропаганда, диверсифікація громадської думки, психологічний тиск, поширення чуток [2, с. 101].

У зв'язку з тим, що дезінформування було розглянуто у попередній статті [1] зосередимо свою увагу на інших методах СІО.

Пропаганда – поширення політичних, філософських, наукових, художніх, інших мистецьких ідей із метою їх упровадження в громадську думку та активізації використання цих ідей у масовій практичній діяльності населення. Водночас до пропаганди належать повідомлення, які поширюються для здійснення вигідного впливу на громадську думку, провокування запрограмованих емоцій та зміни ставлення чи поведінки певної групи людей у напрямі, безпосередньо чи опосередковано вигідному організаторам [3, с. 31].

Форми проведення пропаганди:

- пропаганда способу життя (соціологічна) – натуральний показ досягнень, переваг, перспектив конкретної держави тощо;
- формулювання та створення нових ідей;
- коректування наявних думок.

Пропаганда поділяється на види: позитивна й негативна.

Мета позитивної пропаганди – сприяти соціальній гармонії, злагоді, вихованню людей у дусі загальноприйнятих цінностей. Позитивна пропаганда виконує виховну та інформаційну функції у суспільстві. Вона здійснюється на користь тих, кому адресована, а не обмеженого кола зацікавлених осіб; не допускає обману та приховування фактів. У цьому її відмінність від негативної. Позитивна пропаганда не містить маніпулятивної мети, тому використовується не для проведення СІО, а для захисту населення від них.

Мета негативної пропаганди – розпалювання соціальної ворожнечі, ескалація соціальних конфліктів, загострення суперечностей у суспільстві, пробудження похитливих інстинктів у людей тощо. Це дозволяє роз'єднувати людей, робити їх слухняними щодо волі пропагандиста. Технологія створення «образу ворога» дає

можливість згуртувати натовп навколо пропагандиста, нав'язати людям потрібні переконання та стереотипи. Основна функція негативної пропаганди – створення ілюзорної, паралельної реальності з «хибною» системою цінностей, переконань, поглядів. При цьому активно використовується низька критичність та навіюваність мас із метою маніпулювання останніми на користь обмеженої групи осіб.

Яскравим прикладом ведення пропагандистських кампаній є діяльність ідеолога та пропагандиста фашизму Йозефа Геббельса, який проголосив такі принципи пропаганди:

- а) пропаганда має бути спланована і вестися з однієї інстанції;
- б) тільки авторитет може визначити, має бути результат пропаганди істинним чи фальшивим;
- в) чорна пропаганда використовується, коли біла неможлива або вона не має належного ефекту;
- г) пропаганда має характеризувати події та людей відмітними фразами чи гаслами;
- д) для кращого сприйняття пропаганда повинна викликати інтерес в аудиторії і передаватися через привабливе увазі середовище комунікацій.

Приклади пропагандистських прийомів.

1. Виправдання нападу рф на Україну: порушення прав і свобод руських та російськомовного населення України з боку бандерівців та інших ультра націоналістів, для визволення якого потрібно проводити «спецоперацією»; війська рф обстрілюють тільки військові об'єкти, не причиняють шкоди цивільним об'єктам і особам; війська рф несуть незначні втрати; «русська друга у світі» і скоро отримає перемогу та ін.

2. Демонізація Євросоюзу й НАТО як загрози існування рф: засуджуються постачання зброї Україні для протидії нападу, «не законні» санкції проти рф, проводиться дискредитація євроінтеграційного курсу, формування цілого ряду брехливих міфів стосовно цих міжнародних інституцій (не гребуючи пропагандою гомофобії й ототожненням ЄС з одностатевими шлюбами, маніпуляцією релігійними питаннями тощо).

Наприкінці листопада 2014 у програмі «Специальный корреспондент» («Россия 1») глядачам показали черговий сюжет про «загниваючий Запад». Цього разу аргументом мали слугувати нібито фотографії оголених чоловіків на стіні дитячої кімнати. У репортажі є відео із шокованим хлопчиком, який заходить нібито до такої кімнати. Та насправді журналісти використали відеомонтаж. На оригінальному відео стіну прикрашає велика наклейка машини, яка була подарунком хлопцеві від його батьків. Як свідчить відео, подарунок йому сподобався.

Диверсифікація громадської думки – це розпорошення уваги панівної еліти держави на різні штучно акцентовані проблеми й відволікання цим від вирішення нагальних завдань суспільно-політичного та економічного розвитку для нормального функціонування суспільства й країни [4, с. 54].

Диверсифікація громадської думки виступає у таких формах:

- дестабілізація обстановки в державі чи окремих її регіонах;

- активізація кампаній проти політичного курсу панівної еліти та окремих її лідерів різними міжнародними установами;
- ініціювання антидемпінгових кампаній й інших подібних скандальних судових процесів, застосування міжнародних санкцій з інших причин.

В Україні обговорюються питання, що відволікають увагу від нагальних проблем, таких як розвиток економіки, обмін полоненими та завершення збройного конфлікту на Сході. Спочатку почалася «сміттєва люстрація», не законне знищення та пошкодження пам'ятників. Постійно приділяється увага проведенню декомунізації, дерусифікації (знищення російськомовних книг, заборона російськомовних пісень, демонтажі пам'ятників російських письменників та поетів, які критикували деспотичність російського царювання), зміні назв населених пунктів, вулиць і станцій метро, регулярному обговоренню мовного питання. Усе це є типовими прикладами диверсифікації громадської думки.

Психологічний тиск – вплив на психіку людини шляхом залякування, погроз із метою її спонукання до запланованої моделі поведінки.

Формами психологічного тиску можуть бути: доведення до об'єкта впливу відомостей про реальні чи неіснуючі загрози та небезпеки; прогнози щодо репресій, переслідувань, убивств тощо; шантажування; здійснення вибухів, підпалів, масових отруєнь, захопленнь заручників, інших терористичних акцій.

Інструментом та одним із найбільш поширених прийомів здійснення психологічного тиску став так званий «телефонний тероризм», тобто телефонні дзвінки з інформацією про нібито замінування місць масового скупчення людей (торговельні центри) або об'єкти інфраструктури (вокзали).

В інформаційній агресії проти України були застосовані також методи психотропної дії, а саме використання забороненої технології 25-го кадру. У Службі безпеки України (далі – СБУ) заявили про те, що мають докази використання російськими телеканалами технології «25-го кадру» для інформаційно-психологічного впливу на глядачів. Начальниця пресслужби СБУ М. Остапенко продемонструвала журналістам відеофрагмент випуску новин на телеканалі «Росія-24», в якому використовується маніпулятивна технологія. Так, упродовж усього випуску про події в Одесі 2 травня в куті екрана з'являються малопомітні написи: «підпал: «Правий сектор», «людей убивають бандерівці», «нацгвардія – вбивці».

СБУ також вдалося встановити, що російські ЗМІ використовують інші методи впливу на глядачів: поширюють напівправду, показують деталізовані сцени вбивств і насильства й намагаються емоційно впливати на глядача.

Яскравим прикладом психологічного тиску у війні РФ проти України є обстріли житлових будинків, лікарень, шкіл, дитячих садків, магазинів та інших будівель невійськового призначення. Також психологічний тиск використовувався для створення гуманітарної катастрофи і паніки у населених пунктах України за допомогою блокування проїзду гуманітарних конвоїв.

Поширення чуток – це діяльність щодо поширення різної інформації (переважно неправдивої) серед широких верств населення здебільшого неофіційними каналами з метою дезорганізації суспільства та держави або їхніх установ чи організацій [5, с. 52].

За одним із визначень, чутки – це циркулююча форма комунікації, за допомогою якої люди, які перебувають у неоднозначній ситуації, об'єднуються, утворюючи зрозумілу їм інтерпретацію цієї ситуації, спільно використовуючи при цьому власні інтелектуальні можливості.

Чутки можна класифікувати за трьома параметрами: експресивними (емоційні стани, виражені в змісті чуток, і відповідні типи емоційних реакцій), інформаційними (ступінь достовірності сюжету чуток) та за ступенем впливу на психіку людей.

За експресивною характеристикою визначають чутки-бажання, чутки-залякування й роз'єднувальні агресивні чутки.

1. Чутки-бажання. Інформація поширюється з метою викликати розчарування з приводу нездійснених очікувань і деморалізацію об'єкта впливу.

2. Чутки-залякування. Під час їх поширення в особи ініціюється стан тривоги, непевності. Це можуть бути чутки про смертельну суперзброю, якою володіє противник (сторона, що поширює чутки), про нестачу продовольства, зараження місцевості, питної води тощо.

3. Роз'єднувальні агресивні чутки. Поширювана інформація має на меті внести розлад у суспільство, порушити соціальні зв'язки.

За інформаційною характеристикою чутки поділяються на абсолютно недостовірні, недостовірні, недостовірні з елементами правдоподібності та правдоподібні.

У соцмережах поширюються великі обсяги недостовірної (фейкової) інформації: неперевірені «фотофакти», «відео очевидців», «коментарі учасників» тощо. Загалом через соцмережі поширюються ті самі міфи й стереотипи, які створює російська пропаганда; також культивується емоційний стан тривоги, постійної готовності до захисної агресії.

Найчастіше поширюються рф чутки з демонізації українських військових, руйнування інфраструктури населених пунктів, знуцання над мирним населенням українськими військами. Яскравими прикладами поширення чуток у війні рф проти України є: розповсюдження інформації про захоплення військами рф Києва; виступ особи, яка прикидалася президентом України.

Ці чутки розповсюджувалися через мережу «Інтернет», а рідше в офіційних ЗМІ рф.

Чутки самопоширювані. Їхня природа ґрунтується на інформації, яку важко втримати. Достатньо створити відповідну чуток та запустити її в обіг у потрібному місці в слушний час. «Людський поголос» зробить решту. Позитивний чинник використання цієї форми СІО полягає ще й у тому, що практично немає ефективних засобів протидії чуткам. На офіційному рівні зупинити їх неможливо: це викликає протилежний ефект: чим численніші намагання їх спростувати, тим більша впевненість у їхній достовірності. Єдиний можливий спосіб подолання чуток – цілковите їх ігнорування. Через певний час напруження спадає, зайва активність в обговоренні уже неактуальних новин згасає, інтерес до порушеної в чутках проблеми зникає.

СІО становлять комплекс заходів інформаційно-психологічного характеру, що здійснюються за єдиним планом із метою порушення системи державного та військового управління, впливу на морально-психологічний стан військово-політичного керівництва, населення й особового складу військ визначеного об'єкта, запобігання інформаційному та психологічному впливу на власні сили й засоби.

СІО та АІВ належать до специфічних форм і методів впливу, ефективне використання яких потребує відповідної підготовки та високої майстерності, ґрунтовних наукових розробок і постійного практичного вдосконалення.

Для організації та ведення СІО й АІВ використовуються традиційні канали ШСВ – теле-, радіопропаганда, поліграфічні засоби, усне мовлення, наочна агітація, робота з місцевим населенням; нові способи – супутникові, оптиковолоконні системи, телекомунікаційні засоби, інтернет; нетрадиційні форми впливу – нейролінгвістика, парapsихологія, психотронні й психотропні засоби, інфразвук, 25-й кадр, тобто такі, що впливають на підсвідомість.

Сучасна розвинена держава спроможна за допомогою СІО та АІВ отримати певну перевагу над противником ще до застосування бойових засобів. СІО якісно змінюють характер бойових дій, про що свідчать останні локальні конфлікти: перемагає той, хто здобув інформаційну перевагу.

Здійснення СІО й захист від них є невід'ємною передумовою забезпечення національної безпеки держави, вони проводяться як за мирного часу, так і у воєнний період. Основні аспекти СІО – психологічний, культурний, інтелектуальний, технологічний та економічний.

Нині інформаційно-психологічна війна ведеться російськими засобами масової інформації проти України. Ця проблема особливо гостро відчувається на фоні того, що на території України ведуться справжні бойові дії. Війна російської федерації з Україною в сукупності з інформаційно-психологічною війною спрямована на підкорення нашої держави. А тому захист суспільної думки жителів України повинен стати пріоритетним завданням в інформаційній боротьбі з російським агресором.

Перспективи подальших досліджень. У перспективах подальших досліджень планується розглянути та систематизувати інші прояви інформаційної агресії рф з використанням дезінформування, пропаганди, психологічного тиску, диверсифікації громадської думки, поширення чуток проти союзників України.

Висновки. В інформаційній війні російської федерації проти України активно використовуються усі методи СІО. Проведення рф пропаганди, психологічного тиску, диверсифікації громадської думки, поширення чуток на території України виявилось малоефективним, що певним способом вплинуло на поразки на військовому фронті.

Усі методи СІО потрібно ґрунтовно вивчати для планування заходів з виявлення, попередження та припинення негативного інформаційного впливу проти нашої держави, а також підготовки і проведення заходів з проведення інформаційного протиборства на шкоду інтересам рф.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Петрик В. М., Новицька Н. Б., Кудико В. М. Дезінформування як засіб ведення інформаційної війни російської федерації проти України. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал* / редкол.: В. В. Топчій (голов. ред.) та ін. Ірпінь: Державний податковий університет, 2022. Випуск 1 (8). С. 118–130.

2. Інформаційна безпека: підручник / В. В. Остроухов, М. М. Присяжнюк, В. М. Петрик та ін.; за ред. В. В. Остроухова. К.: Вид-во Літера-К, 2021. 412 с.

3. Інформаційна безпека держави: підручник / В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Д. С. Мельник та ін. В 2-х т. Т. 1 / за заг. ред. В. М. Петрика. К.: Вид-во ІСЗЗІ НТУУ «КПІ», 2016. 264 с.

4. Інформаційно-психологічне протиборство: підручник. Видання третє доповнене та перероблене / В. М. Петрик, В. В. Бедь, М. М. Присяжнюк та ін.; за заг. ред. В. В. Бедь, В. М. Петрика. К.: ПАТ «ВІПОЛ», 2018. 388 с.

5. Информационно-психологическое противоборство: учебник. Издание четвёртое переработанное, дополненное / В. М. Петрик, В. Г. Кононович, Н. Н. Присяжнюк и др.; под ред. В. Г. Кононовича, В. М. Петрика. К.: ДНУ «Книжная палата Украины», 2019. 392 с.

N. Novytska, V. Petrik, V. Kudiko. Propaganda, Diversification of Public Opinion, Psychological Pressure and Spread of Rumors as Methods of Conducting Special Information Operations of the Russia Against Ukraine

The article reveals the peculiarities of the use of propaganda, diversification of public opinion, psychological pressure, and the spread of rumors by the Russian Federation to the detriment of the interests of Ukraine for conducting special information operations. It is noted that special information operations are carried out according to approximately the same algorithm: information stage; "unwinding" the information drive; implementation of measures to achieve the goals of the operation; the exit from the operation or the fixation phase. Special information operations are a set of measures of an informational and psychological nature, carried out according to a single plan with the aim of disrupting the system of state and military administration, influencing the moral and psychological state of the military and political leadership, the population and personnel of the troops of a specified object, preventing informational and psychological impact on own forces and means.

Concepts closely related by special information operations are defined. An analysis of the main methods of special information operations was carried out: disinformation, propaganda, diversification of public opinion, psychological pressure, spreading rumors. Definitions and forms of four methods of special information operations are disclosed. Positive and negative propaganda is characterized and their purpose is defined.

Examples of the use of propaganda, diversification of public opinion, psychological pressure, and the spread of rumors by the Russian Federation against Ukraine are given.

Новицька Н. Б., Петрик В. М., Кудико В. М. Пропаганда, диверсифікація громадської думки, психологічний тиск та поширення чуток як методи ведення спеціальних інформаційних операцій РФ проти України

In the information war of the Russian Federation against Ukraine, all methods of special information operations are actively used. The Russian Federation's propaganda, psychological pressure, diversification of public opinion, spreading of rumors on the territory of Ukraine turned out to be ineffective, which in a certain way affected defeats on the military front.

Keywords: *legal provision of information security, information, information aggression, special information operation (SIO), propaganda, diversification of public opinion, psychological pressure, spread of rumors, Ukraine, information war.*

Стаття надійшла до редколегії 10 листопада 2022 року

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.114-119

T. P. Yatsyk,*candidate of Law, Acting Head of the
Department of Criminal Investigations
ESI of Economic Security and Customs
Affairs of the State Tax University
e-mail: zvezda171088@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-4207-4633**

INFORMATIONAL AND ECONOMIC SECURITY AS A GUARANTEE TO SECURITY AGAINST RAIDING

The article examines the information and economic security of the enterprise and its importance in the process of security against raiding. The internal and external factors that affect the functioning of the business have been analyzed and the importance of information security in the process of forming an appropriate economic business environment has been proven. A number of signs of business attractiveness for raiders are given. The absence of a single definition of raiding in the national legislation was pointed out and foreign legislation in this area was analyzed. Proposals have been formulated to protect the economy from socially dangerous acts in the form of raiding.

Keywords: *raiding, economic security, information security, business, protection risk.*

Economic security of business is a state of the most effective use of resources and business opportunities to ensure stable functioning and dynamic development. This is the state of the business entity, in which due to countering the negative impact of internal and external threats and dangers, its stable and maximally efficient functioning as of today and a high potential for development in the future are ensured [1, p. 3].

The economic security of the enterprise forms the ability of the enterprise to develop, increase its competitiveness and the competitiveness of its products, maintain its positions in competitive markets, characterizes the strength and economic potential of enterprises to counteract the negative influence of the external and internal environment.

Numerous external and internal factors affect the functioning and development of a business. Numerous threats to economic security can lead to negative consequences in the form of a violation of solvency and financial stability, a decrease in profitability and other deterioration of business activity. In this connection, the relevance and necessity of ensuring the economic security of enterprises is increasing.

One of the real threats to the economic security of business in Ukraine today is raiding.

Raiding is a successful and profitable business that specializes in illegally taking control of businesses and their assets for selfish purposes.

Any business can become the object of raider threats, regardless of its assets, results of economic activity, industry and regional affiliation. Stakeholders, individuals and legal entities, competitive organizations, credit organizations, insurance companies, state and local authorities, mass media can be the subjects of raiding.

Economically attractive businesses with high profitability and a vulnerable ownership or management structure are most often raided [2].

The faster and more powerfully the economy develops, the faster the rate of raider attacks grows. About four hundred raider attacks are recorded in Ukraine every year. And if you analyze the statistics, you can immediately notice that such attacks most often occur in areas with a fairly high level of economic development, that is, where there are economically attractive enterprises.

Medium and large businesses with highly liquid assets in the fields of construction, real estate management, agribusiness, as well as retail, where more than 50% of the authorized capital or shares of a legal entity are concentrated in the hands of one owner, remain vulnerable to raiders in Ukraine [2].

A number of signs can be identified that signal the attractiveness of the enterprise for raiders. Among them, the main one is the collection of economic, legal and social information about the company. Raiders are interested in:

- documents (founding, privatization, internal (regulations, regulations), about the company's assets, its debt obligations, etc.);
- information (about the market position of the enterprise; its social policy; about the closeness of the management to the administrative resource; about lawsuits and decisions regarding the employees of the enterprise, dismissed earlier, in particular);
- rumors (about conflicts in the enterprise, especially between owners, management and subordinates; about the private life of top managers and other key persons on whom the effective operation of the enterprise depends).

Raiders not only analytically process the received information, but they themselves can actively model and implement situations that will harm the economic, financial, personnel and interface policies of the business entity [3].

Paradoxically, this socially dangerous act appeared quite a long time ago, but until now no effective mechanisms have been found to counteract it. The state tries to fight this phenomenon by strengthening administrative and criminal liability, but in practice this does not stop illegal actions and does not prevent them.

Unfortunately, until now in Ukraine, the issue of defining the concept of «raiding» in criminal legislation has not been settled. Therefore, raiding as a separate component of a criminal offense is still not recorded in the official statistics of law enforcement agencies and courts. Instead, there is an exhaustive list of articles of the Criminal Code of Ukraine, according to which scenarios attacks on property and corporate rights by criminals take place [2].

In 2021, the Draft Law «On Amendments to Certain Legislative Acts on Strengthening Liability for Certain Criminal and Administrative Offenses in the Field of Economic Activities, Official Activities, Activities of Persons Providing Public Services and Criminal

Offenses Against the Authority of State Authorities» was registered, which proposes to settle the issue of proportionality and individual nature of punishments imposed for the commission of criminal offenses in the field of economic activity, which includes raiding, but unfortunately, today is already 2022, but this draft law is only accepted as a basis.

If you analyze the legislation of economically developed countries that protect the right to property, you can see that in most of these countries, the existence of such a socially dangerous act as raiding is made impossible at the legal level, and in those countries where it is encountered, a whole complex has been developed there normative legal acts that regulate this issue.

In the European Union and the United States of America, the concept of only «white» raiding exists today. It means a completely legal takeover by one company of another or the purchase of a block of shares of one shareholder by another. And even though all this happens absolutely legally, society openly condemns «white» raiding, because it is believed that in such a situation there is an injured party and it must be protected.

A raider in the West is a company that absorbs other companies, buying the shares of the victim company in order to obtain its controlling stake; and raiding – both the usual and absolutely legal acquisition of an organization without the consent of the actual owner and management, as well as forceful seizure for the purpose of changing the owner [4, p. 209].

The legislation of Western countries successfully stops the capture of foreign businesses. The legal field functions in such a way that it is easy to prosecute the guilty and prove their involvement. Our state should strive to create similar transparent laws.

Foreign researchers of corporate control markets of the leading countries of the world (K. Milhauf, V. Schwert, A. Shleifer, R. Vishny, S. Claisens, J. Fan) offer quite powerful methods and risk protection systems against unfriendly takeovers. However, it should be noted that Western preventive measures are aimed at joint-stock companies, operate in a balanced legislative field and are designed for the legal redistribution of property rights. Therefore, the introduction of foreign methods and systems of risk protection of business entities against raider attacks requires adaptation to the specific transformational (war and post-war) economy of Ukraine [3].

The analysis of the statistics of the Office of the Prosecutor General for 2017–2022 shows that the number of raids in Ukraine increased rapidly, and the corresponding reaction from the state authorities was very low. Over the past 5 years, 1,690 raids have taken place in Ukraine. According to the data contained in the Unified State Register of Court Decisions in 2017, there were only 2 court verdicts regarding raider seizures; in 2018 – 3 sentences; in 2019, there are only 2 sentences (one of which has not entered into force) [5]. In 2021 and the beginning of 2022, 322 new raider attacks were recorded, while in 2020 there were 849 of them. Of all the reported cases in 2021–2022, only 101 proceedings were brought to court. Such data testify to the complete ineffectiveness of the work of law enforcement agencies in the context of the investigation of criminal offenses in this area.

In our opinion, the economic downturn in connection with the spread of the coronavirus disease (COVID-19) and the waging of a full-scale war in Ukraine somewhat slowed down the rapid growth of raiding captures during 2020–2022, but this is a short-term period and

soon a new round of development of this socially dangerous act and also with the use of new ways of committing them with the use of cyber means [6, p. 122; 7, p. 236; 8].

Any crisis causes the onset of negative phenomena associated with the violation of rights and interests protected by law. The consequences of the pandemic will be felt for a long time both in the social sphere and in business, so it is time to pay attention to the issue of business protection in the conditions of the transition from the quarantine to the post-quarantine period.

The weakening of commercial protection has become a natural consequence of the decline in the development of the global business system, because currently most of the forces are directed at the general ability to function, and not at countering illegal encroachments by offenders. At the same time, countering raiding cannot be premature, because the construction of defenses must be done even before the attack. In the fight for ownership, the winner is the most prepared player [9].

Summarizing the above, it is necessary to emphasize that raiding in Ukraine occurs due to the failure to eliminate the causes and problematic issues in the current legislation, which provide a basis for the emergence and existence of raiding as a phenomenon. The unstable political situation and corruption in state institutions create prerequisites for high profitability of illegal seizure of other people's property and criminal raiding activities.

Just as there is no single concept of «raiding» in the legislation and a specific article that would regulate this social phenomenon, the criminal-legal qualification is simply a complex of several components of criminal offenses, which complicates the work of law enforcement agencies. We believe that in order to solve the problem of inefficiently bringing raiders to justice for a set of criminal offenses, it is necessary to create a special method of investigating such offenses and ensure the training of highly qualified personnel who would skillfully use this method. In our opinion, it would be expedient to strengthen information security both at enterprises, institutions, organizations, regardless of the form of ownership, and in the country as a whole. In order to create an effective information security system of the enterprise, it is necessary to: identify and control probable channels of information leakage at the enterprise; constantly control the access of employees to corporate information resources, establish the level of access to only that information that is necessary for work by job instructions; it is necessary to keep an archive of transactions with documents, to archive postal correspondence; monitor the outgoing flow of electronic messages that may threaten the leakage of confidential information; perform monitoring at the level of file operations; monitor the use of mobile information storage devices, information transmission devices and communication ports; choose the right personnel, using material and moral incentives; establishment of a favorable social and psychological climate within the enterprise, creation of opportunities for professional growth of personnel, promotion of reduction of personnel turnover, formation of a positive atmosphere within the company.

REFERENCES

1. Ekonomichna bezpeka biznesu: navch. posib. / H. O. IIIvydanenko, V. M. Kuzomko, N. I. Noritsyna ta in.; za zah. ta nauk. red. H. O. IIIvydanenko. K.: KNEU, 2011. 511 s.

2. Horobets O. Novi mozhlyvosti dlia reideriv, abo Do choho hotuvatisia biznesu u 2022 r. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/novi-mozhlyvosti-dlya-reyderiv-abo-dochogo-gotuvatisia-biznesu-u-2022-r.html>

3. Babina N. O. Reiderstvo yak zahroza ekonomichnii bezpetsi pidpriemstva. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4845>

4. Saveliev Ye. V. Ekonomichna ta mainova bezpeka pidpriemstva i pidpriemnytstva. Antyreiderstvo / Ye. V. Saveliev, Z. V. Hutsailiuk, V. V. Koziuk ta in. Ternopil: Vyd. Ternohraf, 2008. 424 s.

5. Popovska T. Borotba z reiderstvom. Kryminalno-pravovi aspekty. URL: <https://uba.ua/documents/%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf>

6. Yatsyk, T. P., Shkelebei, V. A. Investigation of new forms of cyber crime (phishing and cybersquatting). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo»*. 2018. № 53. S. 121–123.

7. Kryminalistyka: navch. posib. / Topchii V. V., Udalova L. D., Shkelebei V. A., Yatsyk T. P., Topchii O. V. za zah. red. V. V. Topchiia. K.: FOP Maslakov, 2021. 596 s.

8. Yatsyk T. P. Rozsliduvannia informatsiinoho teroryzmu ta kiber-teroryzmu (mizhnarodno-pravovyi aspekt). *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka)*. 2017. Vyp. 1 (5). S. 179–180.

9. Hnatenko O. Reiderstvo v 2021 rotsi. Analiz sudovoi praktyky. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/205160_reyderstvo-v-2021-rots-analz-sudovo-praktiki

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Економічна безпека бізнесу: навч. посіб. / Г.О. Швиданенко, В. М. Кузьомко, Н. І. Норіцина та ін.; за заг. та наук. ред. Г. О. Швиданенко. К.: КНЕУ, 2011. 511 с.

2. Горобець О. Нові можливості для рейдерів, або До чого готуватися бізнесу у 2022 р. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/novi-mozhlyvosti-dlya-reyderiv-abo-dochogo-gotuvatisia-biznesu-u-2022-r.html>

3. Бабіна Н. О. Рейдерство як загроза економічній безпеці підприємства. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4845>

4. Савельєв Є. В. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство / Є. В. Савельєв, З. В. Гуцайлюк, В. В. Козюк та ін. Тернопіль: Вид. Терно-граф, 2008. 424 с.

5. Поповська Т. Боротьба з рейдерством. Кримінально-правові аспекти. URL: <https://uba.ua/documents/%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf>

6. Yatsyk, T. P., Shkelebei, V. A. Investigation of new forms of cyber crime (phishing and cybersquatting). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. № 53. С. 121–123.

7. Криміналістика: навч. посіб. / Топчій В. В., Удалова Л. Д., Шкелебей В. А., Яцик Т. П., Топчій О. В.; за заг. ред. В. В. Топчія. К.: ФОП Маслаков, 2021. 596 с.

8. Яцик Т. П. Розслідування інформаційного тероризму та кібер-тероризму (міжнародно-правовий аспект). *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 1 (5). С. 179–180.

9. Гнатенко О. Рейдерство в 2021 році. Аналіз судової практики. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/205160_reyderstvo-v-2021-rots-analz-sudovo-praktiki

Т. П. Яцик. Інформаційно-економічна безпека як запорука убезпечення від рейдерства

У статті розглядається інформаційно-економічна безпека підприємства та її значення у процесі убезпечення від рейдерства. Проаналізовано внутрішні та зовнішні фактори, які впливають на функціонування бізнесу, та доведено важливість інформаційної безпеки в процесі формування належного економічного середовища бізнесу. Наведено ряд ознак привабливості бізнесу для рейдерів. Звернено увагу на відсутність єдиного визначення рейдерства у національному законодавстві та проаналізовано зарубіжне законодавство в цій сфері. Сформовано пропозиції щодо убезпечення економіки від суспільно-небезпечних діянь у вигляді рейдерства.

Ключові слова: рейдерство, економічна безпека, інформаційна безпека, бізнес, ризик захисту.

Стаття надійшла до редколегії 9 листопада 2022 року

**Кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право**

УДК 34.343.6

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.120-129

І. П. Білько,
аспірант кафедри
кримінальної юстиції,
Державний податковий університет
e-mail: ivan.bilko7@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-4943-1464

**ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО СТОСОВНО
ЖІНОК І ПРИНЦИП НЕДИСКРИМІНАЦІЇ:
АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ**

У статті проаналізовано релевантну практику Європейського суду з прав людини у справах про домашнє насильство стосовно жінок на предмет пошуку рішень, у яких встановлено порушення статті 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Надано характеристику основним тенденціям у розгляді Європейським судом з прав людини цієї категорії справ. Охарактеризовано випадки, коли дії та загальна політика державних органів у цих справах визнавались дискримінаційними стосовно жінок.

Криміналізація домашнього насильства в Україні здійснювалась на фоні як загального розуміння про актуальність такої криміналізації у вітчизняних наукових колах, так і стрімкого розвитку антидискримінаційних міжнародних документів, а також враховуючи значну кількість відповідних рішень Європейського суду з прав людини. Саме останній трохи більше десяти років тому почав досліджувати у своїх рішеннях обставини справ про домашнє насильство стосовно жінок на відповідність принципам рівності і недискримінації, які, власне, втілені у статті 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Як показано у статті, у цій практиці Європейський суд з прав людини наголошує на недопущенні дискримінації щодо жінок, коли держава застосовує правові механізми захисту жінок від домашнього насильства.

Враховуючи вищевикладене, автор розкриває особливості застосування принципу рівності і недискримінації Європейським судом з прав людини у контексті домашнього насильства стосовно жінок. Разом з тим наводить приклад розуміння цього принципу, зокрема Конституційним Судом України. Крім того, автором описано загальні умови

визнання домашнього насильства стосовно жінок, зокрема формою дискримінації щодо жінок Європейським судом з прав людини. Автор дійшов висновку, що Європейський суд з прав людини, якщо мало місце порушення, наприклад, 2-ї чи 3-ї статті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, не в усіх випадках визнавав порушення Договірною Державою також і статті 14 Конвенції.

Аналізуючи правову позицію Європейського суду з прав людини у рішенні по справі «Володіна проти Росії», автор вказав, що саме в цьому рішенні Суд, окрім дій правоохоронних органів щодо заявниці, вказав на недоліки законодавства у сфері протидії домашньому насильству однієї із Договірних Держав Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. На підставі наведеного автор робить висновок, що повне ігнорування проблеми домашнього насильства стосовно жінок органами влади, яке може проявлятися, зокрема, у відсутності законодавства щодо боротьби з цим видом насильства, буде своєрідною запорукою для встановлення Європейським судом з прав людини порушення статті 14 Конвенції.

Ключові слова: домашнє насильство, дискримінація, дискримінація стосовно жінок, насильство стосовно жінок, принцип недискримінації, Європейський суд з прав людини, судова практика.

Метою дослідження є продовження аналізу релевантної практики ЄСПЛ у сфері домашнього насильства стосовно жінок, а також вивчення особливостей фактичних обставин справ у цій сфері, за яких ЄСПЛ знаходив порушення статті 14 Конвенції.

Постановка проблеми. Якщо узагальнювати релевантну практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), зазвичай домашнє насильство може проявлятися залежно від конкретних обставин як порушення Договірною Державою Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (далі – Конвенція), яка ратифікована Україною 17.07.1997, таких статей Конвенції як 2-ї (право на життя), 3-ї (заборона катування), 6-ї (право на справедливий суд), 8-ї (право на повагу до приватного і сімейного життя) та 14-ї (заборона дискримінації). У цьому дослідженні нашої уваги заслуговують оцінки ЄСПЛ у справах, в яких встановлено порушення статті 14 Конвенції, оскільки саме з цією статтею пов'язаний такий можливий аспект домашнього насильства стосовно жінок, як дискримінація щодо жінок.

Стаття 14 Конвенції вимагає від Договірних Держав Конвенції, з одного боку, взяття на себе позитивних зобов'язань для забезпечення права на рівний захист, зокрема жінок від закону, а з іншого – утриматися від дій, які вважатимуться дискримінаційними.

Практика застосування принципу недискримінації ЄСПЛ відіграє важливу роль для формування дієвої державної політики у сфері протидії домашньому насильству щодо жінок, одним із аспектів якої є, зокрема, криміналізація домашнього насильства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження практики ЄСПЛ у справах про домашнє насильство було висвітлено у публікаціях таких учених, як В. І. Антипов, О. П. Горпинюк, В. Плотнікова, Т. Фулей та інші. Аналізу принципам рівності і недискримінації було присвячено праці науковців, серед яких О. Панкевич, С. П. Погребняк, І. М. Твердовський, Г. Христова, С. В. Шевчук тощо.

Виклад основного матеріалу. Принципи рівності і недискримінації містяться у статті 24 Конституції України і, як вдало охарактеризував С. В. Шевчук, «принцип [рівності – І. Б.] є, так би мовити, втіленням загальної концепції справедливості, яка певним чином залежить від існуючої у суспільстві системи моральних цінностей або, іншими словами, природного права» [1, с. 663]. Конституційний Суд України виходив із аналогічних засад, наголошуючи у своєму хрестоматійному рішенні по справі про призначення більш м'якого покарання, що «верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо [2]».

Разом з тим, на думку С. П. Погребняка, принцип недискримінації виступає як засіб забезпечення рівності і саме послідовна реалізація принципу недискримінації в юридичних практиках та інституціях є основним фактором, що свідчить про наявність у правовій системі справедливого балансу між вимогами формальної і фактичної рівності можливостей [3].

Відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ дискримінація означає відмінне поводження без об'єктивного і розумного обґрунтування з особами, які перебувають у відносно схожих ситуаціях. Однак стаття 14 Конвенції не забороняє державі-члену поводитися з групами осіб по-різному для того, щоб виправити «фактичну нерівність» між ними; дійсно, у деяких випадках відсутність спроб виправити нерівність за допомогою відмінного поводження само собою може призводити до порушення статті 14 [4]. При цьому різниця у поводженні є дискримінаційною, якщо вона «не має об'єктивного та розумного виправдання», тобто якщо не переслідує «легітимну мету» або немає «розумного співвідношення пропорційності між використаними засобами та метою, яку прагнуть реалізувати». Проте Договірні Держави за Конвенцією користуються певною свободою розсуду в оцінці того, чи виправдовують відмінності між подібними ситуаціями різне ставлення і якою мірою [5].

Порівняно не так багато справ про насильство щодо жінок було успішно розглянуто на предмет порушення статті 14 Конвенції і радше у випадках крайньої бездіяльності з боку органів влади ЄСПЛ був готовий прийняти вимір домашнього насильства як насильство за ознакою статі та наслідки цього підходу з точки зору дискримінації за ознакою статі [6].

Варто зауважити, що у різних міжнародно-правових документах існують розбіжності у тому, чи вважати насильство стосовно жінок власне формою дискримінації щодо жінок. До прикладу, за Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 (Стамбульською конвенцією) насильство стосовно жінок саме по собі розуміється як порушення прав людини й форма дискримінації стосовно жінок [7]. Комітет ООН з прав людини у своїй резолюції 2003/45 дотримався схожої позиції, вказавши, що «всі різновиди насильства щодо жінок у сім'ї вписуються в контекст дискримінації *de jure* і *de facto* щодо жінок, а також становища меншопартості, відведеного для них у суспільстві, і що його поглиблюють перешкоди, з якими досить

часто стикаються жінки, які намагаються отримати відшкодування від держави» [8]. Проте поняття «дискримінації щодо жінок» відповідно до статті 1 Конвенції ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації (далі – Конвенція CEDAW) не охоплює насильство стосовно жінок і лише «означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі» [9]. Незважаючи на те, що у Конвенції CEDAW прямо не вказано, що насильство щодо жінок є дискримінацією щодо них, ЄСПЛ дотримується все ж протилежної думки. Так, беручи до уваги умови спеціальних правових інструментів – насамперед Конвенцію CEDAW, та роботу Комітету ООН з питань ліквідації дискримінації щодо жінок (далі – Комітет CEDAW) – ЄСПЛ визнав, що насильство над жінками, включаючи домашнє насильство, є формою дискримінації щодо жінок [10]. ЄСПЛ посилається на Загальні рекомендації Комітету CEDAW № 19 (1992), в яких визначено, що гендерне насильство є формою дискримінації, яка серйозно перешкоджає можливості жінок користуватися правами і свободами на основі рівності з чоловіками [10]. Разом з тим наголошуємо, що ЄСПЛ не встановлює порушення статті 14 Конвенції (заборона дискримінації) в усіх своїх справах про домашнє насильство стосовно жінок, тобто якщо у таких випадках мало місце порушення, наприклад, статей 2 чи 3 Конвенції.

Переходячи до дослідження окремих рішень ЄСПЛ, слід вказати, що практика цього суду у справах про домашнє насильство досить різниться від сукупності обставин, що мотивували Суд прийняти відповідне рішення про встановлення порушення статті 14 Конвенції. В одних випадках дискримінаційною визнається ситуація *de facto*, в інших – як ситуація *de facto*, так і загальна політика Договірної Держави Конвенції, зокрема її законодавство стосовно протидії домашньому насильству.

Розпочнемо наше дослідження з правової позиції, яка викладена у рішенні ЄСПЛ у справі «Опуз проти Туреччини» (*Opuz v. Turkey*, 2009). За фактичними обставинами цієї справи заявниця та її мати протягом багатьох років зазнавали нападів і погроз з боку чоловіка заявниці, в результаті чого обидві жінки отримали несумісні з життям травми. За лише одним винятком проти чоловіка не було розпочато розслідування на тій підставі, що обидві жінки відкликали свої скарги, незважаючи на їхні пояснення, що чоловік змушував їх це робити, погрожуючи вбити. Згодом він завдав своїй дружині сім ножових поранень і отримав штраф у розмірі приблизно 385 євро, який виплачується частинами. Дві жінки подавали численні скарги, стверджуючи, що їхньому життю загрожує небезпека. Чоловіка опитували та відпускали. Нарешті, коли дві жінки намагалися переїхати, чоловік застрелив свою тещу, стверджуючи, що на кону була його честь. Його засудили за вбивство до довічного ув'язнення, але звільнили до розгляду апеляції, після чого його дружина заявила, що він продовжував їй погрожувати [11].

Як вказав ЄСПЛ у пункті 200 цього рішення, «з огляду на зроблений вище висновок, що жінки є головними жертвами поширеної (але не умисної) пасивності турецьких судів, Суд вважає, що насильство, заподіяне заявниці та її матері, має вважатися гендерно обумовленими і тому є формою дискримінації щодо жінок. Незважаючи на реформи, проведені Урядом [турецьким – І. Б.] впродовж останніх років, байдужість, яку загалом демонструють органи правосуддя, і безкарність, якою користуються нападники, і яка проілюстрована цим випадком, відображають відсутність рішучості з боку влади вжити відповідних заходів для викорінення домашнього насильства...» [8]. З огляду на це ЄСПЛ зробив висновок, що у цій справі має місце порушення статті 14 Конвенції в сукупності зі статтями 2 і 3.

У вищевикладеному рішенні ЄСПЛ як аргументи для підтримання своєї позиції про те, що насильство щодо жінок у сім'ї може вважатися дискримінацією щодо жінок, процитував судження Комітету ООН з прав людини, викладені у резолюції 2003/45 і які подано нами вище. На підставі вищевказаного розуміння дискримінації щодо жінок ЄСПЛ зробив фундаментальний висновок, що «...недотримання, навіть неумисне, державою свого зобов'язання захистити жінок від домашнього насильства становить порушення їхнього права на рівний захист з боку закону» [8].

Як бачимо, у справі «Опуз проти Туреччини» ЄСПЛ акцентує увагу радше на застосуванні органами влади відповідних норм права у сфері протидії домашньому насильству щодо жінок, ніж на потребі встановлення чи невстановлення довершених правових механізмів протидії цьому виду насильства у Туреччині. Подібна правова позиція була застосована ЄСПЛ у справі «Халіме Кіліч проти Туреччини» (Halime Kiliç v. Turkey, 2016). У цій справі донька заявниці-матері була вбита чоловіком заявниці, незважаючи на ряд скарг з боку заявниці до правоохоронних органів, пов'язаних з насильством щодо доньки з боку чоловіка. Суду лише залишилося констатувати, що «регулярно закриваючи очі на неодноразові акти насильства та погрози вбивством щодо доньки заявника, національні органи влади створили атмосферу, яка сприяла такому насильству» [12].

Також за подібних обставин ЄСПЛ знаходив порушення статті 14 Конвенції, зокрема у справах «Єремія та інші проти Республіки Молдова» (Eremia and Others v. the Republic of Moldova, 2013), «Мудріч проти Республіки Молдова» (Mudric v. the Republic of Moldova, 2013), «Халіме Кіліч проти Туреччини» (Halime Kiliç v. Turkey, 2016), «Мунтеану проти Республіки Молдова» (Munteanu v. the Republic of Moldova, 2020) та інших. Так, у справі «Єремія та інші проти Республіки Молдова» ЄСПЛ, мотивуючи прийняття рішення про встановлення порушення статті 14 Конвенції, вказав, що «дії органів влади були не простою неспроможністю чи зволіканням у боротьбі з насильством проти... заявниці, а зводилися до неодноразового потурання такому насильству та відображали дискримінаційне ставлення до... заявниці як до жінки» [13]. Суд також послався на звіт за результатами візиту до Молдови з 04.07 до 11.07.2008 Спеціального доповідача ООН з питань насильства щодо жінок, його причин і наслідків, в якому було зазначено, що «...патріархальне та дискримінаційне ставлення збільшує вразливість жінок до насильства та жорстокого поводження. У цьому

контексті особливо поширене домашнє насильство, яке значною мірою потурається суспільством і не отримує належного визнання серед посадовців, суспільства та самих жінок, що призводить до недостатньо захисних механізмів для жертв насильства...» [13].

З усіх справ про домашнє насильство стосовно жінок, в яких було встановлено порушення статті 14 Конвенції, кейс «Володіна проти Росії» (Volodina v. Russia, 2019) виділяється серед інших тим, що у ньому ЄСПЛ, крім дій правоохоронних органів щодо заявниці, вказав на недоліки законодавства Росії, тобто Договірної Держави Конвенції на час розгляду справи, у сфері протидії домашньому насильству. Вищенаведена справа стосувалася скарги заявниці на те, що російська влада не захистила її від неодноразового домашнього насильства, включаючи напади, викрадення, переслідування та погрози. Заявниця також стверджувала, що нинішній правовий режим у Росії є неадекватним для боротьби з таким насильством і дискримінаційним щодо жінок [11]. ЄСПЛ, надаючи оцінку обставинам вищенаведеної справи, вказав, що для ЄСПЛ просування гендерної рівності сьогодні є основною метою держав-членів Ради Європи і що відмінність у ставленні, яка спрямована на забезпечення реальної гендерної рівності, може бути виправданою та навіть необхідною відповідно до статті 14 Конвенції. Фактична гендерна рівність може бути досягнута лише за умови гендерно-чутливого тлумачення та застосування положень Конвенції, яке враховує фактичну нерівність між жінками та чоловіками, а також те, як вони впливають на життя жінок. Стаття 14 не забороняє державі-члену по-різному ставитися до груп з метою виправлення «фактичної нерівності» між ними; справді, за певних обставин неспроможність виправити нерівність шляхом різного ставлення може сама по собі призвести до порушення цієї статті [10].

Як було встановлено ЄСПЛ у цій справі, крім дискримінаційного ставлення до жертви домашнього насильства, російська влада не спромоглася встановити кримінальну відповідальність за домашнє насильство як таке, не зазначаючи про прийняття іншого, пов'язаного з протидією домашньому насильству законодавству. ЄСПЛ визнав порушення статті 14 Конвенції, мотивуючи це тим, що «...триваюча неспроможність прийняти законодавство щодо боротьби з домашнім насильством і відсутність будь-якої форми обмежувальних чи захисних приписів чітко демонструють, що дії органів влади [Росії – І. Б.] у цій справі не були простою нездатністю чи затримкою у боротьбі з насильством щодо заявниці, а впливали з їхнього небажання визнавати серйозність і масштаби проблеми домашнього насильства в Росії та його дискримінаційний вплив на жінок». Толеруючи впродовж багатьох років атмосферу, яка сприяла домашньому насильству, російська влада не змогла створити умови для фактичної гендерної рівності, яка б дозволила жінкам жити, не побоюючись жорстокого поведіння чи нападів на їх фізичну недоторканність, і користуватися рівним захистом закону [10].

Усі ці вищенаведені аргументи були також покладені у мотивувальну частину рішення ЄСПЛ у справі «Тунікова та інші проти Росії» (Tunikova and Others v. Russia, 2022).

Висновки. Проведений аналіз практики ЄСПЛ у справах про домашнє насильство стосовно жінок у контексті заборони дискримінації за статтею 14 Конвенції (заборона дискримінації) дозволяє дійти висновків:

1. Принципи рівності і недискримінації є фундаментальними для системи права, яка визнає права людини найвищою цінністю у демократичному суспільстві. Разом з тим у ситуації, коли жінки є головними жертвами домашнього насильства, право жінок на рівний захист від закону зобов'язує національні органи влади захистити жінок від цього виду насильства.

2. У справах щодо домашнього насильства стосовно жінок, в яких було встановлено порушення будь-якої із статей Конвенції, ЄСПЛ не обов'язково вбачає також і порушення статті 14 Конвенції. Хоча за його ustalеною практикою ЄСПЛ завжди розглядає насильство стосовно жінок *per se* як форму дискримінації щодо жінок.

3. Зазвичай у вищенаведеній категорії справ ЄСПЛ надається оцінка ситуації *de facto* або також і загальній політиці Договірної Держави Конвенції у сфері протидії домашньому насильству стосовно жінок і недопущення пов'язаної з цим дискримінації щодо жінок. Регулярна бездіяльність правоохоронних органів, їх численні невмотивовані відмови відкрити розслідування за фактами домашнього насильства стосовно жінок, панування атмосфери безкарності у суспільстві для нападників є достатніми для ЄСПЛ вважати, що має місце дискримінація за ознакою статі. При цьому повне ігнорування проблеми домашнього насильства стосовно жінок органами влади, яке може проявлятися у відсутності законодавства щодо боротьби з цим видом насильства, буде своєрідною запорокою для встановлення ЄСПЛ порушення статті 14 Конвенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ: Реферат, 2006. 700 с.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання від 02.04.2004 № 15-рп/2004 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 03.08.2022).

3. Мороз Ю. К. Принцип недискримінації: поняття та співвідношення з принципом рівності. 2015. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7857/Moroz_Pryntsyp_nedyskryminatsii.pdf (дата звернення: 04.08.2022).

4. Рішення Великої Палати ЄСПЛ від 13.11.2007 у справі «D.H. та інші проти Чеської Республіки». [Ukrainian Translation] by the COE Human Rights Trust Fund. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22%3A%22document%22%2C%22itemid%22%3A%2201-117744%22%7D> (дата звернення: 05.08.2022).

5. The judgment of the ECHR in the case of Chassagnou and Others v. France dated April 29, 1999. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-58288%22%7D> (дата звернення: 05.08.2022).

6. Articles 2, 3 and 14. Equal access to justice in the case-law of the European Court of Human Rights on violence against women. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_equal_access_justice_violence_women_ENG.PDF (дата звернення: 05.08.2022).

7. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011. URL: <https://rm.coe.int/1680462546> (дата звернення: 06.08.2022).

8. Рішення ЄСПЛ від 09.09.2009 у справі «Опуз проти Туреччини». [Ukrainian Translation] by the CoE Action Plan for Ukraine 2018-2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22%3A%22document%22%2C%22itemid%22%3A%22001-201401%22%7D> (дата звернення: 06.08.2022).

9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 06.08.2022).

10. The judgment of the ECHR in the case of Volodina v. Russia dated July 9, 2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-194321%22%7D> (дата звернення: 07.06.2022).

11. Factsheet – Domestic violence. *European Court of Human Rights*. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Domestic_violence_ENG.pdf (дата звернення: 07.08.2022).

12. L'arrêt de la Cour européenne des droits de l'homme en En l'affaire Halime Kılıç c. Turquie du 28.06.2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-164689%22%7D> (дата звернення: 07.08.2022).

13. The judgment of the ECHR in the case of Eremia v. the Republic of Moldova dated May 28, 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-119968%22%7D> (дата звернення: 07.08.2022).

REFERENCES

1. Shevchuk S. Judicial protection of human rights: Practice of the European Court of Human Rights in the context of the Western legal tradition. Kyiv: Referat, 2006. 700 p.

2. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the court awarding a milder punishment dated April 2, 2004 No. 15-рп/2004 / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (accessed on: 08/03/2022).

3. Moroz Y. K. The principle of non-discrimination: concept and relationship with the principle of equality. 2015. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7857/Moroz_Pryntsyp_nedyskryminatsii.pdf (accessed on: 08/04/2022).

4. The judgment of the Grand Chamber of the ECHR in the case D.H. and Others against the Czech Republic dated November 13, 2007. [Ukrainian Translation] by the COE Human Rights Trust Fund. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22%3A%22document%22%2C%22itemid%22%3A%22001-117744%22%7D> (accessed on: 08/05/2022).

5. The judgment of the ECHR in the case of Chassagnou and Others v. France dated April 29, 1999. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58288%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58288%22]}) (accessed on: 08/05/2022).

6. Articles 2, 3 and 14. Equal access to justice in the case-law of the European Court of Human Rights on violence against women. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_equal_access_justice_violence_women_ENG.PDF (accessed on: 08/05/2022).

7. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence dated May 11, 2011. URL: <https://rm.coe.int/1680462546> (accessed on: 08/06/2022).

8. The judgment of the ECHR in the case of Opuz v. Turkey dated September 9, 2009. [Ukrainian Translation] by the CoE Action Plan for Ukraine 2018–2021. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],\[%22itemid%22:\[%2201-201401%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],[%22itemid%22:[%2201-201401%22]}) (accessed on: 08/06/2022).

9. Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (accessed on: 08/06/2022).

10. The judgment of the ECHR in the case of Volodina v. Russia dated July 9, 2019. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-194321%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-194321%22]}) (accessed on: 06/07/2022).

11. Factsheet – Domestic violence. *European Court of Human Rights*. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Domestic_violence_ENG.pdf (accessed on: 07/08/2022).

12. The judgment of the ECHR in the case of Halime Kılıç c. Turkey dated June 26, 2016. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-164689%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-164689%22]}) (accessed on: 08/07/2022).

13. The judgment of the ECHR in the case of Eremia v. the Republic of Moldova dated May 28, 2013. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-119968%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-119968%22]}) (accessed on: 08/07/2022).

I. Bilko. Domestic Violence against Women and the Principle of Non-Discrimination: Analysis of the Practice of the European Court of Human Rights

The article analyzes the relevant practice of the European Court of Human Rights in cases on domestic violence against women for the purpose of finding judgments in which a violation of Article 14 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is established. The main trends in the consideration of this category of cases by the European Court of Human Rights are described. Cases were characterized when the actions and general policies of state bodies in these cases were recognized as discriminatory against women.

The criminalization of domestic violence in Ukraine was carried out against the background of both the general understanding of the relevance of such criminalization in domestic scientific circles, and the rapid development of anti-discrimination international

documents, as well as taking into account the growing number of relevant judgments of the European Court of Human Rights. It was the latter a little more than ten years ago that began to examine in its judgments the circumstances of cases on domestic violence against women in accordance with the principles of equality and non-discrimination, which are embodied in Article 14 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. As shown in the article, the European Court of Human Rights emphasizes in this practice unacceptable discrimination against women when the state applies legal mechanisms to protect women from domestic violence.

Considering the above, the author reveals the features of the application of the principle of equality and non-discrimination by the European Court of Human Rights in the context of domestic violence against women. Along with this, he gives an example of the understanding of this principle in particular by the Constitutional Court of Ukraine. In addition, the author describes the general conditions for recognition of domestic violence against women as a form of discrimination against women by the European Court of Human Rights. The author comes to the conclusion that the European Court of Human Rights, if there was a violation, for instance, of the 2nd or 3rd article of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, did not in all cases recognize also a violation of the Article 14 of the Convention by the Contracting State.

Analyzing the legal position of the European Court of Human Rights in the judgment in the case *Volodina v. Russia*, the author indicated that it was in this decision that the Court, in addition to the actions of law enforcement agencies against the applicant, pointed out the shortcomings of the legislation in the field of combating domestic violence of one of the Contracting States of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Based on the above, the author concludes that the complete ignoring of the problem of domestic violence against women by the authorities, which can be manifested, in particular, in the absence of legislation to combat this type of violence, will be a kind of guarantee for the establishment by the European Court of Human Rights of a violation of Article 14 of the Convention.

Keywords: domestic violence, discrimination, discrimination against women, violence against women, principle of non-discrimination, European Court of Human Rights, judicial practice.

Стаття надійшла до редколегії 14 листопада 2022 року

УДК 343

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.130-140

О. П. Білько,

канд. юрид. наук,

Державний податковий університет

e-mail: bilko_ap@i.ua

ORCID ID 0000-0001-8337-7257

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КРЕДИТНО-ФІНАНСОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

У статті досліджено питання кредитно-фінансових кримінальних правопорушень за кримінальним законодавством України і проведено порівняльний аналіз кредитно-фінансових кримінальних правопорушень, які вчиняються в зарубіжних державах, та відповідальності за їх скоєння.

Проблема адаптації вітчизняного кримінального законодавства України до законодавства країн Європи у сфері запобігання кримінальним правопорушенням, що посягають на кредитні відносини, на науковому рівні достеменно не висвітлювались. У статті проведено аналіз статей кримінальних (карних) кодексів деяких країн Європейського Союзу (Данія, Німеччина, Австрія, Польща, Іспанія, Швейцарія), а також інших держав з КК України, відповідно яких передбачена відповідальність за злочини, вчинені у фінансово-кредитній сфері.

Оцінка та аналіз сучасної кредитно-фінансової сфери України свідчить про те, що основними недоліками діючої КФС є: відсутність прозорості, здорової, та цивілізованої конкуренції; монополія Національного банку України, з одного боку, упорядковує банківську діяльність, а з іншого – стримує розвиток; за оцінками Міжнародного валютного фонду, КФС України є досить слабкою, неконкурентоспроможною, криміналізованою; існує значна централізація управління КФС; ситуація, що склалася у КФС України, потребує розробки системи запобігання злочинам і захисту від злочинних посягань, у тому числі кримінально-правовими засобами.

Зроблено висновки про необхідність удосконалення окремих норм Особливої частини КК України, у яких передбачена відповідальність за кримінальні правопорушення проти кредитно-фінансових відносин. Адже в умовах розростання тіньової економіки, поширення організованої злочинності, набуття такими злочинами міжнародного характеру відповідна систематизація кримінального законодавства має велике значення. Очевидно, варто більше враховувати міжнародний досвід,

здійснити ряд наукових розробок щодо криміналізації та декриміналізації окремих зловживань, що посягають на систему кредитних відносин.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, кредитно-фінансова сфера, банківська діяльність, злочинні посягання, кримінально-правова охорона банківської діяльності.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування дослідження кримінально-правової охорони банківської діяльності. Значний інтерес становить звернення до зарубіжного досвіду правового регулювання зазначеної сфери, що дозволить більш повно проаналізувати існуючі проблеми та запропонувати напрями використання корисного зарубіжного досвіду правотворення.

Постановка проблеми. У сучасних умовах проблема забезпечення стабільності кредитно-фінансової сфери, зокрема банківського сектору, як підґрунтя подальшого здійснення економічної реформи, набуває все більшого значення. На жаль, аналіз нинішнього стану банківської системи демонструє загострення криміногенної ситуації у цій сфері. Розширення спектру банківських послуг, розвиток галузі інформаційних технологій провокують появу нових форм і способів учинення кримінальних правопорушень.

При цьому у науковій літературі зустрічається думка, що злочинні порушення у кредитно-банківській сфері не мають належного відображення у слідчій практиці. Причини такої ситуації: 1) недооцінювання правоохоронними органами суспільної небезпечності злочинних посягань, адже ці кримінальні правопорушення не лише завдають збитків банкам і їх вкладникам, а й негативно впливають на стабільність функціонування всієї фінансової системи; 2) високий ступінь латентності, оскільки не всі керівники фінансових установ своєчасно звертаються до правоохоронних органів із відповідними заявами, побоюючись за ділову репутацію своєї організації [1, с. 200–201].

Виявлення та своєчасне розкриття цієї категорії кримінальних правопорушень є однією з гарантій забезпечення стабільності банківської системи. Проте чинні кримінально-правові норми не повністю враховують сучасний стан і особливості відносин кредитно-банківської сфери та не можуть гарантувати їх ефективний захист.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням кримінально-правової охорони банківської діяльності, зокрема і у порівняльно-правовому аспекті, приділяли увагу у своїх працях провідні науковці, серед яких: П. П. Андрушко, П. С. Берзін, В. К. Гришук, Н. О. Гуророва, О. О. Дудоров, В. М. Киричко, А. М. Клочко, М. І. Мельник, Т. О. Мудряк, В. О. Навроцький, О. І. Перепелиця, А. В. Савченко, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, О. В. Тихонова, В. В. Топчій, М. І. Хавронюк, С. С. Чернявський, В. І. Шакун, Н. В. Шаргородська та інші.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не визнає банківську діяльність окремим об'єктом правової охорони. Наразі кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення у зазначеній сфері встановлена різними статтями багатьох розділів Особливої частини КК України, насамперед у розділі «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності».

До них можна віднести такі посягання: незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК); легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом (ст. 209); доведення банку до неплатоспроможності (ст. 218-1); фальсифікація фінансових документів і звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи (ст. 220-2); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222); порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності (ст. 220-1); розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232). Крім зазначених посягань, до банківських кримінальних правопорушень можна віднести: шахрайство (ст. 190); привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191); заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192) та інше (розділ «Злочини проти власності»); несанкціоноване втручання у роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361); несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ст. 362) та інше (розділ «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж, мереж електрозв'язку»); зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1); службове підроблення (ст. 366) (розділ «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг»); невиконання судового рішення (ст. 382); незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації (ст. 388) (розділ «Кримінальні правопорушення проти правосуддя») тощо [4].

У зв'язку з цим автори звертаються до зарубіжного досвіду правового регулювання вказаної сфери.

Значний інтерес для дослідження становить досвід Білорусі, Кримінальний кодекс якої як засіб забезпечення захисту фінансово-кредитних відносин установив відповідальність за ухилення від погашення кредиторської заборгованості (ст. 242) [5]. Зазначена норма має подібні ознаки зі ст. 382 КК України «Невиконання судового рішення». Зважаючи на наявність різних об'єктів посягання у цих кримінальних правопорушеннях, що зумовлюють свої особливості провадження, не виключається доцільність і перспективність науково-теоретичних розробок щодо включення аналогічної статті до вітчизняного КК з метою встановлення додаткових гарантій захисту прав та інтересів кредиторів. Стаття 241 Кримінального кодексу Білорусі «Перешкоджання відшкодування збитків кредитору» подібна до ст. 388 КК України «Незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке

описано або підлягає конфіскації», а ст. 237 «Незаконне отримання кредиту чи субсидії» – до ст. 222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами» [5].

Цікавим є досвід кримінально-правової охорони банківської діяльності Республіки Молдова. Зокрема, Кримінальний кодекс Молдови передбачає відповідальність за виготовлення або збут підроблених кредитних карток або інших платіжних інструментів (ст. 237), за отримання кредиту, позики або страхового відшкодування / допомоги шляхом обману (ст. 238), за порушення правил кредитування, політик із видачі позичок або правил надання страхового відшкодування / допомоги (ст. 239). Стаття 239-1 «Збиткове або шахрайське керівництво банком, інвестиційною компанією, страховою компанією» встановлює відповідальність за злочинну бездіяльність відповідних суб'єктів у разі реєстрації фінансових втрат або існування їх загрози (ч. 1), а також за фальсифікацію або знищення банківських документів, використання завідомо неправдивих відомостей, подання або використання фальсифікованих даних тощо (ч. 2). За ст. 239-2 «Перешкоджання банківському нагляду» підлягають відповідальності акціонер, адміністратор або будь-який працівник банку за ненадання необхідної інформації, надання неправдивої інформації та інші види перешкоджань. У ст. 245-12 встановлена відповідальність за «невідоме» вітчизняному законодавцю посягання – порушення законодавства про діяльність бюро кредитних історій [6].

Основними нормами Кримінального кодексу Литви, спрямованими на захист банківської діяльності, є ст. 206 «Використання кредиту або займу не за призначенням», ст. 207 «Шахрайське отримання кредиту», ст. 214 «Виготовлення або незаконне розпорядження підробленими платіжними інструментами, призначеними для безготівкових розрахунків», ст. 215 «Незаконне використання платіжного засобу або його даних» тощо [7].

На увагу заслуговує досвід Албанії, де умовою притягнення до кримінальної відповідальності за окремі економічні кримінальні правопорушення є наявність адміністративної преюдиції, що зустрічається й у національному кримінальному законодавстві. Така практика є доцільною та за певних умов заслуговує на розширення [8].

До злочинів банківської сфери Кримінальний кодекс Німеччини відносить насамперед кредитне шахрайство (§ 265-b глави 22 Особливої частини «Шахрайство і зловживання довірою»), яке полягає у наданні неправильної або неповної документації (даних) у зв'язку з клопотанням про виділення кредиту. Покаранням за ці кримінальні правопорушення є позбавлення волі на строк до трьох років або штраф. При цьому особа, яка добровільно перешкодила настанню шкідливих для кредитодавця наслідків свого діяння або серйозно намагалася їм запобігти, не підлягає покаранню. Наявність заохочувальної норми характерна і для таких банківських кримінальних правопорушень, як шахрайство, пов'язане з укладенням капіталів (§ 264-a), і зловживання з чеками і кредитними картками (§ 266-b) [9, с. 134–135].

Позиція зарубіжного законодавця щодо заохочення відповідної посткримінальної поведінки особи заслуговує на увагу, адже може виступати додатковим стимулом для виконання винною особою її юридичних обов'язків і відшкодування збитків, завданих потерпілому [10, с. 215–217].

Цікавим із позицій захисту прав і законних інтересів кредиторів є досвід Швейцарії, у Кримінальному кодексі якої окремо передбачена відповідальність за кримінальні правопорушення, пов'язані з конкурсним провадженням і стягненням боргу (деякі з них не мають аналогів у національному законодавстві): шахрайський конкурс і шахрайство, пов'язане з накладенням арешту на майно боржника; безгосподарність; заподіяння шкоди кредитору шляхом зменшення майна; підкуп при примусовому виконанні рішення тощо. Як і Кримінальний кодекс Швейцарії, австрійське кримінальне законодавство значну увагу приділяє захисту прав та інтересів кредиторів, встановивши відповідальність за умову неспроможності; заподіяння шкоди іншому кредитору; заподіяння шкоди інтересам кредитора внаслідок грубої необережності; махінації під час здійснення нагляду за веденням справ у процесі примирення чи конкурсному провадженні тощо [10, с. 776].

У Кримінальному кодексі Швеції окремо визначена глава 11 «Кримінальні правопорушення проти кредиторів», у якій встановлена відповідальність за обман кредиторів, зневажливе ставлення до них, надання переваги кредитору [10, с. 782].

Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері банківської діяльності у США переважно встановлена Федеральним кримінальним кодексом і правилами (далі – ФККП), зокрема Зводом законів (далі – ЗЗ). За переконанням А. В. Савченка, у порівняльному аспекті фактично для усіх злочинів у сфері фінансово-кредитних відносин, передбачених КК України, можна знайти відповідні аналоги у ФККП США. Так, положення гл. 41 «Захист споживчих кредитів» 15 розділу ЗЗ «Комерція та торгівля» передбачена відповідальність за шахрайське використання кредитних карток. Караються такі дії штрафом до 10 тис. дол. та/або тюремним ув'язненням до 10 років [11, с. 381, 383].

Відповідальність за відмивання грошей розглядається в межах норм гл. 95 «Рекет» 18 розділу ЗЗ США. У цій главі виділені два злочини – відмивання грошових документів та участь у грошових операціях із майном, отриманим від певної незаконної діяльності. Відповідальність за кримінальні правопорушення, пов'язані з банкрутством, передбачена гл. 9 «Банкрутство» 18 розділу КК США. Покаранням за шахрайство у сфері банкрутства є штраф або тюремне ув'язнення на строк до 5 років. В інших главах 18 розділу містяться такі посягання, як розголошення конфіденційної, комерційної чи банківської таємниці; різні форми вимагання продовження кредитування; економічне шпигунство тощо [11, с. 384, 387].

Проблеми адаптації вітчизняного кримінального законодавства України до законодавства країн Європи у сфері запобігання кримінальним правопорушенням, що посягають на кредитні відносини, на науковому рівні достеменно не висвітлювались, проте доцільно провести такі дослідження в найближчий час. У зв'язку з цим варто порівняти статті кримінальних (карних) кодексів деяких країн Європейського Союзу (Данія, Німеччина, Австрія, Польща, Іспанія, Швейцарія) [12, с. 346–350] з КК України, відповідно яких передбачена відповідальність за злочини, вчинені проти сфери кредитування.

Науковець А. М. Клочко наполягає на необхідності посилення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, що вчинюються у сфері банківської діяльності. Можливо, варто внести до структури КК України статті «Незаконне отримання банківського кредиту». Враховуючи особливості кримінального законодавства України, випадки незаконного отримання кредитів загалом на практиці кваліфікуються як «шахрайство» за ст. 222 КК України. Однак предметом шахрайства може бути як чуже майно, так і право на таке майно, а під час отримання кредиту йдеться про грошові кошти, а не про майно [13, с. 71].

Наведені вище положення щодо відсутності у кримінальному законодавстві норм про відповідальність за незаконні дії з кредитними ресурсами банків є не єдиною прогалиною законодавства України щодо відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері кредитної діяльності, проте всі існуючі проблеми кримінального законодавства з цього питання не можуть бути вичерпані в одній статті [14, с. 177–178].

Для прикладу потрібно розглянути кримінальні правопорушення, що посягають на суспільні відносини в частині забезпечення інтересів юридичних чи фізичних осіб та держави, пов'язаних з неплатоспроможністю. У разі вчинення таких діянь шкода може заподіюватись в одних випадках кредитним відносинам, а в інших – певним видам господарських відносин. До вказаних кримінальних правопорушень відносять, зокрема, доведення до банкрутства (ст. 219 КК України, ст. 301 КК Польщі, ст. 159 КК Австрії, п. 2, 8(2) ст. 283 КК Німеччини, ст. 165 КК Швейцарії, ст. 260 КК Іспанії). Проаналізувавши кримінально-правові норми європейських держав, варто вказати, що, на відміну від норм кримінального закону України, відслідковується дещо різний підхід до розуміння злочинних діянь, пов'язаних з неплатоспроможністю.

Наступним видом кримінальних правопорушень є правопорушення, що посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення законності фінансування, кредитування, здійснення певних видів діяльності у сфері кредитування. До цієї групи кримінальних правопорушень, відповідальність за які закріплено в більшості КК європейських країн, відносять такі небезпечні посягання, як легалізацію (відмивання) грошових коштів (ст. 209, КК України, ст. 299 КК Польщі, ст. 165 КК Австрії, ст. 261 КК Німеччини, ст. 301 КК Іспанії, ст. 305bis КК Швейцарії), шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України, ст. 297 КК Польщі, стст. 152, 153b КК Австрії, стст. 264-1, 265 КК Німеччини, стст. 308, 309 КК Іспанії, ст. 298(1) КК Данії, ст. 305 ter КК Швейцарії).

Відмивання коштів є найбільш небезпечним кримінальним правопорушенням цієї групи. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку, обсяг відмитих коштів щорічно становить від 2 до 5 відсотків світового валового продукту. Експерти ж зазначають, що найближчим часом цей показник значно збільшиться у зв'язку із впровадженням єдиної європейської валюти і недостатнім регулюванням фінансових операцій у сфері нових електронних технологій. Безумовно, міжнародний характер такого злочину, заподіяння великих матеріальних збитків, дестабілізація нормального функціонування світової кредитно-фінансової системи і стали підґрунтям криміналізації цих діянь більшості країн Європи.

Варто звернути увагу на суворість покарання за КК України під час вчинення цього кримінального правопорушення. У цьому випадку верхня межа покарання становить 15 років позбавлення волі, хоча за нормами кримінального права європейських країн вона не перевищує 5 років позбавлення свободи (Польща, Австрія, Швейцарія), 6 років (Іспанія), 10 років (Німеччина).

У європейських країнах актуальності набула криміналізація діянь, що пов'язані із шахрайством з фінансовими ресурсами. Крім класичного розуміння цього кримінального правопорушення (надання суб'єктом господарської діяльності завідомо неправдивої інформації органам влади, кредитно-фінансовим установам з метою одержання кредитів, субвенцій, дотацій тощо), в деяких кримінальних законах країн Європи закріплено ряд норм, які встановлюють відповідальність за різні завуальовані форми вчинення фінансового шахрайства. Наприклад, це шахрайство з фальсифікуванням страхового випадку (ст. 298 КК Польщі, стст. 263 (5), 265 КК Німеччини, ст. 151 КК Австрії), шахрайство під час капіталовкладення (ст. 264а КК Німеччини), ланцюгові ігри та створення фінансових пірамід (ст. 168а КК Австрії), шахрайство з використанням заборонених чеків, строкових зобов'язань, векселів (ст. 250 (3) Іспанії) тощо.

Така конкретизація кримінально-правових норм має важливе значення для правильної кваліфікації певного злочинного діяння, особливо у тих випадках, коли виникають ускладнення щодо відмежування злочину від фінансового правопорушення.

Аналіз кримінального законодавства свідчить про те, що із санкцій, які передбачені за кримінальні правопорушення у сфері кредитних відносин, переважна більшість передбачає покарання у вигляді штрафу, а також обмеження та позбавлення волі. У санкціях позбавлення або обмеження волі встановлено терміном до 5 років. Проте проведений аналіз судової практики вказує на те, що суди під час призначення покарання за злочини у сфері кредитних відносин позбавлення волі як вид покарання застосовують досить рідко. У більшості випадків – штраф та інші альтернативні види покарання, не пов'язані з позбавленням та обмеженням волі.

Існує необхідність удосконалення окремих норм Особливої частини КК України, у яких передбачена відповідальність за кримінальні правопорушення проти кредитно-фінансових відносин. Адже в умовах розростання тіньової економіки, поширення організованої злочинності, набуття такими злочинами міжнародного характеру, відповідна систематизація кримінального законодавства має велике значення. Очевидно, варто більше враховувати міжнародний досвід, здійснити ряд наукових розробок щодо криміналізації та декриміналізації окремих зловживань, що посягають на систему кредитних відносин.

Враховуючи викладене, а також підтримуючи думки науковців з позицій удосконалення вітчизняного кримінально-правового регулювання банківської діяльності, корисним є запозичення іноземного досвіду правотворення:

– наявність адміністративної преюдиції як умови притягнення до кримінальної відповідальності;

– посилена увага до захисту прав і законних інтересів кредиторів, зокрема встановлення відповідальності за ряд порушень, пов'язаних з конкурсним провадженням і стягненням боргу;

– заохочення позитивної посткримінальної поведінки шляхом установа спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності [15, с. 215–217].

Висновки. Варто зазначити про те що, кредитно-фінансова система України пройшла досить складний процес становлення і розвитку від переважно державних банків до системи як державних, так і недержавних банків та інших фінансових інститутів. Оцінка й аналіз сучасної кредитно-фінансової сфери України свідчить про те, що основними недоліками діючої КФС є: відсутність прозорої та належної конкуренції; монополія Національного банку України щодо регулювання цієї сфери; за експертними оцінками Міжнародного валютного фонду, КФС України є досить слабкою, неконкурентоспроможною, криміналізованою. Ситуація, що склалася у КФС України, потребує розробки системи запобігання кримінальним правопорушенням і захисту від кримінальних посягань, зокрема кримінально-правовими засобами.

Наразі в Україні існує проблема недосконалої правової регламентації та реалізації кримінальної відповідальності за вчинення кіберзлочинів, неефективної діяльності органів державної влади, до повноважень яких входить протидія кіберзлочинам, тощо. На сьогодні в Україні правові основи системи кіберзахисту банківської системи перебувають на початковому етапі розвитку. Пріоритетними напрямками забезпечення кібербезпеки банківської системи України є: моніторинг кіберпростору для своєчасного запобігання кіберзагрозам; захист інформаційних ресурсів банку з урахуванням практики та залучення спеціалістів розвинених держав світу; підготовка кадрів у сфері кібербезпеки в банках; розвиток міжнародного співробітництва у сфері забезпечення кібербезпеки.

Так, існує необхідність удосконалення окремих норм Особливої частини КК України, у яких передбачена відповідальність за правопорушення проти кредитно-фінансових відносин. Адже в умовах розростання тіньової сфери, поширення організованої злочинності, набуття такими правопорушеннями міжнародного характеру відповідна систематизація кримінального законодавства має велике значення. Очевидно, варто здійснити ряд наукових розробок і більш конкретно враховувати міжнародний досвід щодо криміналізації та декриміналізації окремих зловживань, що посягають на фінансово-кредитну систему нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мудряк Т. О. Кримінально-правова охорона банківських інтересів від злочинних посягань. Фіскальна політика в Україні в кримінально-правовому вимірі (26 квіт. 2016 р.) / Університет державної фіскальної служби України. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 199–201.

2. Про банки і банківську діяльність: Закон від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

3. Кальман А. Г. Криминологическая характеристика и предупреждение преступлений в сфере финансовой деятельности. *Фінансова злочинність: матеріали Міжнародного науково-практичного семінару*, 12–13 лютого 1999 р. Х., 2000. С. 79–84.

4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

5. Уголовный кодекс Республики Беларусь. Национальный правовой интернет-портал Республики Беларусь / Национальный центр правовой информации Республики Беларусь. URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275>

6. Уголовный кодекс Республики Молдова / WIPO Всемирная организация интеллектуальной собственности. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=426395

7. Уголовный кодекс Литовской Республики. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877>

8. Уголовный кодекс Республики Албания. URL: <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/47>

9. Власов И. С. Германия. Преступления в предпринимательской и банковской сферах за рубежом. URL: https://books.google.com.ua/books/about/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%B2_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BF%D1%80.html?id=Xq1OAAAAMAAJ&redir_esc=y

10. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. К.: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

11. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія. К.: КНТ, 2007. 594 с.

12. Шуляк Ю. Л. Використання міжнародного досвіду з метою вдосконалення кримінальної відповідальності за шахрайство. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 345–351.

13. Клочко А. М. Злочини у сфері банківської діяльності. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 1 (10). С. 68–71.

14. Мисливий В. А., Клочко А. М. Банківська діяльність: питання кримінально-правової охорони. *Форум права*. 2016. № 3. С. 174–180.

15. Жук І. В. Правове регулювання банківської діяльності у кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*. С. 215–217. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2020/53.pdf

REFERENCES

1. Mudryak T. O. kryminalno-pravova guard of bank interests is from criminal trespasses. Fiscal politics in Ukraine in the kryminalno-pravova measuring (26 flowered. in 2016) / University of government fiscal service of Ukraine. Vinnytsya: of LTD. "Nilan-LTD", 2016. P. 199–201.

Білько О. П. Порівняльно-правовий аналіз кредитно-фінансових кримінальних правопорушень за кримінальним законодавством України та зарубіжних держав

2. About banks and bank activity: Law from 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
3. Kalman A. G. Criminological is description of и warning of criminals in the sphere of financial activity. *Financial criminality: materials of the International research and practice seminar on February, 12–13 in 1999 X.*, 2000. P. 79–84.
4. Criminal code of Ukraine from 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
5. Criminal code of Republic of Belarus. A national legal Internet-portal of Republic of Belarus / is the National center of legal information of Republic of Belarus. URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275>
6. Criminal code of Republic of Moldova / WIPO Worldwide organization of intellectual property. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=426395
7. Criminal code of Lithuanian Republic. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877>
8. Criminal code of Republic of Albania. URL: <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/47>
9. Vlasov I. S. Germany. Crimes in an enterprise and bank spheres abroad. URL: https://books.google.com.ua/books/about/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%B2_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BF%D1%80.html?id=Xq1OAAAAMAAJ&redir_esc=y
10. Khavronyuk M. I. Criminal legislation of Ukraine and other states of continental Європи: comparative analysis, problems of harmonization: monograph. K.: legal Adviser, 2006. 1048 p.
11. Savchenko A. V. Criminal legislation of Ukraine and federal criminal legislation of the United States of America: complex comparatively-legal research: monograph. K.: KNT, 2007. 594 p.
12. Shulyak Y. L. is the Use of international experience with the aim of perfection of criminal responsibility for the swindle. *The Scientific announcer of the National academy of internal affairs*. 2013. № 3. P. 345–351.
13. Klochko A. M. Crimes are in the field of bank activity. *Legal announcer of the Ukrainian academy of banking*. 2014. № 1 (10). P. 68–71.
14. Myslyvyy B. A., Klochko A. M. Bank activity: of question of criminal law guard. *Forum of right*. 2016. № 3. P. 174–180.
15. Zhuk I. V. The Legal adjusting of bank activity in the criminal legislation of foreign countries. *Legal scientific electronic magazine*. P. 215–217. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2020/53.pdf

O. Bilko. Comparative legal analysis of credit and financial criminal offenses according to the criminal legislation of Ukraine and foreign countries

In the article the question of credit-financial criminal offences is investigational on the criminal legislation of Ukraine and the comparative analysis of credit-financial criminal offences is conducted that is accomplished in the foreign states and responsibility for their feasanse.

A problem of adaptation of home criminal legislation of Ukraine is to the legislation of countries of Євросоюзу in the sphere of prevention of criminal offences that trench upon credit relations at scientific level exactly were not illuminated. In the article the analysis of the articles of the Criminal(Criminal) codes of some countries of Європейського Союзу (Denmark, Germany, Austria, Poland, Spain, Switzerland) and also other states is conducted from KK of Ukraine, accordingly that the envisaged responsibility for crimes perfect in the field of credit-financial.

An estimation and analysis of modern credit-financial sphere of Ukraine testify however, that the basic lacks of operating KFS are: absence of transparent, healthy, and the civilized competition; the monopoly of National Bank of Ukraine puts in order bank activity from one side, and from other – restrains development; on the estimations of International Monetary Fund КФС Ukraine is weak enough, uncompetitive, criminal; there is considerable centralization of management of KFS; a situation that was created in KFS of Ukraine needs development of the system of prevention of crimes and protecting from criminal trespasses, including by кримінально-правовими facilities.

Drawn conclusion about the necessity of improvement of separate norms of Special part of KK of Ukraine for that the envisaged responsibility for criminal offences against credit-financial relations. In fact in the conditions of excrescence of shadow economy, distribution of the organized crime, acquisition by such crimes of international character, corresponding systematization of criminal legislation matters very much. Obviously, it costs completer to take into account international experience, carry out the row of scientific developments in relation to криміналізації and decriminalization of separate abuses that trench upon the system of credit relations.

Keywords: *criminal offences, credit-financial sphere, bank activity, criminal trespasses, criminal-legal guard of bank activity.*

Стаття надійшла до редколегії 11 листопада 2022 року

УДК 343.611.1

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.141-145

Д. І. Лопашук,
канд. юрид. наук,
Державний податковий університет
e-mail: Lopashchukdmitry@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-6360-2119

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У цій статті констатується, що з метою детального дослідження проблеми, що стосується кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності, необхідне насамперед пізнання предмета дослідження через призму його достовірності й істинності, який ґрунтується на загальних підставах і методологічних засадах, які дають можливість розглядати кінцевий емпіричний його результат як дійсний та реальний. Цей спосіб пізнання під час здійснення дослідження кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності повинен тісно переплітатися з наявними теоретичними знаннями та практичними напрацюваннями в судово-слідчій практиці, оскільки основною метою будь-якого пізнання є обслуговування практичних потреб. Це пізнання здійснюється за допомогою усталених методів, способів і прийомів, якими належно повинен володіти автор дослідження.

Озвучено основні та загальнонаукові методи, які рекомендується застосувати у ході дослідження цієї проблематики.

З'ясовано етимологію термінів «метод», «методологія», «методологічні засади».

Наведено авторське розуміння поняття «методологічні засади» та дано розуміння, яким чином вони можуть бути використані під час дослідження проблеми кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, кримінально-правова охорона, метод, методологія, методологічні засади, кримінальне правопорушення.

Мета статті полягає у спробі з'ясувати, які саме методологічні засади (способи пізнання) повинні використовуватися у ході дослідження проблем у кримінальному праві і під час дослідження кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності.

Постановка проблеми. Для того щоб глибоко і детально дослідити проблему кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності, необхідно з'ясувати методологічні засади, тобто способи пізнання предмета дослідження через їх

достовірність і істинність. Також визначити доцільність впровадження отриманих результатів під час дослідження інших проблемних питань у кримінальному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опосередковано методичні засади кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності досліджували у своїх працях Г. А. Аванесов, Ю. В. Александров, А. І. Алексєєв, А. Ф. Зелінський, М. І. Коржанський, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, В. К. Матвійчук, П. П. Михайленко, В. Сташис, С. А. Тарарухін, В. Я. Тацій, О. М. Яковлев та інші. Проте ця проблема в Україні не була предметом окремого дослідження у кримінальному праві.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан боротьби з кримінальними правопорушеннями у сфері зовнішньоекономічної діяльності, на наше переконання, перебуває не на належному рівні, що зумовлює необхідність наукового пошуку вирішення цієї проблеми.

Але перш ніж приступити до глибокого і детального дослідження проблеми кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД), яке може мати місце в окремій науковій праці, у цій статті постараємося з'ясувати та розкрити способи пізнання предмета дослідження або так звані методологічні засади будь-якої проблематики як у кримінальному праві, так і в інших галузях права, і не тільки.

Для висвітлення та розкриття теми передусім необхідно звернутися до етимології понять, що використовуються у назві статті.

Отже, з'ясуємо та сформулюємо визначення термінів: «метод», «методологія» та «методологічні засади» наукового дослідження.

Їх тлумачення певною мірою подається в Академічному тлумачному словнику української мови.

Зокрема, в цьому словнику зазначено, що «метод» (від грец. *methodos* – спосіб пізнання) – це спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя, прийом або система прийомів, що застосовуються в будь-якій галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [5].

Більш широке толкування цьому виразу дає К. С. Салига, який під методом розуміє спосіб, шлях пізнання реальної дійсності, систему прийомів, що регулюють пізнавальну і практичну діяльність людей, а також систему сукупності принципів, правил, прийомів, розпоряджень, вимог, способів і норм пізнання і дії, яка повинна орієнтувати суб'єкта пізнання на вирішення конкретного науково-практичного завдання [4].

Термін «методологія» (від грец. *Methodos* – дослідження і *logos* – знання) в Академічному тлумачному словнику української мови толкується у двох аспектах: як «вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу, його філософська, теоретична основа» та «сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання» [5]. У такому самому розумінні цей термін використовується і в доктринальній літературі, де під методологією в буквальному сенсі розуміється вчення про методи пізнання.

Отже, під поняттям «методологія» («методологічний») варто розуміти вчення про науковий метод пізнання, а також сукупність методів, що застосовуються у

кримінальній науці; це спосіб дослідження явищ, підхід до досліджуваних явищ, планомірний шлях наукового пізнання і встановлення істини [5; 2].

Більш ширше це поняття, на нашу думку, розкрив А. Б. Паршутін, який зазначив, що «індивідуально визначена сукупність методів, прийомів, процедур наукового пізнання становить методологічну основу наукового дослідження...» [3; 2].

Отже, методологія є наукою про методи наукового дослідження.

Під терміном «засада» («засади») в Академічному тлумачному словнику української мови розуміється основа чогось, те головне, на чому ґрунтується, базується будь-що; вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки; спосіб, метод здійснення будь-чого [5].

Тому методологічні засади – це науковий спосіб пізнання предмета дослідження через призму його достовірності та істинності, який ґрунтується на загальних підставах, які дають можливість розглядати кінцевий емпіричний його результат як дійсний та реальний. Цей спосіб пізнання під час здійснення дослідження кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності повинен тісно переплітатися з наявними теоретичними (доктринальними) знаннями та практичними (прикладними) напрацюваннями.

Як показує доктринальна наука, методологічні засади «базуються на єдності емпіричної та теоретичної сторін пізнання істини: від споглядання та абстрактного мислення до практики, що обумовлює виокремлення емпіричного, теоретичного та прикладного аспектів цього процесу. Емпіричний аспект пізнання ґрунтується на встановленні, реєстрації, висвітленні й систематизації факторів; теоретичний – на розкритті суті категоріального апарату, формуванні нових і доповненні існуючих теорій, передбаченні майбутніх сценаріїв розвитку процесів і явищ; прикладний – на розробленні практичних проєктів, програм, заходів підвищення результативності господарювання» [2].

Отже, сам процес дослідження кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності можна умовно розділити на декілька етапів: 1) визначення мети, об'єкта і предмета дослідження; 2) з'ясування методів наукового дослідження, які визначають способи, прийоми та засоби пізнання об'єктивної істини; 3) опрацювання й аналіз практичних результатів; 4) формулювання висновків і пропозицій.

При цьому доцільно з'ясувати такі основні методологічні питання: «а) предмет – що саме досліджується; б) мета – для чого проводиться дослідження; в) об'єкт – де здійснюється дослідження; г) метод – як досліджується» [4].

Також застосувати основні методи кримінально-правової науки, а саме: філософський, діалектичний, догматичний, соціологічний, порівняльного правознавства, історичний та метод системного аналізу. А за необхідності – й додаткові. Зокрема, метод математичного моделювання, метод психологічного аналізу, метод екстраполяції, метод експертних висновків та інші [5, 36], а також загальнонаукові методи, які доктринальна наука поділяє на три групи: а) методи, що використовують на теоретичному рівні дослідження (індукція, дедукція, системний підхід); б) методи, що використовуються як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях дослідження

(формалізація, абстрагування, аналіз і синтез, систематизація, узагальнення, моделювання); в) методи емпіричного дослідження (спостереження, експеримент, оцінювання, порівняння...) [4].

Вибір методів залежить від мети і завдань дослідження [4].

У подальшому необхідно виокремити основні наукові підходи для одержання емпіричного матеріалу, його теоретичного опрацювання та трактування.

Методологічні засади дослідження проблеми повинні характеризуватися єдністю наукових підходів, що дасть можливість отримання об'єктивних результатів дослідження та кореляції в подальшому законодавства щодо отриманих результатів.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що під час дослідження кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності необхідно приділити особливу увагу питанню щодо визначення методологічної основи, способів пізнання цієї проблематики, яка має поєднувати в собі загальнонаукові підходи з урахуванням предмета дослідження та практичні досягнення. Цей підхід повинен бути комплексним, раціональним та з вдало підбраною методологією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальне право України. Загальна частина: Практикум: навчальний посібник / Козаченко І. П., Костенко О. М., Матвійчук В. К. та ін. К.: КНТ. 2006. 432 с.

2. Лекція 1. Поняття методології, її рівні та форми. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads (дата звернення: 08.08.2022).

3. Паршутін. Методологічні засади дослідження теорії та практики втручання у приватне спілкування. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib (дата звернення: 08.08.2022).

4. Салига К. С. Методологія наукового дослідження економічної ефективності інвестицій в інноваційні проекти. Запоріжжя. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z= (дата звернення: 08.08.2022).

5. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: http://sum.in.ua/s/metodologhija (дата звернення: 08.08.2022).

REFERENCES

1. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: Praktykum: navchalnyy posibnyk / Kozachenko I. P., Kostenko O. M., Matviychuk V. K. ta in. K.: KNT. 2006. 432 s.

2. Lektsiya 1. Ponyattya metodolohiyi, yiyi rivni ta formy. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads (data zvernennya: 08.08.2022).

3. Parshutin. Metodolohichni zasady doslidzhennya teorii ta praktyky vtruchannya u pryvatne spilkuvannya. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib (data zvernennya: 08.08.2022).

4. Saliha K. S. Metodolohiya naukovooho doslidzhennya ekonomichnoyi efektyvnosti investytsiy v innovatsiyni proekty. Zaporizhzhya. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=> (data zvernennya: 08.08.2022).

5. Slovnyk ukrayinskoyi movy. Akademichnyy tлумachnyy slovnyk (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/metodologhija> (data zvernennya: 08.08.2022).

D. Lopashchuk. Methodological Principles of Criminal Protection of Foreign Economic Activity

This article states that for the purpose of a detailed study of the problem related to the criminal legal protection of foreign economic activity, it is necessary, first of all, to know the subject of the study through the prism of its reliability and truthfulness, which is based on general grounds and methodological principles that make it possible to consider the final empirical its result as valid and real. This way of knowing during the investigation of the criminal-legal protection of foreign economic activity should be closely intertwined with the available theoretical knowledge and practical developments in judicial and investigative practice.

Since the main purpose of any knowledge is to serve practical needs. This knowledge is carried out with the help of established methods, methods and techniques, which the author of the study should properly possess.

The main and general scientific methods, which are recommended to be applied in the course of researching this problem, are voiced.

Keywords: *foreign economic activity, criminal law protection, method, methodology, methodological principles, criminal offense.*

***Кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність***

УДК 343

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.146-155

T. O. Bilko,*k.y.n.,**State Tax University**e-mail: bilko_to@i.ua***ORCID ID 0000-0002-1663-8549**

**INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES IN
THE FIELD OF BANK ACTIVITY AND FEATURE
OF COOPERATION OF INQUISITIONAL
SUBDIVISIONS OF NATIONAL POLICE UKRAINE
WITH LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES OF
OTHER STATES AT THEIR INVESTIGATION**

The article is sanctified to illumination of cooperation of inquisitional subdivisions of national police of Ukraine with law enforcement authorities of other states during investigation of criminal offences in the field of bank activity. Basic directions of cooperation of law enforcement authorities of the different states are reflected at investigation of criminal offences. Lately taking into account the large public danger of criminal offences in the field of bank activity it costs to notice a that circumstance, that they already a long ago purchased transnational character and it costs to concentrate separate attention on a question to cooperating of organs of the National police of Ukraine with international organizations on questions investigation of this category of criminal offences. The norms of Criminal- judicial Code of Ukraine are analysed in the division of IX "International cooperation during criminal realization" where substantial attention is spared to the problems of international cooperation in counteraction to criminality. In particular, the norms of this division give an opportunity to define basic directions of international cooperation: a) head 43 determines position of international legal aid during realization of judicial actions; b) in a head 44 an order is certain deliveries of persons, that accomplished criminal offence(екстрадиція); c) a 45 head envisages position of criminal realization in the order of adopting; d) and in a head 46 it is certain concept of confession and implementation of sentences of courts of the foreign states and transmission of convict persons. Attention applies to the question of collaboration of operative subdivisions of the National police in relation to counteraction criminal offence in the field of bank with foreign law enforcement authorities in industry of

operational search activity. Such collaboration comes true in a kind: to the exchange operatively by meaningful, criminalistics and other information, and also to the exchange the archived information from the marked questions; implementation of queries and of commissions; mutual assistance in realization of, general realization of the special operations; to the exchange of work experience on questions, assistance in preparation operational search activity, retraining and in-plant training of shots.

Keywords: *collaboration, exchange, operational search activity, international cooperation, judicial actions, information.*

Problem setting. Modern state of bank criminality, is characterized the stable increase of amount of criminal offences that fall into the category of latent. Swingeing majority of these acts is accomplished by proof criminal groups or "professional" criminals, carefully planned and differs in the high degree of good organization and technical equipped.

At preparation to practical realization of criminal design criminals develop the different variants of concealment of tracks of illegal encroachments in detail, and during investigation seek out possibilities of direction of investigation an erroneous way and of grant of the organized counteraction.

Important circumstance that information about the investigated illegal event in swingeing majority of cases does not lie on a surface, does not come as by a drift for in good time to the well-known channels in the order of law enforcement authorities. To Tom, as justly marks V. A. Obrazchov, the basic loading in relation to the decision of searching tasks lies down on the shoulder of investigator and operative workers [1, p. 35].

Thus, the practical value of cooperation of investigator with operative workers consists in that judicial activity without application not judicial methods would be impossible, but operational search activity without the further use of her results in a criminal process – aimless [2, p. 4].

Analysis of recent research and publications. By the theoretical and practical question of cooperation of inquisitional subdivisions of the National police of Ukraine with law enforcement authorities of other states during investigation of criminal offences in the field of bank activity many labours of home and foreign scientists are devoted. Considerable payment in research of this question was done by such specialists, as D. I. Bidnyakova, A. V. Gordinya, V. V. Topchiya, V. I. Horbachevskyy, C. B. Cooper and other scientists.

The analysis of scientific researches educed however, that this question for today was actual enough and needs more more global research. Actuality, practical meaningfulness, insufficient investigationalness of the indicated questions, stipulated the choice of theme of the article and defined her aim.

Setting objectives of the article is research of cooperation during investigation of criminal offences in the field of bank activity of the National police of Ukraine with law enforcement authorities of other states.

Presenting main material. Mechanism of cooperation of investigator with organs, that carry out operational search activity must be base on observance of the system of principles that provide timely, and effective decision of tasks that stand before them. To the number of

fundamental, in our view, principles belong: to legality; respect and observance of rights and freedoms of man and citizen; to humanism; to belonging of results of cooperation to investigation of particular criminal act; combination individual and collective began; clear differentiation of competence each of interactive parties; to continuity of cooperation during all investigation; to the personal interest of parties in the achievement of the put aim; timely exchange by information between subjects cooperations about well-known circumstances, that can matter for investigation; the nondisclosure of operational search and inquisitional information, and also acceptance of measures that provide her maintenance, parties [3, p. 80].

Practice testifies that a failure to observe of the marked principles pulls errors, that can be differentiated on the errors of judicial character, gnosiological errors (logical and actual) and effective(operating-rooms) errors [4, p. 85].

If judicial errors are related to retreat from the requirements of current legislation, then logical – with violation in the rich in content processes of laws and rules of logic, by improper application of logical receptions and operations, and depend mainly on the way of thinking and actions of inquisitional and operative employee.

In turn actual errors are related to the unauthenticity incompleteness of operational search data must be preceded the use of that them careful verification and comparison with already present materials. What touches working(operating-rooms) errors, then they, as a rule, related to improper organization and planning of predictable investigators (of criminal investigation) and judicial actions in basis of that as an informative constituent the results of operational search activity are used.

As an analysis of inquisitional practice shows joint activity of investigator and operative workers on the initial stage of investigation, as a rule, comes true in the conditions of complete null information about the circumstances of feasance of criminal offence and limit nature of time, conditioned by possibility from the side of criminals to hide tracks of illegal act, destroy documents and other carriers of information. The marked circumstances predetermine searching-reconnaissance character of this activity, her orientation on an actual background that is owned by investigation and receipt of additional information with the aim of removal of informative vagueness check. It envisages, in particular, the receipt of information about the places of being of the hidden documents and property, purchased by a criminal way; establishment of circumstances that characterize the face of the suspected and most essential potential witnesses; exposure of persons that have information about criminal offence and can give about this testimony.

Next to it from the beginning investigation of cooperation of the marked subjects extremely important direction is co-ordination of their activity from stopping, neutralization and removal of possible attempts of illegal interference from the side of the interested persons, including by realization of statutory events of compulsion.

What touches the next stages of investigation, then basic attention of persons that carry out operational search activity as a rule, is spared to the exposure of new episodes of incorrect activity, maximally complete establishment of circle of persons participating to the crime and establishing connections between them, conditioning for realization and providing of effectiveness of inquisitional(of criminal investigation) actions.

However during all pre-trial investigation there is activity of the employees provided with authorities for realization of operational search activity and investigator must carry complementary character, in order to avoid realization of unnecessary duplicate work. In a counterbalance to it absence of the proper cooperation renders negative influence on motion of investigation.

The stated grounds for a conclusion, that main terms, that provide the concerted activity of the adopted persons, are: 1) common planning of investigators(of criminal investigation), other judicial actions and operational search events or concordance of separate plans present for an investigator and operative worker with the aim of providing of co-ordination of actions and clear differentiation of duties in the process of joint work; 2) mutual and timely exchange by information in the process of development of versions and their verification; 3) global analysis of inquisitional situation, that is folded and collected in realization of data, marked actions and events got in the process of realization, and if necessary further adjustment of plan(plans); 4) discussions of decisions are about realization of inquisitional(of criminal investigation) actions and possible tactical receptions the use of that most expediently.

In legal literature marked repeatedly, that investigators were extremely rarely brought over to the acquaintance with materials of operative developments. Hereupon the row of authors deems it wise legislatively to fasten a right for an investigator on an acquaintance with operatively-official documents that relate to criminal realization, and is in his realization [5, p. 19].

As investigation of the considered criminal offences in swingeing majority of cases is connected with considerable on a volume work in pre-trial realization and necessity of simultaneous realization of inquisitional(of criminal investigation) actions and operational search events, pre-condition that provides efficiency of pre-trial investigation is timely creation of inquisitional groups. As justly marks A. M. Balashov, the timeliness of their creation depends on two constrained terms. First – consists in that, in time to educe circumstances that specify on the necessity of creation of inquisitional group. Second – is characterized minimum short spaces during that it is needed to organize these groups [6, p. 81].

The necessity of creation of inquisitional group at the beginning of investigation, as a rule, arises up in case of beginning of pre-trial investigation after materials of operative verification of information about persons, that prepare, accomplish or committed crime. It is conditioned by that in the marked materials already to the moment of beginning of investigation there is information about persons, that committed crime, places of possible concealment of documents and objects, that matter for realization, and also monetary resources and other property obtained by a criminal way. The real possibility in advance to plan is hereupon given, to co-ordinate and prepare to realization of all complex of necessary inquisitional (of criminal investigation) actions and operational search events.

In relation to the next stages of investigation a requirement in creation of inquisitional group arises up mostly upon receipt fact sheets, that testify that criminal offence is perfect a criminal group(that, for example, characteristically for such acts as legalization(washing) of the money or other property, obtained by a criminal way by other persons or purchased by a person, plundering with the use of payment cards, securities, and also by the illegal producing of requirement about the compensation of tax value-added, making or sale of the

counterfeited securities and plastic cards and others like that) or since it will be set that it quite suspected (to the defendants) not one, but a few criminal offences.

What touches distribution of duties between the members of inquisitional group, then it depends both on terms investigation passes in that and from an inquisitional situation that is folded. The most optimal variant, as practice testifies, a selection to the inquisitional and operative workers of independent areas of work is. Grounds for the selection of the last also can be different, for example, in relation to verification of the pulled out versions, in relation to certain suspected or subjects of menage or to the certain episodes of against activity.

Given, got as a result of realization of operational search events, can have both orienting character and contain criminalistics meaningful information.

Results of operational search activity, that have an orienting value on the maintenance various enough. It can be given about the methods of preparation, feasance and concealment of criminal offence; composition of criminal group; objects and documents that can be proofs in realization; persons that can be interrogated as witnesses; about mutual relations and copulas of persons, that pass in realization; about select suspected line of behavior on investigation; about the attempts of criminals to influence on witnesses and participant with the aim of giving of false testimonies.

Using orienting operative information, an investigator can:

- to forecast the most reliable places of concealment of documents and objects that can matter for realization, possible attempts of their elimination or change of places of storage; to forecast the place of being of the monetary resources and other property, got a criminal way;

- to forecast evidence of demeanours, suspected. In particular, to assume them possible reaction, on the fact of beginning of pre-trial investigation (for example, for the purpose the grant of the organized counteraction to investigation), on realization of that or other inquisitional (of criminal investigation) action (for example, to the search) or on those or other questions in the process of interrogation.

Taking into account the large public danger of criminal offences in the field of bank activity it costs to notice a that circumstance, that they already a long ago purchased transnational character and it costs to concentrate separate attention on a question to co-operating of organs of the National police of Ukraine with international organizations on questions investigation of this category of criminal offences. This fact in the scientific work confirms Y. M. Zhornoys, marking that "in the conditions of counteraction to the organized interregional crime of the special actuality acquire the question of cooperation of subdivisions of police with other subdivisions, law enforcement authorities of Ukraine and international law-enforcement bodies, by public institutions and organizations, by non-state establishments and enterprises, and also organizations of exchange operational search information" [7, p. 232].

Passing actually to the question of cooperation of organs of the National police with international organizations in relation to investigation of criminal offences it costs to mark in the field of bank activity, that is actually laid in a concept "cooperations". Fully support position of V. V. Topchiya, V. I. Horbachevskyy, what mark that it "concerted, such that are base on tasks of criminal realization, complex (judicial and operational search) actions of subjects of criminal judicial activity, the aim of that is opening, investigation and prevention,

bringing in, criminal offence to responsibility of winy persons exceptionally on grounds certain the norms of penal judicial law and other normative acts, that comes true at severe differentiation of their competence, within the limits of the given plenary powers, by the way of the most effective report of the events settled for them and corresponding material providing at maintenance of secret of pre-trial investigation and sources of receipt confidential information" [8, p. 126].

Conducting the analysis of different opinions of the Ukrainian and foreign scientists, it is possible to set forth an authorial decision that touches co-operating of organs of the National police of Ukraine with law enforcement authorities of the foreign states, that touches investigation of criminal offences in the field of bank activity. Thus, under the adopted type of cooperation it costs to understand certain a current legislation and a clearly plan totality of certain complementary events, including informative character, that sent to establishment of persons, that accomplished criminal offence in the field of bank activity, and also collection of information that will have an evidential value in realization, using possibilities of foreign government (but ungovernmental structures), law enforcement authorities and organizations of international level bodies here.

Instruction is from organization of activity of organs of pre-trial investigation of the National police of Ukraine [9], determines the next ways of providing of organization of cooperation of inquisitional subdivisions with other organs of pre-trial investigation of HITY in counteraction criminal offence in the field of bank activity:

– the "complex use of forces and facilities of all subdivisions of organs of police during pre-trial investigation of criminal offences in the field of bank activity;

it is creation for all-round, complete and notpreconceived research of circumstances of criminal realization after criminal offences in the field of bank activity of inquisitional-operative groups with plugging in their composition of workers of operative and other subdivisions of organs of the National police, and in case of necessity – interdepartmental inquisitional-operative groups;

– effective control after timely and complete implementation by operative subdivisions of commissions inquisitional about realization of SRD;

– quality preparation of materials on problem questions of activity of organs of pre-trial investigation at investigation of criminal offences in the field of bank activity and their discussion on the colleges (conferences), general colleges and conferences with other law enforcement and state authorities and acceptance of certain and effective administrative decisions" [9].

In operating CPC of Ukraine in the division of IX "International cooperation during criminal realization" is spared substantial attention to the problems of international cooperation in counteraction to criminality [10]. In particular, analysing the norms of this division it is possible to define basic directions of international cooperation: a) head 43 determines position of international legal aid during realization of judicial actions; b) in a head 44 an order is certain deliveries of persons, that accomplished criminal offence (extradition); c) a 45 head envisages position of criminal realization in the order of adopting; d) and in a head 46 it is certain concept of confession and implementation of sentences of courts of the foreign states and transmission of convict persons [10].

The article of 542 CPC of Ukraine determines the volume of international cooperation during criminal realization: "international cooperation during criminal realization consists in the acceptance of necessary measures with the aim of grant of international legal aid by handing of documents, implementation of separate judicial actions, deliveries of persons, that accomplished criminal offence, temporal transmission of persons, adopting of criminal pursuit, transmission of convict persons and implementation of sentences. By the international agreement of Ukraine can be envisaged other, than in this Code, forms of collaboration during criminal realization" [10].

Realization of plenary powers that depend upon Ministry of internal affairs, in relation to creation of politics of the state in relation to the problems of international cooperation, and also controlling of embodiment of politics of the state from the problems of international cooperation will realize Department of international cooperation and європейської integration of MBC the component elements of vehicle of Ministry of internal affairs. In relation to the collaboration of operative subdivisions from overcoming of criminality in relation to morality with the organs of investigation of foreign countries realized by Department of international constabulary cooperation of the National police of Ukraine.

An important problem in overcoming of criminal offences in the field of bank activity are a settlement and maintenance at the level of collaboration with various organizations of international character, that does not belong to law enforcement authorities, but that as a result of features of their work can be known about their realization, including the grant of help to the persons, carrying out the return of money resources and indemnification of the inflicted harm.

Question of collaboration of operative subdivisions of defence of economy of the National police in relation to counteraction criminal offence in the field of bank with foreign law enforcement authorities in industry of operational search activity comes true on the basis of century of a 5-1 Law of Ukraine "About operational search activity" [11] but to the division of IX of CPC of Ukraine [10]. Yes, a collaboration comes true in a kind:

- to the "exchange operatively by meaningful, criminalistics and other information прокримінальні offences that prepare or perfect, participating to it persons and persons that is searched, and also exchange the archived information, from the marked questions;
- it is implementation of queries of commissions;
- mutual assistance in realization of general realization of the special operations;
- to the exchange of work experience on questions assistance in preparation, retraining and in-plant training of shots;
- interdepartmental scientific researches" [12].

Conclusions. Thus, the study of problem of collaboration of inquisitional subdivisions of the National police of Ukraine with the organs of investigation of foreign countries at investigation of criminal offences in the field of bank activity grounds to do certain conclusions.

The first conclusion consists in that counteraction the investigated criminal offence needs bringing in to realization of certain events of plenty of participants the list of that is set depending on a certain case, and usually from plenary powers of certain subjects.

The second conclusion consists in that at the level of the state in counteraction criminal offence in the field of bank it costs to work out effective cooperation between the supreme legislative body of power and President of Ukraine, so as exactly they begin and develop political aspiration of the state in industry of guard of work of bank structures, by an executive body as that organ, that provides embodiment of politics of the state in the field of adopted, and usually MVS of Ukraine, National police of Ukraine as by supervisory organs after implicit implementation of legislative binding overs in the marked industry.

Thirdly, with providing of organization of collaboration of inquisitional subdivisions Department of international cooperation and european integration of Ministry of internal affairs and Department of international constabulary cooperation of the National police of Ukraine read by the organs of investigation of the foreign states. At the marked cooperation a trade-out comes true by informative resources in relation to criminal offences in the field of bank, and also aid and comfort in realization of investigators(of criminal investigation) and secret inquisitional(of criminal investigation) actions, also realization of general research events. Ukraine comes forward as a member of Interpol and has made agreement about a judicial and strategic collaboration with that is founding for the use of possibilities of the adopted organizations in investigation of criminal offences at an international level.

It costs to mark in a fourth conclusion, that co-operating of the National police of Ukraine with international organizations takes place on global and regional levels. The best results show up in the process of collaboration of law enforcement authorities of Ukraine with the Working vehicle of Interpol, the aim of that consists in an exchange informative resources, establishment of persons, things and documents that is fixed in the bases of Interpol; an assistance is in realization of international search of criminals; realization of extradition them events; implementation of judicial actions at an international level. These types of collaboration have criminalistics aspiration. It touches an informative constituent that characterizes the investigated criminal offences and helps in their opening. Similarly with criminalistics have connection of person, objects and documents that are in an account in the base of Interpol, in fact here the use of criminalistics methods of diagnostics and authentication comes true, and also different directions of criminalistics technique.

REFERENCES

1. Obrazchov V. A. Bases of criminalistics M., 1996. P. 34–35.
2. Tomin V. T. Acute angles of proceedings M., 1991. P. 4.
3. Bidnyakov D. I. Unjudicial information and investigation of crimes. M., 1991. P. 80.
4. Belkin R. S. Criminalistics: problems, tendencies, prospects. From a theory – to practice. M., 1988. P. 83–86.
5. Gordin A. V. Cooperation of operational search subdivisions and investigator of organs of internal affairs is at opening and investigation of crimes. Abstract. dis. cand. legal Sciences. 2005. P. 19.
6. Balashov O. M. Cooperation of investigators and organs of inquest is at investigation of crimes. M., 1979. P. 81.

7. Chornous Y. M. Features of cooperation are at investigation of crimes of international character. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/issue/view/26>

8. Topchiy V. V., Horbachevskyy V. I. Cooperation of law enforcement authorities is in prevention of the transnational organized crime in Ukraine. *A fight is against the organized crime and corruption(theory and practice)*. 2013. № 4. P. 121–129.

9. Instruction from organization of activity of organs of pre-trial investigation of the National police of Ukraine: ratified by the order of Ministry of internal affairs of Ukraine 06.07.2017 № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17> (date of appeal: 09.08.2019).

10. Criminal code of practice of Ukraine : Law of Ukraine from 13.04.2012 № 4651-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (date of appeal: 10.09.2019).

11. About operational search activity: Law of Ukraine from 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (date of appeal: 09.12.2012).

12. Bondar S. V. Co-operating of inquisitional subdivisions of National police of Ukraine with law enforcement authorities of other states during investigation of crimes in the field of banking activity. dis. on the receipt of sciences. degree of doctor of юрид. sciences: 12.00.09. Київ, 2020. 264 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/16968/5/dis_bondar_sv.pdf (date of appeal: 12.06.2020).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Образцов В. А. Основы криминалистики. М., 1996. С. 34–35.
2. Томін В. Т. Гострі кути судочинства. М., 1991. С. 4.
3. Бідняков Д. І. Непроцесуальна інформація і розслідування злочинів. М., 1991. С. 80.
4. Белкін Р. С. Криміналістика: проблеми, тенденції, перспективи. Від теорії до практики. М., 1988. С. 83–86.
5. Гордін А. В. Взаємодія оперативно-розшукових підрозділів та слідчого органів внутрішніх справ при розкритті та розслідуванні злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. СПб., 2005. С. 19.
6. Балашов О. М. Взаємодія слідчих та органів дізнання при розслідуванні злочинів. М., 1979. С. 81.
7. Черноус Ю. М. Особливості взаємодії при розслідуванні злочинів міжнародного характеру. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/issue/view/26>
8. Топчій В. В., Горбачевський В. Я. Взаємодія правоохоронних органів у запобіганні транснаціональній організованій злочинності в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 4. С. 121–129.
9. Інструкція з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України: затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України 06.07.2017 № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17> (дата звернення: 09.08.2019).
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 10.09.2019).

Bilko T. Investigation of criminal offences in the field of bank activity and feature of cooperation of inquisitional subdivisions of national police Ukraine with law enforcement authorities of other states at their investigation

11. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 09.12.2012).

12. Бондар С. В. Взаємодія слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав під час розслідування злочинів у сфері банківської діяльності: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 264 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/16968/5/dis_bondar_sv.pdf (дата звернення: 12.06.2020).

Т. О. Білько. Розслідування кримінальних правопорушень у сфері банківської діяльності та особливості співпраці слідчих підрозділів національної поліції України з правоохоронними органами інших держав під час їх розслідування

Стаття присвячена висвітленню взаємодії слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері банківської діяльності. Висвітлено основні напрями взаємодії правоохоронних органів різних держав у процесі розслідування кримінальних правопорушень. Останнім часом, враховуючи велику суспільну небезпеку кримінальних правопорушень у сфері банківської діяльності, варто зауважити ту обставину, що вони вже давно набули транснаціонального характеру і потрібно окрему увагу зосередити на питанні взаємодії органів Національної поліції України з міжнародними організаціями з питань розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень. Проаналізовано норми Кримінально-процесуального кодексу України у розділі IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження», де приділяється суттєва увага проблемам міжнародної взаємодії у протидії злочинності. Зокрема, норми цього розділу дають можливість визначити основні напрями міжнародної взаємодії: а) глава 43 визначає положення міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій; б) у главі 44 визначено порядок видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція); в) 45 глава передбачає положення кримінального провадження у порядку перейняття; г) у главі 46 визначено поняття визнання та виконання вироків судів іноземних держав і передача засуджених осіб. Звертається увага на питання співпраці оперативних підрозділів Національної поліції щодо протидії кримінальним правопорушенням у банківській сфері із зарубіжними правоохоронними органами у галузі оперативно-розшукової діяльності. Таке співробітництво здійснюється у вигляді: обміну оперативно значимою, криміналістичною та іншою інформацією, а також обміну архівною інформацією із зазначених питань; виконання запитів та доручень; взаємного сприяння у проведенні спільного здійснення спеціальних операцій; обміну досвідом роботи з питань оперативно-розшукової діяльності, сприяння в підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації кадрів.

Ключові слова: співпраця, обмін інформацією, оперативно-розшукова діяльність, міжнародне співробітництво, процесуальні дії.

Стаття надійшла до редколегії 9 листопада 2022 року

Bilko T. Investigation of criminal offences in the field of bank activity and feature of cooperation of inquisitional subdivisions of national police Ukraine with law enforcement authorities of other states at their investigation

УДК 343.1

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.156-162

О. М. Бодунова,*канд. юрид. наук, доцент**e-mail: olesalasuk@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-9179-5985;****М. В. Смородінова,***Державний податковий університет**e-mail: smorrodinka@i.ua***ORCID ID 0000-0002-7539-533X**

ІНСТИТУТ ДІЗНАННЯ: ВІТЧИЗНЯНА І СВІТОВА ПРАКТИКА

У статті досліджено явище інституту дізнання в Україні та в іноземних державах. Розглянуто поняття кримінального проступку. Проаналізовано чинне законодавство в контексті регулювання інституту дізнання як форми досудового розслідування.

В умовах реформування кримінального законодавства дослідження інституту дізнання набуває все більшого значення. Останнім часом розширюється коло уповноважених осіб на здійснення цього процесу. Інститут дізнання зазнав істотних змін, однак виникає багато дискусійних питань і непорозумінь, коли йдеться про порядок проведення дізнання. Це зі свого боку зумовлює актуальність теми та необхідність ретельного вивчення законодавчої бази, аналізу проблемних питань, які виникають у зв'язку з цим.

Кримінальних проступків, які розслідують органи дізнання, є досить багато. Усі вони перелічені у статтях Кримінального кодексу. Ці суспільно небезпечні діяння можуть розглядати такі органи: Національна поліція, Служба безпеки, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро тощо. Така різноманітність дозволяє зменшити навантаження виключно на слідчі підрозділи Національної поліції України.

Аргументовано думку про те, що специфіка досудового розслідування, в тому числі дізнання, є нормативно закріпленою у Кримінальному процесуальному кодексі.

Розглянуто інститут дізнання в іноземних країнах. Проведено порівняльну характеристику. Виділено ключові відмінності, зокрема у Франції процес проведення дізнання не потребує складання окремого процесуального документа, тоді як в Угорщині і Польщі обов'язковою є протокольна схема розслідування. Визначено особливість проведення дізнання у Німеччині, де у суді допитують самого поліцейського-дізнавача як свідка. Звернено увагу на функціонування досудового слідства в Австрії, де загана форма є єдиною формою досудового розслідування. Виділено відмінність польського дізнання від вітчизняного, де існують категорії

громадян, які не підпадають під таку форму досудового розслідування. Зазначено, що Казахстан є лідером у цій сфері, адже там можливо розглядати кримінальне правопорушення аж у 5 формах.

Доведено необхідність аналізу іноземного законодавства для ефективного функціонування своєї держави.

Ключові слова: кримінальний проступок, кримінальне правопорушення, дізнання, поліція, досудове розслідування.

Метою є теоретичне дослідження інституту дізнання у кримінальному процесуальному законодавстві України та законодавстві інших держав.

Постановка проблеми. На сьогодні у зв'язку з повномасштабним вторгненням росії значно погіршився рівень злочинності, особливо на звільнених територіях. Найпоширенішими є кримінальні проступки і нетяжкі кримінальні правопорушення, які потребують швидкого і неупередженого розслідування. Тому особливе місце при розслідуванні таких діянь займають органи дізнання, які були створені для того, щоб полегшити роботу слідчих підрозділів. Оскільки інститут дізнання є відносно новим, то він потребує детального ознайомлення і вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти відповідальності за вчинення кримінальних проступків вивчали такі науковці, як: Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, Ю. В. Гуцуляк, Н. І. Бровко, С. І. Сімакова, Г. І. Глобенко, О. В. Керевич, В. В. Вапнярчук, О. В. Баулін, В. В. Пивоваров, Л. І. Щербина та інші.

Виклад основного матеріалу. Згідно з чинним законодавством інститут дізнання належить до спрощеної форми досудового розслідування, який пришвидшує розгляд справи за сутністю і зменшує витрати. Відповідно до новел Конгресу ООН щодо запобігання злочинності і кримінального правосуддя спрощене судочинство є прискореним порядком розгляду і використовується під час кримінальних правопорушень невеликої тяжкості. Зі свого боку запровадження інституту дізнання і кримінального проступку сприяє полегшенню роботи слідчих підрозділів ОВС.

Таку форму досудового розслідування було запроваджено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» 1 липня 2020 року [7]. Цим Законом було вилучено слово «злочин», натомість запроваджено «кримінальне правопорушення», також діяння, які вважалися нетяжкими злочинами, тепер мають назву «кримінальні проступки». Варто зазначити, що подібна класифікація існує і в інших державах, наприклад в Угорщині, Туреччині, Швейцарії, Естонії тощо [2, с. 299].

Згідно з ч. 2 ст. 12 Кримінального кодексу України кримінальним проступком є діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі [5]. Відповідно, формою досудового розслідування таких діянь є дізнання.

До кримінальних проступків можна віднести такі суспільно небезпечні діяння: ст. 125 КК України (умисне легке тілесне ушкодження), ч. 1 ст. 126 КК України (побої і

мордування), ч. 1 ст. 185 КК України (крадіжка), ч. 1 ст. 190 КК України (шахрайство) та інші, які до 2020 року розглядалися слідчими відділами.

Уся процедура розслідування кримінальних проступків міститься у Кримінальному процесуальному кодексі. Зі свого боку специфіка досудового розслідування кримінальних проступків є нормативно закріпленою і міститься у главі 25 цього кодексу, сюди входять:

- особливості початку досудового розслідування у формі дізнання;
- процесуальні джерела доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки;
- затримання уповноваженою службовою особою особи, яка вчинила кримінальний проступок;
- вилучення речей і документів;
- особливості повідомлення про підозру;
- порядок продовження, зупинення строків дізнання;
- запобіжні заходи під час досудового розслідування кримінальних проступків;
- слідчі (розшукові) дії під час досудового розслідування кримінальних проступків;
- особливості закінчення дізнання;
- клопотання прокурора про розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні [6].

Дізнання проводиться уповноваженим на те суб'єктом. Це може бути працівник Національної поліції, Служби безпеки, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро тощо. Позитивною рисою створення такого інституту є зменшення навантаження на слідчих у вигляді розслідування кримінальних проступків.

Повноваженнями особи, яка проводить дізнання, є: брати пояснення, вилучати знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення, проводити медичне освідчування, отримувати висновок спеціаліста, вносити відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Відповідно, пояснення особи, результат медичного освідчування, висновок спеціаліста можуть бути додатковими джерелами доказів у кримінальному провадженні. На підставі цього переліку у Кримінально-процесуальному кодексі закріплено нове поняття «процесуальні джерела доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки». Ці джерела доказів не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо кримінального правопорушення, крім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора.

На відміну від досудового слідства, дізнання передбачає спрощену процедуру проведення, а також обмеження у застосуванні негласних слідчих дій і використанні запобіжних заходів тощо. Стосовно строків проведення, то процедура проведення дізнання має бути закінчена протягом 72 годин з моменту повідомлення особі про підозру. У разі якщо особа не визнає вину або необхідно провести додаткові слідчі дії, або проступок вчинено неповнолітньою особою, то строк може бути продовжено до 20 днів. У такому випадку прокурор виносить постанову про проведення додаткових слідчих дій і строк буде продовжено, але він не може перевищувати 30 днів.

Оскільки інститут дізнання є відносно новим, виникає необхідність проаналізувати досвід зарубіжних країн стосовно форм розслідування. На нашу думку, це посприє ефективності функціонування цього інституту в Україні. Така форма розслідування функціонує в багатьох іноземних державах, зокрема у Франції, Німеччині, Австрії, Іспанії, Білорусі, Чехії, Польщі тощо.

Наприклад, у Франції дізнання не потребує складання процесуального документа, тоді як у більшості країн колишнього СРСР таким документом є постанова про відкриття кримінального провадження і вона є обов'язковою [4, с. 526]. У сусідніх Польщі і Угорщині поряд з дізнанням збереглася протокольна форма досудового розслідування, яка закріплювалася у КПК до 1960 року.

У фаховій літературі зазначається, що у Німеччині до проведення реформи 1975 року розслідування проводилося у формі дізнання або попереднього слідства. Але для того щоб не ототожнювати роботу поліцейського і прокурора, попереднє слідство було скасовано. Основне місце у процесі розслідування займає поліція під керівництвом прокурора, тоді як слідчий суддя бере лише часткову участь, наприклад у прийнятті рішень. Обов'язковим є допит поліцейського у суді як свідка, а поліцейський зі свого боку повинен здійснювати усі належні заходи щодо виявлення і повного дослідження обставин злочину та забезпечувати фіксацію і збереження отриманих даних [3, с. 295].

Якщо розглядати досудове розслідування у Австрії, то воно здійснюється виключно у формі дізнання. Цей процес розпочинається до порушення кримінальної справи і закінчується передачею прокурору. Закінчити процес дізнання можливо або закриттям справи, або порушенням публічного обвинувачення.

Зі свого боку у Чехії дізнання проводиться виключно поліцією і лише у тих кримінальних провадженнях, які може згодом розглянути районний суд і за яке передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 5 років.

У науковій літературі закріплено, що Кримінальний процесуальний кодекс Польщі проводить дізнання лише у тих випадках, якщо за суспільно небезпечне діяння санкція передбачає не більше 3 років позбавлення волі. Також там існують винятки, до кого не застосовується така форма досудового розслідування. Такими категоріями осіб є:

- обвинувачені, які позбавлені волі;
- неповнолітні;
- люди з фізичними вадами (німі, сліпі, глухі);
- якщо особа не володіє польською мовою;
- якщо існують сумніви в осудності підозрюваного.

Так само, як і в Україні, в Польщі уповноважена проводити дізнання не лише поліція, а й інші органи.

Однією з найперших інститут дізнання запровадила Велика Британія. Перед передачею обвинувачення до суду обов'язково мають бути наявні здоровий сенс та публічний інтерес. Якщо вимоги дотримано і прийнято рішення про підтримання обвинувачення, то справу направляють до суду. Також основними суб'єктами у цьому процесі є поліція та прокуратура, тоді як в Україні коло може бути значно ширшим.

Казахстан є лідером серед форм проведення досудового розслідування, серед яких такі:

- звичайне попереднє розслідування;
- прискорене досудове розслідування (не більше 15 днів);
- звичайне дізнання;
- протокольна форма досудового розслідування;
- наказне провадження.

Також у Казахстані існує велика кількість кримінальних правопорушень, які є проступками. Їх близько 130 і всі вони закріплені у Кримінальному процесуальному кодексі Казахстану.

Провівши аналіз законодавства іноземних держав, можна зробити висновок, що проведення досудового розслідування у формі дізнання потребує достатньої кваліфікації уповноваженої особи та значних юридичних знань [1, с. 64]. Вважаємо, що існує тенденція вдосконалення досудового розслідування в бік його спрощення. Таке спрощення значно економить час учасників кримінального провадження.

Висновки. Отже, дізнання – правозастосовна діяльність, яка спрямована на розслідування і запобігання вчиненню кримінальних проступків. Дізнання проводиться працівником Національної поліції, Служби безпеки, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро тощо. Повноваженнями особи, яка проводить дізнання, є: брати пояснення, вилучати знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення, проводити медичне освідчування, отримувати висновок спеціаліста, вносити відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дізнання / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, Ю. В. Гуцуляк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 340 с.
2. Бровко Н. І., Сімакова С. І. Інститут кримінальних проступків як механізм спрощеного порядку досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 298–301.
3. Глобенко Г. І. Зарубіжний досвід та положення законодавства України щодо дізнання: порівняльно-правовий аналіз. *Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні*: Міжнародна науковопрактична конференція, м. Маріуполь, 22 трав. 2019 р. Маріуполь: МДУ, 2019. С. 295.
4. Керевич О. В. Здійснення провадження по кримінальних проступках за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 525–532.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 22.08.2022).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 21.08.2022).

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення: 21.08.2022).

REFERENCES

1. Learning / R. I. Blaguta, O. I. Garasimov, Yu. V. Hutsulyak and others; in general ed. A. Ya. Shrews. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2021. 340 p.
2. Brovko N. I., Simakova S. I. The Institute of Criminal Misdemeanors as a Mechanism of the Simplified Pretrial Investigation Procedure. Legal scientific electronic journal. 2020. No. 3. P. 298–301.
3. Globenko G. I. Foreign experience and provisions of Ukrainian legislation regarding inquiry: a comparative legal analysis. Legal doctrine: international experience and practical implementation in Ukraine: international scientific and practical conference, Mariupol, May 22, 2019. Mariupol: Moscow State University, 2019. P. 295.
4. Kerevich O. V. Carrying out proceedings on criminal misdemeanors under the new Criminal Procedure Code of Ukraine. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2012. No. 4. P. 525–532.
5. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 04/05/2001 No. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of application: 08/22/2022).
6. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 04/13/2012 No. 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (date of application: 08/21/2022).
7. On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the simplification of pretrial investigation of certain categories of criminal offenses: Law of Ukraine dated November 22, 2018 No. 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (date of application: 08/21/2022).

O. Bodunova, M. Smorodinova. Institute of Inquest: Domestic and Global Practice

The article examines the phenomenon of the institution of inquiry in Ukraine and in foreign countries. The concept of a criminal offense is considered. The current legislation in the context of the regulation of the institution of inquiry as a form of pre-trial investigation is analyzed.

In the conditions of the reformation of the criminal legislation, the study of the institute of inquiry is gaining more and more importance. Recently, the circle of persons authorized to carry out this process has been expanding. The institution of inquiry has undergone significant changes, but there are many debatable issues and misunderstandings when it comes to the procedure for conducting an inquiry. This, in turn, determines the relevance of the topic and the need for a thorough study of the legislative framework, analysis of problematic issues that arise in connection with this.

There are a lot of criminal misdemeanors that are investigated by investigative bodies. All of them are listed in the articles of the Criminal Code. These socially dangerous acts can be

considered by the following bodies: the National Police, the Security Service, the State Bureau of Investigation, the National Anti-Corruption Bureau, etc. Such diversity allows to reduce the burden exclusively on the investigative units of the National Police of Ukraine. The opinion that the specifics of the pre-trial investigation, including the inquiry, is normatively fixed in the Criminal Procedure Code is argued.

The institute of inquiry in foreign countries is considered. A comparative characteristic was carried out. The key differences are highlighted, in particular, in France, the inquiry process does not require the drawing up of a separate procedural document, while in Hungary and Poland, a protocol scheme of the investigation is mandatory. The peculiarity of conducting an inquiry in Germany is noted, where the investigating policeman himself is interrogated as a witness in court. Attention is drawn to the functioning of pre-trial investigation in Austria, where the mentioned form is the only form of pre-trial investigation. The difference between the Polish inquiry and the domestic one is highlighted, where there are categories of citizens who are not subject to this form of pre-trial investigation. It is emphasized that Kazakhstan is a leader in this field, because there it is possible to consider a criminal offense in as many as 5 forms.

The necessity of analyzing foreign legislation for the effective functioning of one's state has been proven.

Keywords: *criminal misdemeanor, criminal offense, investigation, police, pre-trial investigation.*

Стаття надійшла до редколегії 14 листопада 2022 року

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.163-170

Г. В. Дідківська,*д-р юрид. наук, професор,**Державний податковий університет**e-mail: galynadid@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-3545-0429;****С. Ю. Єльченко,***канд. юрид. наук,**ТОВ «Бердянський університет**менеджменту і бізнесу»***ORCID ID 0000-0003-2992-2220**

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ У КРИМІНАЛІСТИЦІ

У статті зазначено, що на підставі визнаних методологічних підходів, зокрема системно-діяльнісного, формуються методики розслідування окремої групи кримінальних правопорушень, а надалі з урахуванням сформованої на основі загальнотеоретичної методології методики формуються окремі методики розслідування кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим основною гіпотезою під час дослідження процесу формування видових методик є використання базової методики як методологічної основи. Вказується, що існує думка, що, перш ніж формувати окремі методики, повинна бути сформована загальна, універсальна модель, на базі якої можливо створювати конкретні методики розслідування.

Зазначено, що в практику впроваджується не лише новація, яка розробляється тільки в криміналістиці, а й ті методи, засоби, запозичені з інших галузей знань, що розробляються в практичних органах, але ще не вивчені наукою. Доведено, що можна погодитися з тим, що більш адекватним є термін «упровадження», який давно використовується в криміналістиці й трактується як багатовимірна діяльність, пов'язана з наданням науково-методичної допомоги за безпосереднього використання запропонованих підходів.

Ключові слова. *криміналістика, методи, злочинність, кримінальне правопорушення, судочинство.*

Мета дослідження. Як показує вивчення спеціальної літератури й практики, сьогодні недостатньо уваги приділяється вивченню й аналізу інноваційних напрямів досліджень криміналістичної техніки й проблем їх застосування у практичній діяльності органів правопорядку. Особливої актуальності й значущості нині набувають проблеми інновацій у криміналістиці, які на сьогодні є недостатньо розробленими й потребують поглибленого дослідження й аналізу [4].

Постановка проблеми. Вважається, що криміналістика серед інших суспільних наук і, зокрема, юридичних, порівняно молода наука. Її відлік існування починається приблизно з другої половини минулого століття. Злочинність як явище завжди цікавила не тільки фахівців різних напрямів, але і всіх людей. Людство жило і живе в страху перед злочинністю і стільки, скільки воно існує, шукало та шукає методи і засоби боротьби з нею. Не можна зазначити, що вчені не приділяли увагу дослідженню злочинності.

Роздуми про те, що ж це за феномен, хто такі злочинці, чому вони роблять злочини, можна знайти в працях багатьох світових учених: філософів, істориків, правознавців з найдавніших часів. До них приєднувалися і вчені інших спеціальностей. Більше всього, мабуть, таким аналізом займалися медики, особливо психіатри, і психологи.

Кожен учений бачив проблему злочинності та злочинця відповідно до своєї спеціальності і створював «свою» теорію про неї, про її причини, про людей, що вчиняли кримінальні правопорушення.

Поступово складалася картина злочинності. Її осмисленню допомагали й письменники, у здобутках яких були присутні тема злочинності та міркування про причини цього явища, а також про осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення. Характерно, що хоча усі: і вчені, і письменники, і практики – детективи, судді, прокурори, адвокати, поліцейські – вважали (і вважають) злочинність злом, у художній літературі можна зустріти чимало шляхетних кримінальних правопорушень, хоча й осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, але виправдуються авторами і, відповідно, читачами, які співчують цим шляхетним злочинцям.

Питання методології криміналістики цікаві нині саме тому, що ті положення, які були пов'язані з «прив'язкою» усіх проблем до марксистсько-ленінської методології, застаріли, і диктування колишніх твердих схем криміналістики зазнає значних змін. Однак необхідно також зважити на історико-матеріалістичні позиції, використовувати для аналізу злочинності як складного негативного соціального явища також і діалектичний метод [1].

Так, на підставі визнаних методологічних підходів, зокрема системно-діяльнісного, формуються методики розслідування окремої групи кримінальних правопорушень, а надалі з урахуванням сформованої на основі загальнотеоретичної методології методики формуються окремі методики розслідування кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим основною гіпотезою під час дослідження процесу формування видових методик є використання базової методики як методологічної основи. Існує думка, що, перш ніж формувати окремі методики, повинна бути сформована загальна, універсальна модель, на базі якої можливо створювати конкретні методики розслідування [2, с. 79].

Уперше це питання порушив А. М. Ларін у 1996 р.: міркування про суперечності і прогалини в структурі криміналістики наводять на думку про те, що традиційні розділи криміналістики – техніка, тактика і методика розкриття окремих видів злочинів – повинні йти після розділу, що містить положення, спільні для всіх або багатьох слідчих дій, для всіх або багатьох кримінальних проваджень незалежно від кваліфікації. Цей розділ може бути названий загальною методикою розслідування [3, с. 34].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми використання новітніх техніко-криміналістичних засобів у процесі розслідування кримінальних правопорушень були предметом дослідження таких учених, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, В. Г. Гончаренко, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, В. Ю. Шепітько та інші. Безумовно, вказані науковці зробили значний внесок у дослідження розглядуваної проблематики, розробивши понятійний апарат і теоретичні засади використання техніко-криміналістичних засобів під час розслідування кримінальних правопорушень.

Варто зазначити, що проблема криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень була предметом багатьох наукових робіт. Загально-методологічним питанням присвячені докторські дисертації В. П. Бахіна, А. В. Іщенка, які в Україні є засновниками дослідження цього напрямку в криміналістиці. Найбільш детально ця проблема розвинена у техніко-криміналістичному напрямку: у докторських дисертаціях А. Ф. Волинського, П. Т. Скорченка, а також у численних кандидатських роботах Ю. Ю. Барбачакова, А. В. Горбачова, Д. Ю. Гостевського, І. П. Кочнева та ін. Проблема криміналістичного забезпечення здійснення судочинства вимагає подальшого дослідження. У такому аспекті є докторська робота К. О. Чаплинського та кандидатські Е. К. Горячева, В. Ю. Сокола, М. А. Моїсеєва. Проблеми криміналістичного забезпечення окремих методик розслідування злочинів досліджувалися в докторських дисертаціях В. В. Лисенка, Р. Л. Степанюка. Найбільшого розвитку ця проблема набула в кандидатських дисертаціях І. В. Європіної, А. Я. Єрекаєва, В. В. Матвієнка, Л. П. Паламарчук, К. Є. Поджаренко, А. Н. Сретенцева, О. В. Таран та ін. Криміналістичному забезпеченню слідчої діяльності присвячено кандидатську дисертацію І. І. Дановської [5].

Зазначаючи про безсумнівну заслугу перед наукою таких поважних науковців, усе ж необхідно звернути увагу на те, що обмежувати криміналістичне забезпечення лише системою впровадження криміналістичних знань у практику – означає суттєво звужувати обсяг цього поняття. В. О. Образцов вважає, що сутність криміналістичного забезпечення кримінального судочинства полягає в наданні посадовим особам правоохоронних органів, які професійно здійснюють боротьбу зі злочинністю, наукової продукції, яка розробляється в криміналістиці, освоєння та використання якої сприяє підвищенню ефективності виконання завдань, що поставили перед правосуддям у цілому [6, с. 37].

Виклад основного матеріалу. Позитивно сприймаючи теорії, які розробляються в криміналістиці, варто усе ж зазначити, що в практику впроваджується не лише новація, яка розробляється тільки в криміналістиці, а й ті методи, засоби, запозичені з інших галузей знань, що розробляються в практичних органах, але ще не вивчені наукою. Можна погодитися з тим, що більш адекватним є термін «упровадження», який давно використовується в криміналістиці й трактується як багатомірна діяльність, пов'язана з інформуванням споживачів продукції, їх навчанням (за необхідності), з наданням науково-методичної допомоги за безпосереднього використання запропонованих підходів [7, с. 70–73].

Отже, послідовність криміналістичного забезпечення слідчої діяльності можливо представити як підтримання високої готовності суб'єктів діяльності з криміналістичного забезпечення досудового розслідування; вивчення потреб слідчої діяльності; вивчення злочинності та виявлення ознак, що вимагають нового криміналістичного забезпечення слідчої діяльності; вивчення можливостей вітчизняної та зарубіжної науки (криміналістики або за необхідності можливостей залучення знань з інших галузей) у криміналістичному забезпеченні нових потреб слідчої діяльності; визначення цілей, суб'єктів, засобів, методів і технологій проведення досліджень; розроблення сформульованої відповідно до потреб слідчої практики криміналістичної продукції; попередньої перевірки якості, випробування, оцінки отриманих результатів відповідно до критеріїв слідчої практики, за потреби внесення коректив, доопрацювання якісних параметрів продукції; рекомендації та впровадження її в практику; супроводу належного освоєння, впровадження в практику; підготовки й перепідготовки слідчих згідно з новими досягненнями науки і практики; підготовки й перепідготовки наукових кадрів для криміналістичного забезпечення слідчої діяльності; вивчення нових потреб слідчої діяльності.

Отже, насамперед абсолютно зрозуміле слово «забезпечення» одночасно вживається в різних значеннях і містить неоднозначне змістове навантаження. Викладене свідчить про складність і багатоаспектність проблеми, пов'язаної з криміналістичним забезпеченням слідчої діяльності. З уваги на зміст і тлумачення поняття «забезпечення» вченими та практиками, ураховуючи існуючі варіанти визначення цього терміна, зробимо висновок, що криміналістичне забезпечення слідчої діяльності – це вивчення потреб слідчої практики й, відповідно до них, розроблення науково обґрунтованих та експериментально апробованих методів, засобів, технологій, а також їх упровадження в слідчу практику та заснована на цих розробках підготовка і перепідготовка наукових кадрів і слідчих для розроблення й реального застосування криміналістичних новел з метою оптимізації виявлення, припинення, запобігання, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Необхідно зауважити, що стан стабільності в роботі слідчого ніколи не буває абсолютним, оскільки в межах криміналістичної методики як розділу криміналістики зроблено значну роботу щодо формування базової методики розслідування як своєї інформаційної моделі й орієнтира для формування нових методик ученими та екстраполяції її положень слідчими на процес розслідування кримінальних правопорушень у разі відсутності методик. З огляду на це варто зупинитись на окремих наукових положеннях та поглядах дослідників щодо базової методики розслідування як самостійної криміналістичної категорії.

У криміналістиці завжди чимало уваги приділялося розвитку завершального розділу науки, але не його теоретичним положенням, а більшою мірою методикам розслідування окремих видів злочинів. Таке становище не є позитивним, оскільки застосування в практичній діяльності методичних рекомендацій має бути насамперед обґрунтовано наукою. У зв'язку з цим методологія практичної діяльності становить значний науковий інтерес, є своєчасним та актуальним предметом дослідження.

Чимало було визначено різноманітних підходів до принципів криміналістичної методики. Систематизація матеріалу дає змогу стверджувати, що більшою мірою запропоновані вченими принципи не розмежовуються за теоретичним і практичним призначенням та визначаються як: 1) засади здійснення організації й планування розслідування; 2) принципи формування окремих криміналістичних методик; 3) принципи застосування окремих криміналістичних методик. Указане зайвий раз підтверджує, що керівні вимоги до здійснення практичної діяльності слідчим і принципи криміналістичної методики не є тотожними положеннями та не мають чіткої уніфікації в науковій доктрині [8].

Як відомо, криміналістика як прикладна наука повинна розвиватися, так би мовити, «на випередження». Це пов'язано з тим, що виникнення криміналістики як системи знань зумовлено соціальними завданнями держави: розробити новітні прийоми, засоби та методи боротьби зі злочинністю. Отже, криміналістика, як слушно зауважує В. Ю. Шепітько, повинна реагувати на видозмінення кримінальних правопорушень, їх витончений характер, появу нових видів і способів вчинення кримінальних правопорушень. Навіть більше, ефективність розкриття та розслідування кримінальних правопорушень передбачає використання сучасних науково-технічних засобів, технічних і тактичних прийомів, методичних рекомендацій [9, с. 125; 10, с. 86]. Отже, і структурні елементи криміналістичної науки, зокрема криміналістична техніка, також повинні формуватися та розвиватися з дотриманням названого вище принципу. Тобто під час розробки відповідних технічних засобів і прийомів їх застосування повинні використовуватися новітні досягнення інших наук. Тому криміналістична техніка повинна надавати правоохоронним працівникам і судовим експертам технічні засоби та прийоми їх застосування, які відповідають сучасним досягненням науки і техніки. Проте, на превеликий жаль, сучасний стан вітчизняної криміналістичної техніки характеризується незадовільно, оскільки чимало її напрацювань залишилися такими, що не встигають за змінами злочинності. Навіть більше, має місце ситуація, коли окремі практичні підрозділи оснащені та використовують у своїй діяльності сучасні технічні засоби, зокрема ті, які були надані в рамках міжнародного співробітництва. А у криміналістичній техніці як розділі криміналістики відсутні будь-які рекомендації щодо способів застосування таких засобів у процесі кримінального провадження та судово-експертної діяльності. Тобто фактичне техніко-криміналістичне забезпечення діяльності правоохоронних органів і судово-експертних установ перебуває на вищому рівні, ніж відповідні наукові розробки вітчизняної криміналістичної науки. Така ситуація є досить неправильною та потребує виправлення. Адже, як приклад, під час підготовки фахівців для підрозділів досудового слідства в рамках викладання дисципліни «Криміналістика» майбутніх «професіоналів» навчають використовувати «застарілі» технічні засоби, водночас залишають поза увагою сучасні технічні засоби [11, с. 49].

Незважаючи на те, що у криміналістиці поряд з окремими (спеціальними) методами ефективно застосовують загальнонаукові методи пізнання: спостереження, вимірювання, опис, порівняння, експеримент, моделювання, ідентифікацію, математичні.

Варто зазначити, що у криміналістиці, як і в інших галузях науки, використання загальнонаукових методів має певну специфіку, що зумовлюється об'єктом, завданнями та конкретними умовами дослідження.

Висновки. Як зазначалося вище, на сьогодні мають формуватися методики розслідування окремих груп кримінальних правопорушень, а надалі з урахуванням сформованої на основі загальнотеоретичної методології методики формуватися вже окремі методики розслідування кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим основною гіпотезою під час дослідження процесу формування сучасних методик є використання базової методики як методологічної основи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Поняття та методи криміналістики. URL: <https://xreferat.com/22/13479-1-roputtaya-ta-metodi-krim-nal-stiki.html> (дата звернення: 10.11.2021).
2. Гармаев Ю. П., Лубин А. Ф. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: Теория и практика. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2006. 303 с.
3. Ларин А. М. Криминалистика и паракриминалистика. Москва: БЕК, 1996. 192 с.
4. Шевчук В. М. Інновації у криміналістичній техніці: сучасні можливості і проблеми застосування. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 43. С. 146–151.
5. Берназ П. В. Проблема поняття і змісту криміналістичного забезпечення слідчої діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 269–279.
6. Криминалистика / под ред. В. А. Обазцова. М.: Юристь, 2001. 760 с.
7. Ищенко А. В. Криминалистическая рекомендация как средство обеспечения следственной практики достижениями науки и техники: дисс. ... канд. юрид наук. К., 1983. 260 с.
8. Колодіна А. Екстраполяція принципів окремих методик розслідування у слідчу діяльність. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 355–361.
9. Шепитько В. Ю. Проблемы разработки, внедрения и использования инноваций в следственной деятельности. *Использование современных информационных технологий в правоохранительной деятельности и региональные проблемы информационной безопасности: сборник материалов Международной научно-практической конференции*. Калининград: Калининград. юрид. ин-т МВД России, 2006. Вып. VII, ч. 1. С. 125–128.
10. Шепитько В. Ю. Проблемы разработки, внедрения и использования инноваций в следственной деятельности. Вибрані твори. Харків: Видавнича агенція «Апостіль», 2010. С. 85–89.
11. Пчеліна О. В. Сучасний стан і тенденції розвитку криміналістичної техніки як розділу криміналістики. *Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів та права: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної*

конференції, м. Полтава, 26 березня 2020 р. У 6-ти ч. Полтава: ЦФЕНД, 2020. Ч. 2. С. 48–50.

REFERENCES

1. Poniattia ta metody kryminalistyky. URL: <https://xreferat.com/22/13479-1-ponyattya-ta-metodi-krim-nal-stiki.html> (data zvernennia: 10.11.2021).
2. Harmaev Yu. P., Lubyn A. F. Problemy sozdaniya krymynalystycheskykh metodyk rassledovaniya prestuplenyi: Teoryia y praktyka. Sankt-Peterburh. Yurydycheskyi tsentr Press, 2006. 303 s.
3. Laryn A. M. Krymynalystyka y parakrymynalystyka. Moskva: BEK, 1996. 192 s.
4. Shevchuk V. M. Innovatsii u kryminalistychnii tekhnitsi: suchasni mozhlyvosti i problemy zastosuvannia. *Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*. 2020. № 43. S. 146–151.
5. Bernaz P. V. Problema poniattia i zmistu kryminalistychoho zabezpechennia slidchoi diialnosti. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2015. № 4. S. 269–279.
6. Krymynalystyka / pod red. V. A. Obaztsova. M.: Yurystъ, 2001. 760 s.
7. Yshchenko A. V. Krymynalystycheskaia rekomendatsiia kak sredstvo obespecheniia sledstvennoi praktyky dostyazheniamy nauky y tekhniky: dyss. ... kand. yuryd nauk. K., 1983. 260 s.
8. Kolodina A. Ekstrapoliatsiia pryntsyviv okremykh metodyk rozsliduvannia u slidchu diialnist. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. № 11. S. 355–361.
9. Shepytko V. Iu. Problemy razrabotky, vnedreniia y uspolzovaniia ynnovatsyi v sledstvennoi deiatelnosti. *Yspolzovaniye sovremennykh ynformatsyonnykh tekhnolohyi v pravookhranytelnoi deiatelnosti y rehyonalnye problemy ynformatsyonnoi bezopasnosti: sbornyk materyalov Mezhdunarodnoi nauchno-praktycheskoi konferentsyy*. Kalynynhrad: Kalynynhrad. yuryd. yn-t MVD Rossyy, 2006. Vyp. VII. Ch. 1. S. 125–128.
10. Shepytko V. Iu. Problemy razrabotky, vnedreniia y uspolzovaniia ynnovatsyi v sledstvennoi deiatelnosti. *Vybrani tvory*. Kharkiv: Vydavnycha ahentsiia «Apostil», 2010. S. 85–89.
11. Pchelina O. V. Suchasnyi stan i tendentsii rozvytku kryminalistychnoi tekhniky yak rozdil kryminalistyky. *Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku ekonomiky, obliku, finansiv ta prava: zbirnyk tez dopovidei Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii*, m. Poltava, 26 bereznia 2020 r. U 6-y ch. Poltava: TsFEND, 2020. Ch. 2. S. 48–50.

G. V. Didkovska, S. Yu. Ilchenko. Modern Problems in Criminology

This article states that on the basis of recognized methodological approaches, in particular system-activity, methods of investigation of a separate group of criminal offenses are formed, and further taking into account the methodology formed on the basis of general theoretical methodology separate methods of investigation of criminal offenses are formed. In this regard, the main hypothesis in the study of the process of formation of species techniques

is the use of basic techniques as a methodological basis. It is pointed out that there is an opinion that before forming separate methods, a general, universal model should be formed, on the basis of which it is possible to create specific methods of investigation.

It is noted that in practice is introduced not only the innovation, which is developed only in criminology, but also those methods, tools, borrowed from other fields of knowledge that are developed in practical bodies, but not yet studied by science. It has been proven that the term "implementation", which has long been used in criminology and is interpreted as a multidimensional activity related to the provision of scientific and methodological assistance with the direct use of the proposed approaches, is more appropriate.

It is indicated that the sequence of forensic support of investigative activities can be represented as maintaining a high level of readiness of the subjects of forensic support of pre-trial investigation; study of the needs of investigative activities; study of crime and identification of signs that require a new forensic support of investigative activities; study of opportunities of domestic and foreign science (criminology or, if necessary, opportunities to attract knowledge from other fields) in forensic support of new needs of investigative activity; definition of goals, subjects, means, methods and technologies of conducting research; development of forensic products formulated in accordance with the needs of investigative practice; preliminary quality control, testing, evaluation of the results obtained in accordance with the criteria of investigative practice, if necessary, making adjustments, refining the quality parameters of products; recommendations and its implementation in practice; support of proper development, implementation in practice; training and retraining of investigators in accordance with new achievements of science and practice; training and retraining of scientific personnel for forensic support of investigative activity; study of new needs of investigative activity.

Keywords: *forensics, methods, crime, criminal offense, justice.*

Стаття надійшла до редколегії 10 листопада 2022 року

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.171-178

О. В. Кузьменко,

канд. юрид. наук, доцент,

Державний податковий університет

e-mail: el.v.linnik@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-6117-523X

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ

Стаття присвячена встановленню елементів криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Встановлено, що в криміналістичній характеристиці опису підлягають лише ті ознаки, що мають саме криміналістичне значення та сприятимуть підвищенню ефективності досудового розслідування та судового розгляду кримінального правопорушення.

Зроблено висновок, що до основних елементів криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги варто віднести: предмет злочинного посягання, спосіб, час, типові сліди кримінального правопорушення та особу злочинця.

Крім того, автором зазначено, що предметом злочинного посягання в цьому випадку будуть: кошти, майно, певні права, робота, послуги та інші об'єкти, що надаються як гуманітарна допомога чи благодійні пожертви. А до способів вчинення досліджуваного кримінального правопорушення можна віднести: продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги; використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги; укладання інших правочинів щодо розпорядження майном гуманітарної допомоги, благодійних пожертв чи безоплатної допомоги.

Зазначено, що особою-злочинцем може виступати: громадянин України, іноземець чи особа без громадянства, службова або юридична особа.

Ключові слова: криміналістична характеристика, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, гуманітарна допомога, благодійна діяльність.

Мета статті полягає у встановленні особливостей криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Постановка проблеми. Після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію нашої держави 24.02.2022 більш гостро стало питання необхідності надання Україні як гуманітарної, так і безоплатної допомоги, а також благодійних пожертв. Однак, на жаль, у цій сфері відразу збільшилася кількість зловживань і тому постало питання кримінальної відповідальності за відповідні злочинні діяння. 24.03.2022 був ухвалений Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» [1], яким була додана до Кримінального кодексу (далі – КК) України ст. 201² [2], що зі свого боку призвело до необхідності дослідження криміналістичної характеристики та методики розслідування нового виду кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання криміналістичної характеристики знайшло відображення у дослідженнях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Загальні та окремі положення цього розділу криміналістики у своїх працях висвітлювали В. П. Бахін, П. Д. Біленчук, В. К. Весельський, В. Г. Гончаренко, Л. Я. Драпкин, М. В. Салтевський, В. Ю. Шепітько та інші. Однак незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є новим видом кримінального правопорушення, а тому криміналістична характеристика та методика його розслідування потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з середини 80-х років минулого століття у науковий обіг увійшло поняття криміналістична характеристика злочинів. Після цього важко зустріти роботу з методики розслідування, яка б не починалася висвітленням питання про їх криміналістичну характеристику [3, с. 183]. Адже саме на початковому етапі розслідування кримінального правопорушення відомості, що містяться в характеристиці злочинів певного виду, сприяють побудові слідчих версій, визначенню напрямів документування злочинної діяльності та викриття винних.

Як уже нами було зазначено раніше, питання криміналістичної характеристики як окремої категорії, так і необхідної складової процесу досудового розслідування у своїх працях досліджувала значна кількість науковців. Тому, на нашу думку, не вдаючись до поглибленого аналізу наведених ними визначень, варто звернути увагу на загальні ознаки, які знаходять у них відображення:

- а) система узагальнених відомостей про ознаки певного виду кримінальних правопорушень;
- б) встановлення кореляційних зв'язків між такими даними;
- в) призначеність для використання в розслідуванні конкретних видів кримінальних правопорушень.

Крім того, на думку Є. Д. Лук'янчикова, «в узагальненому вигляді криміналістичну характеристику слід розглядати як два складники: а) як теоретичну концепцію – основу

формування окремих методик розслідування злочинів; б) як робочий інструмент розслідування (його інформаційну базу), як систему зібраних і узагальнених даних про криміналістично значущі ознаки певного виду злочинів. Це узагальнена інформаційна модель, що являє собою систематизований опис типових криміналістично значущих ознак окремих видів (груп) злочинів, що відображають закономірні зв'язки між ними і слугують основою наукового і практичного вирішення завдань розслідування. З криміналістичної точки зору будь-яка розслідувана подія (злочин) являє собою інформаційну модель певного класу (виду, групи), що піддається достатньо точній діагностиці, а отже – алгоритмізації та прогнозу розслідування. Іншими словами, знання зазначеної інформаційної структури зумовлює стратегію пошуку істини і тактику доказування» [3, с. 184].

Як слушно зазначають О. В. Старченко та М. І. Бубела, «значення криміналістичної характеристики злочинів полягає в тому, що вона сприяє: 1) розробці приватних методик розслідування; 2) побудові типових програм і моделей розслідування злочинів; 3) визначенню напряму розслідування конкретного злочину. Ця характеристика слугує слідчому своєрідною інформаційною базою, набором відомостей про цей вид злочинів».

Отже, цілком слушно можна зробити висновок, що у криміналістичній характеристиці опису підлягають лише ті ознаки, що мають саме криміналістичне значення та сприятимуть підвищенню ефективності досудового розслідування і судового розгляду кримінального правопорушення.

Історію формування інституту гуманітарної допомоги, як правило, пов'язують з благодійністю і милосердям у давні часи. Вперше гуманітарну допомогу почали надавати з XVIII ст. релігійні організації, зокрема місіонерські товариства. Вони не тільки пропагували християнство в різних регіонах світу, а й доносили інформацію до співвітчизників про гуманітарні потреби інших народів.

Питаннями гуманітарної допомоги на сьогодні займаються такі міжнародні організації: Департамент ООН з гуманітарних питань, Управління Верховного Комісара у справах біженців, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Всесвітня організація охорони здоров'я, Департамент з надзвичайного цивільного планування НАТО, Всесвітня продовольча програма, Дитячий фонд ООН та інші. У Європейському Союзі діє Служба ЄС з гуманітарної допомоги та громадянського захисту (ЕЧНО), яка нараховує 44 відділення у 38 країнах. Очолює цю Службу Єврокомісар з міжнародної співпраці, гуманітарної допомоги та врегулювання криз [5, с. 137].

Однак з початком повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію України гуманітарна допомога як українського, так і зарубіжного походження надходить і від різноманітних підприємств, установ, організацій та фізичних осіб. Однак це, незважаючи на війну і потреби цивільного населення та військових, призвело до зловживань особами, що мають певне відношення до відповідних поставок.

Цілком зрозумілим і вчасним було внесення змін до КК України шляхом доповнення його ст. 201², якою передбачено кримінальну відповідальність за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Кузьменко О. В. Особливості криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги

На нашу думку, до основних елементів криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги варто віднести: предмет злочинного посягання, спосіб, час, типові сліди кримінального правопорушення та особу злочинця.

Розглянемо їх більш детально. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги чи добровільних пожертвувань або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту [6].

Згідно із ст. 6 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» благодійною пожертвою визнається безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності [7].

Отже, аналізуючи зміст ст. 201² КК України [2], можна зробити висновок, що предметом злочинного посягання у цьому випадку будуть: кошти, майно, певні права, робота, послуги та інші об'єкти, що надаються як гуманітарна допомога чи благодійні пожертви.

До способів вчинення досліджуваного кримінального правопорушення можна віднести:

- 1) продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги;
- 2) використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги;
- 3) укладання інших правочинів щодо розпорядження майном гуманітарної допомоги, благодійних пожертв чи безоплатної допомоги.

Щодо часу кримінального правопорушення, то цей елемент криміналістичної характеристики буде актуальним під час досудового розслідуванні дій, які кваліфікуватимуться за ч. 3 ст. 201² КК України, оскільки в такому випадку кваліфікуючою ознакою злочину буде вчинення відповідних дій під час надзвичайного або воєнного стану [2].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним

органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [8].

Згідно із ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [9].

Типовими слідами незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги будуть: документальні підтвердження надання особам відповідних об'єктів, укладені правочини та показання свідків.

Варто зазначити, що, відповідно до абз. 7 ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу», отримувачами гуманітарної допомоги є такі юридичні особи, яких зареєстровано в установленому Кабінетом Міністрів України порядку в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги:

а) підприємства громадських організацій осіб з інвалідністю, ветеранів війни та праці, а також підприємства, установи та організації, що утримуються за рахунок бюджетів, уповноважені ними державні установи та органи місцевого самоврядування;

б) благодійні організації;

в) громадські організації осіб з інвалідністю, ветеранів війни та праці, Товариство Червоного Хреста України та його обласні організації, творчі спілки, а також громадські організації, створені для здійснення передбаченої їх статутними документами екологічної, оздоровчої, аматорської, спортивної, культурної, освітньої та наукової діяльності;

г) релігійні організації;

д) реабілітаційні установи для осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю, які мають відповідну ліцензію на здійснення реабілітаційних послуг, незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форм власності.

А набувачами гуманітарної допомоги визнаються фізичні та юридичні особи, які її потребують і яким вона безпосередньо надається [6].

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» набувачем благодійної допомоги є фізична особа, неприбуткова організація або територіальна громада, що одержує допомогу від одного чи кількох благодійників для досягнення відповідних цілей [7].

Саме тому, на нашу думку, особою-злочинцем може виступати:

- 1) громадянин України (ч. 1-3 ст. 201² КК України);
- 2) іноземець чи особа без громадянства (ч. 1-3 ст. 201² КК України);
- 3) службова особа (ч. 2 ст. 201² КК України)
- 4) юридична особа (вчинення будь-якої з зазначених протизаконних дій від імені юридичної особи її уповноваженою особою).

Висновки. Отже, з огляду на все вищезазначене можна зробити такі висновки. По-перше, без криміналістичної характеристики кримінального правопорушення неможливо сформулювати ефективну методику його розслідування. А тому до основних елементів криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги варто віднести: предмет злочинного посягання, спосіб, час, типові сліди кримінального правопорушення та особу злочинця. По-друге, предметом злочинного посягання у цьому випадку будуть: кошти, майно, певні права, робота, послуги та інші об'єкти, що надаються як гуманітарна допомога чи благодійні пожертви. По-третє, особливе місце відводиться часу вчинення кримінального правопорушення як елементу криміналістичної характеристики, оскільки час надзвичайного чи воєнного стану є однією з ключових кваліфікуючих ознак.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги: Закон України від 24.03.2022 № 2155-IX // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n5> (дата звернення: 05.09.2022).

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3500> (дата звернення: 05.09.2022).

3. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Петряев С. Ю. Криміналістична характеристика в структурі методики розслідування злочинів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 178–190.

4. Старченко О. В., Бубела М. І. Сутність і значення криміналістичної характеристики та її елементів у розкритті й розслідуванні злочинів. *Форум права*. 2010. № 4. С. 853–858.

5. Поляруш С. Формування інституту гуманітарної допомоги: історико-правовий аспект. *Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Право*. 2017. Вип. 1. С. 135–141.

6. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text> (дата звернення: 05.09.2022).

7. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (дата звернення: 05.09.2022).

8. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 № 1550-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення: 05.09.2022).

9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 05.09.2022).

REFERENCES

1. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za nezakonne vykorystannia humanitarnoi dopomohy: Zakon Ukrainy vid 24.03.2022 № 2155-IKh // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n5> (data zvernennia: 05.09.2022).

2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3500> (data zvernennia: 05.09.2022).

3. Lukianchykov Ye. D., Lukianchykov B. Ye., Petriaiev S. Yu. Kryminalistychna kharakterystyka v strukturі metodyky rozsliduvannia zlochyniv. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. 2021. Vyp. 66. S. 178–190.

4. Starchenko O. V., Bubela M. I. Sutnist i znachennia kryminalistychnoi kharakterystyky ta yii elementiv u rozkrytti y rozsliduvanni zlochyniv. *Forum prava*. 2010. № 4. S. 853–858.

5. Poliarush S. Formuvannia instytutu humanitarnoi dopomohy: istoryko-pravovyi aspekt. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii: Pravo*. 2017. Vyp. 1. S. 135–141.

6. Pro humanitarnu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 22.10.1999 № 1192-KhIV // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text> (data zvernennia: 05.09.2022).

7. Pro blahodiinu diialnist ta blahodiini orhanizatsii: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 № 5073-VI // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (data zvernennia: 05.09.2022).

8. Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy vid 16.03.2000 № 1550-III // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (data zvernennia: 05.09.2022).

9. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 № 389-VIII // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (data zvernennia: 05.09.2022).

O. Kuzmenko. Peculiarities of the Criminalistics Characteristics of the Illegal Use for Profit of Humanitarian Aid, Charitable Donations or Free Assistance

The article is devoted to establishing the elements of the criminalistic characteristics of the illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free aid. It has been established that only those features that have a forensic significance and will contribute to increasing the effectiveness of the pre-trial investigation and trial of a criminal offense are subject to the forensic characteristics of the description.

It was concluded that the main elements of the forensic characteristics of the illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free aid should include: the subject of the criminal offense, the method, time, typical traces of the criminal offense, and the identity of the criminal.

In addition, the author states that the subject of criminal trespass in this case will be: funds, property, certain rights, work, services and other objects provided as humanitarian aid or charitable donations. And the ways of committing the investigated criminal offense include: sale of goods (items) of humanitarian aid; use of charitable donations, free assistance; conclusion of other transactions regarding the disposal of humanitarian aid property, charitable donations or free assistance.

It is noted that the following can act as a criminal: a citizen of Ukraine, a foreigner or a stateless person, an official or a legal entity.

Keywords: *criminalistics characteristics, criminal offense, criminal proceedings, humanitarian aid, charitable activity.*

Стаття надійшла до редколегії 11 листопада 2022 року

УДК 343.1

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.179-186

А. М. Лазебний,

e-mail: a_lazebna15@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9812-6151;

А. А. Теслицький,

Державний податковий університет

e-mail: a.teslytsky@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-2789-8810

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ КПК УКРАЇНИ ЩОДО СКАСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ДЛЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ЗА ПРИЗОВОМ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ, НА ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД

У цій статті досліджено нагальну проблему реалізації положень КПК України щодо скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, що є досить важливим сьогодні в умовах військової агресії Російської Федерації та веденні бойових дій на території України російською регулярною армією та іншими незаконними військовими формуваннями-агресорами. Особливо детально проведено аналіз порядку скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби.

Під час здійснення мобілізаційних заходів та доукомплектування регулярних частин Збройних сил України та інших військових формувань, відповідно до чинного законодавства, питання скасування запобіжних заходів для підозрюваних / обвинувачених стало досить гостре і набуло суспільного резонансу, тому потребує додаткового дослідження та виявленя недоліків, наскільки ця процедура дає можливість покращити мобільність щодо укомплектування армії, коли це є гострою необхідністю.

Окрема увага приділена нововведеному нормативно-правому забезпеченню для реалізації положень щодо скасування запобіжних заходів для проходження військової служби за призовом під час мобілізації.

З моменту введення воєнного стану до КПК було внесено 8 змін з метою удосконалення кримінального процесу в нових умовах. Це свідчить про різке збільшення динаміки змін до кримінально-процесуального законодавства та необхідність його ретельного аналізу, основним з яких є Закон України № 2125-IX, яким розділ IX-1 КПК України доповнено ст. 616 КПК України. Метою цього Закону є дозвіл

реалізувати громадянам України, придатним до військової служби за станом і віком, конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни в умовах воєнного стану. Передумовою такого права стало запровадження в Україні або окремих її місцевостях (на адміністративній території) воєнного стану та здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони.

Ключові слова: *запобіжний захід, доукомплектування ЗСУ, мобілізація, військова служба, воєнний стан.*

Метою цього дослідження є теоретичне обґрунтування практичної реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України щодо скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом в особливий період.

Постановка проблеми. Сучасні обставини в умовах воєнного стану потребують постійних динамічних змін у законодавстві держави, докорінних змін уставів звичного життя українського народу, створення всіх необхідних методів підтримки обороноздатності держави. У цій статті звернено увагу лише на один малий аспект усієї загальної системи підтримки обороноздатності, в яку входить система мобілізаційних заходів, що застосовується вперше за вісім років ведень бойових дій на території України, а саме залучення осіб, які підозрюються у скоєнні злочинів проти основ національної безпеки та рядом інших кримінальних правопорушень. Така правова норма є новелою у вітчизняному законодавстві, тому постає проблема саме майбутніх кримінально-правових наслідків для цих осіб та окремо для держави в цілому. Проте в умовах ведення бойових дій і збереження незалежності та суверенітету України ці проблеми набувають факультативних значень для правоохоронної діяльності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему практичної реалізації скасування запобіжних заходів для проходження військової служби за призовом в особливий період попередньо досліджували такі наукові діячі, як: Є. О. Морозов, А. В. Піддубна, О. В. Верхогляд-Герасименко, М. З. Луців, І. В. Гловюк, Г. К. Тетерятник, В. В. Рогальська, В. А. Завтур, О. М. Дроздов, Т. Г. Фоміна та інші.

Виклад основного матеріалу. Застосування належної правової процедури є одним із складових елементів принципу верховенства права, який передбачає, що повноваження органів публічної влади повинні бути визначені приписами права, і вимагає, щоб посадовці діяли лише в межах наданих їм повноважень.

З початком військової агресії Російської Федерації проти України законодавцем внесено ряд змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства, зокрема з питань досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень в умовах воєнного стану.

Враховуючи ситуацію, яка склалася у зв'язку з повномасштабним військовим вторгненням Російської Федерації на територію України та введенням воєнного стану, з метою доукомплектування відповідних військових формувань окремим категоріям, обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень і стосовно яких обрано

запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, надано можливість звернутись до прокурора із заявою про скасування запобіжного заходу для подальшого призову такої особи на військову службу під час мобілізації.

Так, 22 березня набув чинності Закон України № 2125-IX, яким розділ IX-1 КПК України доповнено ст. 616, яка регламентує особливості скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміну запобіжного заходу з інших підстав.

Згідно з ч. 1 ст. 616 КПК України у разі введення в Україні або окремих її місцевостях воєнного стану здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України підозрюваний, обвинувачений, який під час досудового розслідування або судового розгляду тримається під вартою, крім тих, які підозрюються у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України, а також злочинів, передбачених статтями 115, 146–147, 152–156, 186, 187, 189, 255, 255-1, 257, 258–262, 305–321, 330, 335–337, 401–414, 426–433, 436, 437–442 Кримінального кодексу України, має право звернутися до прокурора з клопотанням про скасування цього запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період [2].

Прокурор за результатами розгляду такого клопотання вправі звернутися до суду, який розглядає кримінальне провадження, з клопотанням про скасування цієї особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації.

При цьому п. 1 ч. 1 ст. 616 КПК України передбачено, що клопотання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, повинно містити виклад обставин, які свідчать про те, що:

- особа підпадає під проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період;
- є висновок про придатність особи до несення військової служби в умовах воєнного стану;
- відсутні ризики, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України;
- відсутній ризик ухилення особи від проходження військової служби за призовом під час мобілізації.

Необхідно звернути увагу, що ст. 616 КПК України встановлює вимоги до змісту клопотання про скасування лише запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, зазначаючи у ч. 3 ч. 1 ст. 616 КПК України, що воно повинно містити виклад обставин, які свідчать про те, що особа підпадає під проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, та висновок про придатність особи до несення військової служби в умовах воєнного стану [3].

Порядок скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби виглядає так [4]:

1. Під час досудового розслідування або судового розгляду підозрюваний, обвинувачений звертається з клопотанням до прокурора про обрання йому запобіжного заходу у вигляді звільнення з-під варти. Проте, на нашу думку, подання має містити заяву про волевиявлення особи захищати незалежність і територіальну цілісність України, а також докази, що підтверджують обставини проходження особою військової служби за мобілізацією в особливий період.

2. За результатами розгляду скарги підозрюваного, обвинуваченого прокурор звертається до слідчого судді, суду з клопотанням про скасування особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Проте звертаємо увагу, що прокурорський розгляд суду та строки апеляційного оскарження законом не передбачені.

3. Суд здійснює невідкладний розгляд клопотання прокурора про скасування запобіжного заходу. Важливо зазначити, що слідчий суддя має право скасувати запобіжний захід лише за наявності поважних причин. З цією метою, зокрема, прокурор повинен довести суду, що особа придатна до військової служби, відсутність ризику невиконання підозрюваним / підсудним процесуальних обов'язків, покладених на особу кримінально-процесуальним законом, та що відсутній ризик ухилення від військової служби у зв'язку з призовом на особливий період за мобілізацією.

4. Постанова про скасування підозрюваним / підсудним запобіжних заходів у вигляді проходження військової служби під час мобілізації та в особливий період [4].

Нормативно-правові акти України, серед іншого, визначають такі форми проходження військової служби в особливий період:

1) за призовом під час мобілізації, на особливий період (Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» (далі – Закон № 2232-ХІІ);

2) сили територіальної оборони Збройних сил України (Закон України «Про основи національного спротиву» (далі – Закон № 1702-ІХ, ЗС України).

З огляду на зміст положень законодавства проходженню військової служби не підлягає особа, яка:

– не належить до військовозобов'язаних або резервістів, тобто не перебуває на відповідному військовому обліку у територіальному центрі комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦКСП),

– раніше засуджена до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину,

– направлена для відбування реального покарання до установ виконання покарань.

Тобто особа, судимість якої погашена або знята за визначені категорії злочинів, теж не підлягає призову для проходження військової служби під час мобілізації, на особливий період.

Варто зауважити, що Законом № 1702-ІХ введено нове поняття «територіальна оборона».

До складу територіальної оборони входять підрозділи (військові частини) Сил територіальної оборони ЗС України, а також окремо добровольчі формування територіальної громади, які не варто ототожнювати.

Водночас членство у добровольчому формуванні не звільняє особу від обов'язку проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період (п. 6 Положення про добровольчі формування територіальних громад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1449).

Отже, ініціювання стороною захисту питання про скасування запобіжного заходу особі, яка тримається під вартою, для проходження служби у добровольчому формуванні територіальної громади, не є підставою для застосування ст. 616 КПК України.

Натомість надходження такого клопотання стороною захисту для безпосереднього проходження особою військової служби у підрозділах (військових частинах) саме Сил територіальної оборони ЗС України під час мобілізації, на особливий період, підлягає розгляду у вказаному порядку з урахуванням обставин справи та положень ст. 616 КПК у їх сукупності.

Прокурор під час розгляду клопотання стороною захисту в порядку ст. 616 КПК України звертає увагу, що, відповідно до ст. 6 Закону № 2232-ХІІ, військова служба за призовом під час мобілізації є окремим, відмінним від інших видів військової служби.

Як зазначено в ч. 3 ст. 616 КПК України, особа, стосовно якої скасовано запобіжний захід, має невідкладно, не пізніше 24 годин, з'явитися до відповідного ТЦКСП за місцем реєстрації. У разі нез'явлення прокурор подає клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу. Контроль за виконанням ухвали слідчого судді або суду про скасування запобіжного заходу покладаються на прокурора.

Отже, обов'язковою передумовою реалізації прокурором повноважень, передбачених ст. 616 КПК України, є оцінка обставин, що свідчать про наявність підстав для проходження підозрюваним, обвинуваченим військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період.

При цьому порядок проведення призову громадян на строкову військову службу за станом здоров'я, прийняття громадян на військову службу за контрактом, проведення медичного огляду військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів для визначення ступеня придатності до військової служби регламентовано Положенням про військово-лікарську експертизу в ЗС України (наказ міністра оборони України від 14.08.2008 № 402).

Наявність відповідних відомостей про придатність особи до військової служби в умовах воєнного стану має бути встановлена прокурором та слугувати підставою для ухвалення рішення в порядку ст. 616 КПК України.

У кожному конкретному випадку наявність відомостей про те, що особа підлягає проходженню служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, а також наявність висновку про придатність особи до несення військової служби в умовах воєнного стану має обґрунтовуватися прокурором у клопотанні, яке повинно бути

мотивованим, надавати змістовне пояснення щодо фактичних та юридичних підстав ухвалення рішення про його задоволення.

Наслідком недотримання вказаних умов може бути ухвалення судом рішення про відмову в задоволенні клопотання прокурора.

У випадку ж задоволення судом клопотання прокурор має забезпечити належний контроль за виконанням ухвали слідчого судді або суду про скасування запобіжного заходу.

В означеному порядку розглядається також клопотання підозрюваного, обвинуваченого до якого застосовано інший запобіжний захід, ніж тримання під вартою (ч. 4 ст. 616 КПК України).

Як зазначав Т. О. Лоскутов, виконання прокурором повноважень слідчого судді щодо перевірки законності затримання насамперед автоматично здійснює подальший судовий контроль за цим заходом процесуального примусу. Іншими словами, якщо під час ведення бойових дій затриманий у винятковому порядку доставляється до прокурора, судовий контроль за законністю такого затримання слідчий суддя повинен здійснити негайно за першою можливістю [1, с. 419].

Крім того, Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14.04.2022 № 2201-IX внесені зміни до ч. 1 ст. 335 КПК України. Зокрема, якщо обвинувачений був призваний для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, суд зупиняє судове провадження стосовно такого обвинуваченого до його звільнення з військової служби і продовжує судове провадження стосовно інших обвинувачених, якщо воно здійснюється щодо декількох осіб [2].

Зважаючи на викладене, звертаємо увагу на необхідність забезпечення ефективного здійснення прокурорами повноважень під час досудового розслідування та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях.

Висновки. Законодавець передбачив можливість скасування запобіжного заходу підозрюваному, обвинуваченому, який під час досудового розслідування або судового розгляду тримається під вартою, у разі введення в Україні воєнного стану для призову такої особи на військову службу під час мобілізації, що наразі реалізується на практиці.

Сьогодні важко зазначити, наскільки такі законодавчі дії зможуть підвищити криміногенний рівень суспільства, але однозначно покращує бойову готовність Збройних сил України та інших військових формувань, оскільки у цих осіб уже присутній достатній рівень підготовки для ведення бойових дій, який вони набули, проходячи військову службу в зонах проведення АТО та в подальшому ООС.

Рішення про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою ухвалюватиметься слідчим суддею або судом за клопотанням прокурора, на якого й покладається контроль за виконанням цього рішення.

Відкритим залишається питання здійснення контролю за особами, що були звільнені від відбування запобіжного заходу та їх можливих рецидивних дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лоскутов Т. О. Правове регулювання кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2022. Випуск 70. С. 417–423.
2. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#Text>.
3. Верхогляд-Герасименко О. В. Деякі аспекти порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період за кримінальним процесуальним законодавством України. *Scientific research of the XXI century*. 2022. Volume 1. С. 152–159.
4. Мкртичева М. Особливості скасування та зміни запобіжного заходу для проходження військової служби. *Golaw*. Публікація від 31.03.2022. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/osoblivosti-skasuvannya-zapobizhnogo-zahodu-dlya-prohodzhennya-vijskovoyi-sluzhbi-ta-jogo-zmini-z-inshih-pidstav-u-voyennij-period/>

REFERENCES

1. Loskutov T. O. Legal regulation of criminal procedural detention under martial law. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series LAW*. 2022. Issue 70. P. 417–423.
2. On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the procedure for canceling a preventive measure for military service under conscription during mobilization, for a special period or its change for other reasons: The Law of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#Text>.
3. Verkhoglyad-Gerasimenko O. V. Some aspects of the procedure for revocation of a preventive measure for military service under conscription during mobilization, for a special period under the criminal procedural legislation of Ukraine. *Scientific research of the XXI century*. 2022. Volume 1. P. 152–159.
4. Mkrtycheva M. Peculiarities of canceling and changing a preventive measure for military service. *Golaw*. Publication dated 03.31.2022. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/osoblivosti-skasuvannya-zapobizhnogo-zahodu-dlya-prohodzhennya-vijskovoyi-sluzhbi-ta-jogo-zmini-z-inshih-pidstav-u-voyennij-period/>

A. Lazebniy, A. Teslytskiy. Peculiarities and Legal Regulation of the Practical Implementation of the Provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine Regarding the Cancellation of a Preventive Measure for Military Service under Conscription During Mobilization, for a Special Period

This article examines the urgent problem of implementing the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the cancellation of the preventive measure for military service during the mobilization period, for a special period, which is extremely important

Лазебний А. М., Теслицький А. А. Особливості та правове регулювання практичної реалізації положень КПК України щодо скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період

today in the conditions of military aggression of the Russian Federation and the conduct of hostilities on the territory of Ukraine by the Russian regular army and other illegal military formations-aggressors. Separately, a detailed analysis of the procedure for canceling a preventive measure in the form of detention for military service is carried out.

During the implementation of mobilization measures and additional staffing of regular units of the Armed Forces of Ukraine and other military formations in accordance with the current legislation, the issue of the cancellation of preventive measures for suspects/accused became quite acute and gained public resonance, therefore it requires additional research and identification of shortcomings, to the extent that this procedure provides an opportunity to improve mobility regarding the manning of the army when it is an urgent necessity.

Particular attention is paid to the newly introduced legal provisions for the implementation of the provisions on the cancellation of preventive measures for military service under conscription during mobilization.

Since the introduction of martial law, 8 changes have been made to the Criminal Procedure Code in order to improve the criminal process in the new conditions. This indicates a sharp increase in the dynamics of changes to criminal procedural legislation and the need for its thorough analysis, the main of which is Law of Ukraine No. 2125-IX, by which section IX-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine was supplemented by Article 616 of the CPC of Ukraine. The purpose of this law is to allow citizens of Ukraine, suitable for military service due to their condition and age, to exercise their constitutional duty to protect the Motherland in the conditions of martial law. The prerequisite for such a right was the introduction of martial law in Ukraine or some of its localities (on the administrative territory), and the implementation of measures to ensure national security and defense.

Keywords: preventive measure, replenishment of the Armed Forces, mobilization, military service, military regulations.

Стаття надійшла до редколегії 14 листопада 2022 року

УДК 347.19

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.187-194

А. М. Лазебний,

канд. юрид. наук, доцент

e-mail: a_lazebna15@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9812-6151;**А. А. Щербина,**

здобувач першого (бакалаврського)

рівня вищої освіти Навчально-

наукового інституту права,

Державний податковий університет

e-mail: shcherbyna.alona1@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-0138-0132

БІОЛОГІЧНІ СЛІДИ ЛЮДИНИ ЯК ПІДКАЗКА У РОЗКРИТТІ ЗЛОЧИНІВ

Стаття висвітлює значення дослідження біологічних слідів людини у кримінальній та інших практиках розслідування злочинів. У статті вказані основні види слідів біологічного походження, їх характеристика та методи дослідження. Проаналізовано чинне законодавство України щодо розслідування злочинів в аспекті біологічних слідів людини.

Динаміка злочинності, удосконалення та урізноманітнення способів виконання злочинів, використання злочинцями сучасних технічних засобів вимагають від слідчих (прокуратури, суду) спеціальних знань. Кримінально-процесуальний кодекс України передбачає можливість залучення до проведення слідчих дій (розишуків), особливо при огляді місця події, спеціалістів. Запрошення відповідальних експертів має на меті допомогти слідчим виявити, отримати та вилучити докази. Це прискорює процес проведення слідчих дій (обишуку), це значно полегшує роботу слідчого, пов'язану з визначенням того, які факти є причинно-наслідковими, де і коли які ознаки можуть бути виявлені, а також яким чином технологія використовується для їх виявлення. Спеціалісти допомагають слідчим визначити межі огляду місця злочину, визначити механізм події, знайти посилання на сліди та інші речові докази, виявити механізми скоєних злочинів.

Аргументовано, що огляд як слідча дія (оперативно-розишукова) полягає в безпосередньому спостереженні та дослідженні речових об'єктів, що мають відношення до обставин злочинного діяння особи. У рамках цього процесу прокурор/слідчий встановлює (виявляє), досліджує (наскільки це можливо на цьому етапі) та збирає інформацію про фактичні докази, що мають значення для кримінальної справи.

Доведено, що криміналістичні завдання включають: виявлення слідів злочину та інших предметів, які можуть бути використані як речові докази у кримінальних справах, пояснення у кримінальних справах, розбір інших ситуацій, що стосуються кримінальних справ.

Ключові слова: біологічні сліди людини, розкриття злочинів, криміналістика злочинів, ДНК експертиза, заходи виявлення, процедура розслідування.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування важливості розслідування злочинів за допомогою дослідження біологічних слідів людини.

Постановка проблеми. У процесі взяття біологічної проби у людини необхідна допомога фахівця щодо створення належного середовища й умов для взяття проби, використання інструментів і пристроїв, а також якість і достатність отриманої проби. Визначити кількість, пояснити правила та методи збору, пакування, зберігання тощо. Під час підготовки звіту експерт допомагає експерту правильно описати назву, якість, характеристики упаковки та інші аспекти зразка.

Крім загальних правил процедури і тактики отримання індивідуальних біологічних зразків, існують спеціальні правила, зумовлені їх особливостями та необхідністю дотримання існуючих технічних, гігієнічних та інших норм. Допомога експертів важлива не тільки у відборі зразка, а й в оцінці його придатності та придатності для дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти розслідування злочинів за допомогою дослідження біологічних слідів людини вивчали такі науковці: П. Д. Біленчук, М. Н. Курко, С. М. Стахівський, Н. М. Дяченко, А. О. Єрмолаєва, С. М. Чепіга, Р. О. Старовойтова, І. М. Дручініна, В. Г. Бурчинський, Г. Ф. Кривда, Н. М. Дьяченко, С. М. Гурін та ін.

Виклад основного матеріалу. Проведення перевірок також включає: опис і документування всього, що було вилучено під час перевірки. Вжиття заходів щодо охорони вилучених під час проведення заходів речей, слідів і документів. Своєчасність та якість огляду дають змогу виявити сліди та предмети, що вказують на особу злочинця, інколи на привід його дій, можна з'ясувати умови готування, приховання злочинних слідів. Сумарні докази сприяють створенню версій і розробці способів їх перевірки.

Професійна консультація для участі в слідчій (розшуковій) діяльності є обов'язковою і визначається слідчим [8].

Недостатньо просто виявити сліди злочину, вони повинні бути точно зафіксовані криміналістичним шляхом, інакше вони не матимуть правового значення і не зможуть бути використані як доказ. Основною формою криміналістичної корекції є опис слідчих дій (протокол). Порядок участі експертів і результати дослідження слідів на місці виявлення відображаються в протоколі слідчої (розшукової) операції.

У протокол заносяться відомості, що мають значення для збирання доказів у результаті застосування експертизи та є очевидними для всіх учасників слідчої (розшукової) дії.

Програми повинні містити дані про фізичний стан навколишнього середовища (температура, освітленість, задимленість тощо), води, ґрунту, практичні навички фотота відеозйомки, використання науково-технічних засобів.

Перед початком пошуку слідів біологічного походження потрібно вжити всі заходи для захисту останніх від зараження власними біологічними речовинами (дотик руками без гумових рукавичок, чхання, кашель, інтенсивні емоційні розмови тощо) [3].

Для визначення наявності видимих слідів спочатку проводиться зовнішній огляд предмета у світлий час доби без використання технічних методів, потім об'єкт досліджують у штучному та косому світлі за допомогою лупи та УФ-світла.

Зазвичай використовується лупа з широким полем зору та малим збільшенням (2,5х). Особливо корисною є лупа зі світлом, яка є частиною науково-технічного обладнання дослідника. Для перегляду деталей і вимірювання з точністю до 0,1 мм можна використовувати лупу з 10-кратним масштабом, встановлену на штативі.

Дослідження люмінесценції під впливом ультрафіолету проводять у темній кімнаті. Для перегляду дрібних предметів можна затемнити будь-яку частину кімнати.

Використовуючи джерела ультрафіолетового випромінювання, майте на увазі, що деякі матеріали не починають світитися відразу після впливу. Тому не поспішайте переміщати джерело світла з одного об'єкта на інший, але й довго не зволікайте, адже ультрафіолетові промені можуть зруйнувати біологічні матеріали, особливо ДНК. Максимальний світловий ефект досягається, коли світловий промінь спрямований перпендикулярно досліджуваній площині. Робота у фотолaboratorії вимагає практики (зорової адаптації), тому успішне спостереження можливе вже через декілька хвилин після початку затемнення. УФ-лампі варто включити за 3–5 хвилин до використання, щоб лампа була в режимі постійного променя [4].

Для використання слідів біологічного походження як речових доказів у кримінальному провадженні необхідно не лише їх ідентифікувати та отримати, а й уникати зміни суттєвої криміналістичної інформації на всіх етапах поводження з речовими доказами.

Як і у випадку з виявленням слідів, потрібно приділяти увагу вилученню слідів та пакуванню. Слід, зіпсований через те, що він був видалений і упакований неправильно, зіпсує всю вашу попередню роботу. Консервація слідів залежить від способу та якості упаковки, яка зберігає сліди біологічного походження від можливих зовнішніх факторів (забруднення, вологість тощо).

Необхідно чітко дотримуватися заходів щодо збереження відбитків у тому вигляді, в якому вони були знайдені. Щоб сліди рідини (наприклад, крові) не розклалися на транспортному предметі, його варто сушити за кімнатної температури, без нагрівальних приладів, прямих сонячних променів і протягів. Усі ці фактори значною мірою впливають на хід розслідування, особливо коли особи ідентифікуються шляхом подальшого аналізу ДНК. Як пакувальний матеріал, для таких товарів потрібно використовувати картонні конверти [6].

Інструменти, які використовуються для видалення біослідів, попередньо обробляють 70 % розчином етилового спирту, а потім очищають сухим ватним тампоном після

обробки одного сліду та перед обробкою іншого. Вимога ґрунтується на необхідності усунення факту переміщення частинок (зараження) з однієї бойні на іншу. На практиці дослідники й експерти часто не дотримуються найпростіших вимог щодо вилучення та упаковки слідів біологічного походження.

Під час вилучення об'єктів біологічного походження експерт допомагає уникнути пошкодження або зміни властивостей цих об'єктів у разі їх подальшого транспортування та зберігання, особливо важливою є правильна упаковка матеріалів.

Біологічні сліди є важливими речовими доказами не лише у кримінальних провадженнях за вбивства, напади з обтяжуючими обставинами, грабежі, зґвалтування та грабежі, а й в інших злочинах проти людей.

Сліди біологічного походження – це кров, сперма, слина, піт і шкірне сало, волосся, кістки, органи, тканини, сліди запаху та інші (нігті, виділення).

Вивчення механізму появи слідів біологічного походження важливо для встановлення всіх обставин. Це дає змогу встановити місце вчинення злочину, місцезнаходження та положення потерпілого та винного в момент нанесення тілесних ушкоджень, траєкторію руху потерпілої особи та руху трупа, швидкість цих дій. Напрямок руху, прикмети винного тощо.

Перед початком пошуку слідів біологічного походження експерт повинен скласти план огляду місця злочину з урахуванням виду злочину, кількості потерпілих, виду тілесних ушкоджень та умов місцевості, що підлягає огляду.

Якщо на місці злочину працюють криміналісти, то під час огляду вони можуть виявити об'єкти різного походження: дактилоскопічні, спрологічні, балістичні, біологічні тощо. Однак участь експертів-біологів робить перевірку більш якісною щодо слідів біологічного походження.

Сліди крові, людські екскременти, тканини та волосся є звичайними речовими доказами, які використовуються для встановлення обставин події та особи злочинця.

Існують високоефективні методи вирішення критичних завдань розслідування: наявність крові, визначення походження людини чи тварини (реакція преципітації Чистовича-Уленгута), визначення ймовірності походження конкретної людини, ідентифікація особи (аналіз ДНК) або генитопоскокія, з'ясування механізму появи слідів, ідентифікація інших виділень (сперми, слини, поту тощо), живих тканин (особливо лусочок) і волосся як належних групам людей або конкретній особі.

У процесі дослідження місць аварій основною умовою пошуку слідів біологічного походження є терміновість проведення слідчих (розшукових) дій, оскільки ці об'єкти можуть бути швидко знищені. Крім того, сліди біологічного походження є малопомітними та змінюють зовнішній вигляд з часом (наприклад, колір плям крові), їх відновлення, як правило, потребує залучення відповідних спеціалістів та використання численних технічних засобів.

Під час пошуку біологічних слідів у контексті кримінального розслідування основним є те, що біологічні сліди пов'язані з конкретною особою, їх варто шукати на місці злочину, де вона вступила в фізичний контакт з об'єктом.

Одним з основних об'єктів дослідження є кров. За кривавими слідами також можна визначити тип зброї, місце злочину, місцезнаходження жертви в момент поранення, напрямок руху пораненого або руху трупа, характеристики трупа. Інформацію про зловмисника, вік сліду, стать, регіон походження (де сталася кровотеча), наявність алкоголю або токсинів у крові.

Форма і розмір плями крові залежать від виду ушкодження, місця розташування потерпілого, місця та руху, висоти краплі крові, характеру поверхні закривавленого предмета тощо.

Вологопоглинаючі поверхні та ворсові матеріали не зберігають зазначених властивостей.

Щоб виявити видимі плями крові, плями крові в темних кімнатах варто попередньо освітлити з усіх боків ліхтариком та оглянути поверхні, стіни, підлогу, стелю та предмети.

Пошуки ледь помітних або невидимих кривавих слідів, залишених злочинцями під час приховування злочинів, можна проводити як у разі досить рівномірного загального освітлення, так і в затемнених приміщеннях з кутом освітлення 45°, характерний блиск. УФ-лампи також можна використовувати в темних приміщеннях. При цьому, поглинаючи світло, пляма крові забарвлюється в темно-коричневий оксамитовий колір [2].

Кров набагато важче знайти на відкритих місцях, особливо якщо кров просякнута землею. На землі кров від ходьби й атмосферних опадів (дощ, роса, сніг) швидко зникає, втрачаючи свій звичайний вигляд і колір.

Пошук слідів крові вимагає обережної ходьби та ретельного огляду всіх прилеглих територій, кущів, травинок, каменів, палиць та інших предметів (у рамках огляду).

Слина – це секрет слинних залоз людини, що виділяється в ротовій порожнині і бере участь у травленні. Це каламутна і в'язка рідина через наявність клітинних компонентів. Сухі сліди слини на темних предметах мають злегка білуватий колір.

Він містить генетично визначені маркери, які можна використовувати для виявлення дискримінаційних характеристик у людей, які залишили відповідні сліди.

Слину та виділення з носа як речові докази найчастіше можна знайти на недопалках, носових хустках, марках, але їх також можна знайти на посуді, шийках пляшок і залишках їжі (яблука, хліба, ковбаси тощо). Дослідження слини дозволяє визначити групу крові підозрюваного або жертви.

Сліди слини під впливом ультрафіолету набувають слабкого синювато-білого випромінювання. Тобто вони відбивають промені.

Піт є продуктом потових залоз шкіри, які є гілками шкіри разом із сальними залозами. Це безбарвна водяниста рідина, яка містить значну кількість сечовини та солей. До його складу входять сечова кислота, креатин, фітонциди жирних кислот і мінеральні солі. Сальні залози виробляють шкірне сало, яке виділяється на поверхні шкіри. Він змішаний з креатином і частинками продуктів розпаду епітеліальних клітин [3].

Жир є важливою частиною слідів, залишених пальцями та долонями на гладких поверхнях. Жир, залишений у вигляді відбитків пальців або рук, є найпоширенішим

об'єктом дослідження в судовій медицині. Однак метод відстеження (визначення приналежності до групи) все ще не досить поширений на практиці.

Піт і жир деяких людей належать до тієї саме групи, що й кров. Криміналістична цінність слідів поту ґрунтується на можливості визначення належності об'єкта людям на основі антигенів системи АВ0, присутніх у цих виділеннях людини.

Волосся людини – це ороговіле покриття шкіри, яке покриває майже всю її поверхню.

Їх розрізняють: довге і густе волосся, борода і вуса, пахви, лобок і статеві органи, щетинки брів, вій, носових і вушних раковин, м'яке волосся, що вкриває всі інші поверхні тіла (крім долонь і стоп).

Волосся шукають як доказ у таких справах, як вбивства, автомобільні аварії, пограбування та сексуальні злочини.

У багатьох випадках виявлення волосся нешкідливо, але вимагає високої точності й обдуманих дій. Гарне освітлення має важливе значення у процесі пошуку волосся.

Проблеми з кольором волосся також виявляються під час мікроскопічного дослідження.

Речові докази біологічного походження, такі як частини органи або тканини, рідко знаходять на місці злочину у вигляді мікровідбитків пальців. Зазвичай їх виявляють в автомобілях під час наїзду на пішоходів, а також у кримінальному спорядженні, предметах на місці злочину та у вмісті нігтів жертв і нападників, упакованих у банки, пробірки, поліетиленові пакети тощо. За допомогою тесту можна визначити його походження, стать людини, групу крові та характер травми [9].

Визначення наявності речовини і встановлення її статі та групи приналежності проводяться в стаціонарній лабораторії через складність обладнання, необхідного для такого виду дослідження, але проводяться впродовж трьох діб.

Сліди запаху вилучаються з місць, де могли перебувати злочинці, потерпілі та предмети, які могли контактувати з цими особами.

Виявлення та вилучення запахових слідів здійснюється одразу після роботи службового собаки і фото- та відеозйомки в лабораторії.

Висновки. Отже, з усього вищезазначеного можна зробити висновок про те, що наука «криміналістика», а саме криміналістичне дослідження слідів, що походять від організму людини, є надзвичайно важкою, об'ємною та важливою для швидшого розслідування злочинів наукою. З кожним днем у зв'язку із просуванням науково-технічних технологій є потреба у розвитку та покращенні методів і техніки дослідження біологічних зразків людини. Але вже і сьогодні варто зазначити, що сучасні методи дослідження біологічних слідів людини значно полегшують і пришвидшують розслідування у кримінальному та інших провадженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Редакція від 01.10.2022, підстава – 2598-IX.

2. Біленчук П. Д., Курко М. Н., Стахівський С. М. Проведення судових експертиз: Довідник. К., 1995.
3. Галаган В. І., Козак О. В. Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України : моногр. 2-ге вид., переробл. та допов. Краматорськ: ТОВ «Каштан», 2015. 224 с.
4. Алгоритм дій працівників органів внутрішніх справ при вилученні слідів біологічного походження під час проведення огляду місця події: інформаційно-методичний лист. Київ, 2012. 5 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Х.: Одиссей, 2013. 1 104 с.
6. Методичний лист щодо можливостей експертизи ДНК-аналізу, механізму вилучення об'єктів дослідження, зразків біологічного матеріалу та умов їх зберігання. URL: <http://uasol.com/index.php7aicN2838>
7. Єрмолаєва А. О., Лагус В. І. Особливості збирання, зберігання та направлення біологічних слідів людини на молекулярно-біологічну експертизу: метод. рекомендації / ДНДЕКЦ МВС України. К., 2006. 24 с.
8. Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства: навч. посіб. / МОН України, МНДЦПБОЗ при РНБО України. К., 2010. 303 с.
9. Судово-цитологічний атлас тканин та органів людини. Старовойтова Р. О., Дручініна І. М., Бурчинський В. Г., Кривда Г. Ф., Ліщенко О. П. Херсон: Наддніпряночка, 2011. 108 с.

REFERENCES

1. Criminal Procedural Code of Ukraine. Edition of October 1, 2022, basis – 2598-IX.
2. Bilenchuk P. D., Kurko M. N., Stakhivskiy S. M. Conducting forensic examinations: Handbook. K., 1995.
3. Galagan V. I., Kozak O. V. Procedural procedure and tactics of obtaining samples for examination in criminal proceedings of Ukraine: monogr. 2nd ed., revised. and add. Kramatorsk: LLC "Chestnut", 2015. 224 p.
4. Algorithm of actions of internal affairs officers when removing traces of biological origin during inspection of the scene of the incident: Informational and methodological letter. Kyiv, 2012. 5 p.
5. Criminal Procedural Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary / Rep. ed.: S. V. Kivalov, S. M. Mishchenko, V. Yu. Zakharchenko. X.: Odyssey, 2013. 1 104 p.
6. Methodical letter on the possibilities of DNA analysis examination, the mechanism of extraction of research objects, samples of biological material and their storage conditions. URL: <http://uasol.com/index.php7aicN2838>
7. Yermolaeva A. O., Lagus V. I. Peculiarities of collecting, storing and sending human biological traces for molecular biological examination: method. recommendations / DNDEKTS of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. K., 2006. 24 p.

8. Romaniuk B. V. Participation of a specialist at the stage of pre-trial investigation: training. manual / MES of Ukraine, MNDCPBOZ at the National Security and Defense Council of Ukraine. K., 2010. 303 p.

9. Forensic and cytological atlas of human tissues and organs / Starovoytova R. O., Druchinina I. M., Burchynskyi V. G., Kryvda G. F., Lishchenko O. P. Kherson: Naddnipryanochka, 2011. 108 p.

A. Lazebnyi, A. Shcherbyna. Biological Traces of a Person as a Clue in Solving Crimes

The article highlights the importance of the study of human biological traces in criminal and other practices of crime investigation. The article indicates the main types of traces of biological origin, their characteristics, and research methods. The current legislation of Ukraine regarding the investigation of crimes in the aspect of human biological traces is analyzed.

The dynamics of crime, the improvement and diversification of methods of committing crimes, the use of modern technical means by criminals require special knowledge from investigators (prosecutors, courts). The Criminal Procedure Code of Ukraine provides for the possibility of involving specialists in conducting investigative actions (searches), especially when inspecting the scene of the incident. The purpose of inviting responsible experts is to assist investigators in identifying, obtaining, and seizing evidence. This speeds up the process of investigative actions (search). This makes it much easier for the investigator to determine what facts are causal, where and when what signs can be detected, and how technology is used to detect them. Specialists help investigators determine the boundaries of the inspection of the crime scene, determine the mechanism of events, find references to traces and other physical evidence, and identify the mechanisms of committed crimes.

It is argued that the inspection as an investigative action (operational search) consists in the direct observation and examination of physical objects related to the circumstances of a person's criminal act. As part of this process, the prosecutor/investigator establishes (discovers), investigates (to the extent possible at this stage) and gathers information about factual evidence relevant to the criminal case.

It is proven that forensic tasks include: finding traces of a crime and other objects that can be used as physical evidence in criminal cases, explanations in criminal cases, analysis of other situations related to criminal cases.

Keywords: *human biological traces, crime detection, crime forensics, DNA examination, detection measures, investigation procedure.*

Стаття надійшла до редколегії 9 листопада 2022 року

УДК 343.3/7

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.195-203

Н. А. Лугіна,*канд. юрид. наук, доцент**e-mail: natali.lugina7@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-6005-2943;****А. М. Бондаренко,***Державний податковий університет**e-mail: bondarenkoa034@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-2493-8557**

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗСЛІДУВАННЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ – ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

У статті досліджено особливості кримінальних правопорушень у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій, а також звернуто увагу на основні проблеми щодо їх виявлення, розкриття та розслідування. Акцентовано увагу на досить великі масштаби розповсюдження кіберзлочинності, не тільки в Україні, а й в цілому – світовій спільноті. Проаналізовано напрями міжнародної взаємодії у сфері протидії кіберзлочинності, що зі свого боку ґрунтуються на міжнародних нормативно-правових актах. Взято до уваги певний досвід боротьби європейських держав, зокрема США, Канади, Франції, Великої Британії. Адже одним із пріоритетних напрямів удосконалення вітчизняної правової системи є саме впровадження міжнародних ідей та концепцій. Крім того, процес становлення цілісної системи правового регулювання боротьби з таким негативним явищем, як кіберзлочинність, не є можливим без урахування досягнень та прогалів, які були допущені іноземними державами у процесі формування цього інституту. Також існує необхідність вивчення і впровадження досвіду зарубіжних країн щодо організації та ефективного функціонування підрозділів боротьби з кіберзлочинністю.

У період глобалізації швидкий розвиток інформаційних технологій, нових систем комунікацій і комп'ютерних мереж супроводжується зловживанням цими технологіями зі злочинними намірами. Тому є не менш важливим також можливість оперувати і розуміти, що собою являє таке поняття, як «кібербезпека». Під кібербезпекою розуміється насамперед швидке реагування на загрози всередині мережі «Інтернет». Адже аналіз статистики показує, що в більшості випадків об'єктами кібератак стають інформаційні ресурси фінансових установ, підприємств транспорту та енергозабезпечення, державних органів, які гарантують безпеку, оборону, захист від надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: інформація, розслідування кіберзлочинів, європейський досвід, протидія кіберзлочинності в суспільному вимірі, правові механізми взаємодії, глобальна мережа, Конвенція по боротьбі з кіберзлочинністю.

Метою цього дослідження є теоретичне та практичне обґрунтування поняття кіберзлочинності, її існування як суспільного явища. Аналіз боротьби з цим явищем у європейських країнах.

Постановка проблеми. У сучасному світі досить складно переоцінити суспільну шкідливість кіберзлочинності, аналізуючи такі її характеристики, як транснаціональність, латентність, висока динамічність темпів зростання та трансформацій, негативність та масштабність наслідків тощо. Варто зауважити, що в 2014 році в середньому кожний п'ятий житель Європи зіткнувся з певним проявом кіберзлочинності. Комп'ютерне піратство, шахрайство, хакерство та вже досить новітній прояв кіберзлочинності – кібертероризм міцно закарбувались у суспільній свідомості, як особливо небезпечні явища, перед якими можуть опинитися беззахисними як окремі громадяни, так і суспільство і держава в цілому. Саме тому кіберзлочинність уже набула масштабів загрози безпеці на міжнародному рівні і стала одним з основних інструментів державної та міжнародної діяльності.

На сьогодні комп'ютерні правопорушення – це одна з найбільш поширених груп суспільно небезпечних посягань, динаміка яких неупинно зростає. Це зумовлено прискореним розвитком науки й технологій у сфері комп'ютеризації, а також постійним і стрімким розширенням сфери застосування комп'ютерної техніки. Варто наголосити на тому, що в українському законодавстві цьому питанню приділена увага, а саме: новий Кримінальний кодекс України вперше передбачив окремий розділ про ці КІП – розділ XVI «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж»; двічі положення цього розділу змінювалися та доповнювалися, це свідчить про актуальність цієї проблеми в суспільстві, а також уваги й аналізу на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні теоретичні та прикладні аспекти здійснення протидії кіберзлочинності та кібершахрайству розглядалися провідними вітчизняними науковцями: М. О. Будаковим, В. М. Бутузовим, М. М. Галамбою, Р. А. Калюжним, В. В. Коваленко, Я. Ю. Кондратьєвим, Б. А. Кормичем, Ю. Є. Максименко, А. І. Марущаком, Г. В. Новицьким, В. І. Прокопенком, С. С. Рогульським, В. Г. Ротанем, М. І. Хавронюком та іноземними фахівцями А. Робертом, К. Осаке, Т. Блентаном, Д. Банісаром та ін.

Виклад основного матеріалу. Донедавна рівень кіберзлочинності в нашій країні був мінімальним – це зумовлено тим, що розвиток інформаційних технологій знаходився на досить низькому рівні, порівнюючи його з розвиненими країнами світу. Проте у вирі останніх років можемо спостерігати зовсім протилежне. Україна сьогодні – країна з високим рівнем безробіття, обмеженими можливостями працевлаштування, проте із наявністю молодого покоління, яке зі свого боку має достатньо амбіцій і прагнення отримати кошти, вдається до кібератак і часто уникає за

це покарання. В Україні відсутня офіційна державна статистика, яка містила б відомості про кіберзлочини, що негативно позначається на запобіжних заходах, які мають частковий характер і при цьому призводять до уповільнення протидії та боротьбі з таким видом суспільно небезпечних діянь. Серед причин зазначеного, зокрема, те, що терміном «кіберзлочинність» (визначений лише 2017 р. у Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України») охоплюється широке коло правопорушень, ускладнюючи тим самим розробку системи типології або класифікації кіберзлочинності [6, с. 69].

Кіберзлочинність має природу транскордонного явища та дозволяє значній кількості вчених вказувати на те, що для кіберзлочинців є притаманним максимальний рівень латентності. Варто розглянути, які фактори латентності наявні для кіберзлочинців:

- складність механізму вчинення цих кримінальних правопорушень поєднана з досить різноманітними сферами та наслідками їх вчинення, а також «комп'ютерною безграмотністю» більшості потенційних жертв кіберзлочинців, адже їх насамперед вони нехтують власною безпекою;

- негативна поведінка жертв (очевидців) правопорушення, така собі бездіяльність – не звернення жертви та осіб, яким відомо про наявні ознаки вчинення кіберзлочинності, до правоохоронних органів і неповідомлення про факт вчинення кіберзлочину;

- суттєві недоліки в роботі правоохоронних органів щодо повільного реагування або ж взагалі залишення без уваги – звернення та повідомлення про кіберзлочини [7, с. 646–650].

Одним з найперших і можливих до втілення підходів боротьби з кіберзлочинністю в широкому аспекті є напрацювання і стандартизація відповідної нормативно-правової бази. На міжнародному рівні першими документами у цій сфері стали Конвенція про кіберзлочинність, прийнята Радою Європи 23 листопада 2001 р. [4], та Додатковий протокол до Конвенції, направлений на боротьбу з розповсюдженням через комп'ютерні мережі інформації расистського і ксенофобського характеру від 28 січня 2003 р. [3]. Прийняття цих нормативно-правових актів дало початок фундаменту у сфері захисту свободи, безпеки і прав людини в мережі «Інтернет» не тільки на регіональному рівні, оскільки Конвенція відкрита для підписання державами, які не є членами Ради Європи.

Під поняттям «кіберзлочини» розуміємо кримінальні правопорушення, які передбачені розділом XVI КК України («Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку»), та зареєстровані кримінальні провадження із кваліфікуючою відміткою в картці про кримінальне правопорушення – «з використанням високих інформаційних технологій і телекомунікаційних мереж» [5].

Глобальна всесвітня мережа «Інтернет», що об'єднала мільйони комп'ютерів, які розташовані в різних країнах, і відкрила широкі можливості для отримання та обміну інформації, усе частіше використовується у злочинних цілях. Станом на сьогодні разом з основними функціями перед правоохоронними органами постало нове завдання

попередження і розслідування правопорушень у сфері використання комп'ютерних технологій – «кіберзлочинів». Поняття кіберзлочину є досі незвичним для правоохоронних органів, проте злочинні дії, в яких використовується глобальна комп'ютерна мережа «Інтернет», містять у собі велику суспільну небезпеку. Транснаціональний характер злочинності з використанням комп'ютерної мережі дає підстави вважати, що розробка спільної політики з основних питань повинна бути частиною будь-якої стратегії боротьби з кіберзлочинністю. Також певною мірою чинником, що сприяє зростанню цього нового виду злочинів, можна вважати відсутність належної взаємодії національних правоохоронних органів у питаннях попередження та розслідування таких видів правопорушень.

Крім дослідження досвіду всієї європейської спільноти, доцільно провести паралелі щодо провідних держав Союзу. Почнемо з аналізу Франції, в якій правове регулювання боротьби з кіберзлочинністю має свою специфіку, яка є достатньо дієвою. Врахуємо той факт, що саме Франція одна з перших держав в Європі, яка прийняла кардинальні міри щодо посилення ролі держави в регулюванні кіберпростору. Отже, на сьогодні в цій державі законодавцями було виокремлено такі форми кіберзлочинності:

– суспільно-небезпечні діяння, які зі свого боку пов'язані з незаконним та несанкціонованим тиражуванням комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення, а також незаконним втручанням у роботу автоматизованої системи обробки даних, проникнення на сайти та створення на них недостовірної інформації, а також розповсюдження шкідливих програм тощо;

– розповсюдження сайтів, на яких присутня дитяча порнографія, збут наркотичних засобів, прекурсорів, расистської, ксенофобської або антисемітської спрямованості, інформації про тероризм, замах на приватне життя, особисту недоторканість особи, повалення конституційного ладу, а також реклама, яка несе в собі шахрайські цілі [1, с. 68].

Варто зауважити, що французький досвід є актуальним для втілення його в Україні, враховуючи недосконалість розуміння і формулювання сутності поняття «кіберзлочинність». Можемо побачити, що правове регулювання першої форми кіберзлочинності Франції здійснюється в Україні на середньому рівні розділом XVI Кримінального кодексу України, а досвід регулювання другої форми – критично на низькому рівні, тому потребує детального аналізу та впровадження дієвих засобів боротьби і запобігання на практиці.

Щодо Сполучених Штатів Америки (далі – США), – це одна з перших держав, яка зазнала негативного впливу кіберзлочинності, розробила відповідні норми щодо усунення цього явища. А також у США протидія досліджуваному виду злочинності покладена на Федеральне бюро розслідування, в складі якого створено Центр скарг на інтернет-злочинність. Вказаний Центр приймає інтернет-скарги про злочини від фактичної жертви або від третьої сторони в онлайн режимі. Для подання скарги необхідно надати таку інформацію:

– ім'я жертви, адреса, телефон та електронна пошта;
– інформацію про фінансові операції (наприклад, інформацію про обліковий запис, дату здійснення операції та суму);

- ім'я суб'єкта, адресу, телефон, електронну адресу, вебсайт та IP-адресу;
- конкретні подробиці про те, як громадянин став жертвою злочину;
- заголовки електронної пошти;
- будь-яку іншу важливу інформацію, яку громадяни вважають необхідною для розгляду скарги [9, с. 165].

Водночас на сайті ФБР постійно оновлюються списки найбільш розповсюджених видів інтернет-шахрайств, фізичних та юридичних осіб, які підозрюються або підозрювались у вказаних правопорушеннях, способи відсторонення від інтернет-шахрайств, списки шкідливого програмного забезпечення на комп'ютерну та мобільну техніку.

Крім того, звернемо увагу на систему органів влади, що борються з кіберзлочинністю:

- кіберкомандування США (USCYBERCOM);
- команда з готовності до надзвичайних ситуацій США (CERT);
- відділ комп'ютерної злочинності й інтелектуальної власності (CCIPS) [9 с. 136–140].

Отже, як бачимо, для того щоб в Україні на сьогодні існував той самий орган – Департамент кіберполіції Національної поліції України, який намагається відійти від кіберзлочинності, повинен бути представлений у правоохоронному просторі, однак, на превеликий жаль, його існування нині є неможливим. У США таких рівнів боротьби та взаємодії між органами є три. Тому маємо за приклад боротьбу з кіберзлочинністю, що досягає ефективних результатів.

Заслужує на увагу досвід боротьби з кіберзлочинністю Великої Британії, у якій запроваджено Модель обміну інформацією (Information Exchange Model) між урядовими установами і приватним сектором на принципах «Chatham House» (цей процес означає, що можна передавати і використовувати інформацію, яка була почута на зустрічах про виявлені атаки, втрату інформації тощо, але категорично заборонено вказувати, хто є її автором і де відбувся кіберінцидент). Координацію діяльності спільноти, організацію зустрічей, управлінську функцію забезпечує Центр із захисту національної інфраструктури (Centre for the Protection of National Infrastructure, CPNI – спеціально уповноважений орган з питань захисту критичної інфраструктури). CPNI створює канали, якими дані щодо обміну інформацією передаються в інші країни, зокрема, з цією метою створено мережу обміну інформацією з безпеки між Великою Британією і США [10, с. 194].

Правоохоронні органи Великої Британії під час боротьби з кіберзлочинністю також залучають спеціалізовані служби, які надають послуги інформаційної безпеки, при цьому співпрацюючи як з державними, так і з комерційними організаціями, для прикладу, WARP (Warning, Advice and Reporting Point) – сервісною службою, завдяки якій, зокрема, розкриваються тенденції кіберзлочинності [12].

Досвід Канади у сфері боротьби з кіберзлочинністю є не менш дієвим, ніж в інших цивілізованих державах. Зокрема, одним із важливих напрямів діяльності поліції Канади є боротьба з комп'ютерними і телекомунікаційними кримінальними правопорушеннями, розслідуванням яких займається підрозділ Королівської канадської

кінної поліції (федеральної поліції, КККП) з боротьби з комп'ютерною злочинністю, оперуючи аналізом даних канадського поліцейського інформаційного центру та співпрацюючи з іншими країнами. Діяльність підрозділу спрямована на розслідування та розкриття злочинів, пов'язаних з комп'ютерами і телекомунікаціями [4, с. 113]. Секція захисту інформаційних технологій забезпечує захист федеральних державних комп'ютерних центрів, приватного сектору, дає консультації, готує персонал для роботи зі здійснення комп'ютерного захисту.

Працівники цього підрозділу надають допомогу поліцейським у проведенні розслідувань злочинів, пов'язаних із комп'ютерними системами. Враховуючи, що інформаційна система дозволяє передавати повідомлення від одного терміналу до іншого майже негайно, у Канаді діє близько 2 500 точок доступу, до яких входять близько 1 285 федеральних і провінційних поліцейських відділень. 1 180 підрозділів спеціалізованих відділів КККП підключені до ліній системи [2, с. 48]. Безперечно, цей напрям діяльності поліції є важливим, адже економічні втрати вже досягли колосальних масштабів та і взагалі деякі правопорушники, створюють організовані групи, які мають на меті шкодити суспільству та знижувати рівень економіки країни. Водночас потрібно визнати, що канадське законодавство щодо визначення комп'ютерної злочинності потребує вдосконалення. Враховуючи, що завдання, які стоять перед підрозділами поліції з боротьби з комп'ютерною злочинністю, мають міжнародний характер і не є специфічними для Канади, проте вони активно співпрацюють з іншими країнами та Інтерполом з метою вдосконалення законодавства у цьому напрямі.

Висновки. Отже, варто зазначити, що процес боротьби з таким негативним явищем, як кіберзлочинність, досить складний і тривалий. Процес, який потребує значної уваги з боку органів влади, а також вимагає міждержавного підходу до протидії, результативність якого недосяжна без використання європейського досвіду. Маємо використовувати досвід країн, що вже мають досить серйозні напрацювання у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Ефективна боротьба з кіберзлочинністю вимагає розвиненої організаційної структури. Необхідними змінами в законодавстві для протидії протиправним посяганням на електронні інформаційні ресурси має бути закріплення механізму оперативного втручання і блокування певного неприйняттого потоку інформації та впровадження особливих умов проведення таких слідчих дій, як обшук і арешт електронних доказів.

Безумовно, варто також забезпечити проведення навчань (тренінгів) для співробітників органів прокуратури та суддів з метою їх фахової готовності до представництва інтересів держави і розгляду проваджень щодо кіберзлочинів, зокрема у частині порядку збирання цифрових доказів, їх передачі та зберігання. Це сприятиме розумінню співробітників органів прокуратури та суддів техніко-юридичних особливостей проваджень щодо кіберзлочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бутузов В. М. Міжнародний досвід: ініціатива правоохоронних органів Франції з протидії комп'ютерній злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія та практика)*. 2019. Вип. 19. Оновлено 236 с.
2. Варунц Л. Д. Досвід організації діяльності Королівської канадської кінної поліції та шляхи його використання в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 Д. 2018. 203 с.
3. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи: від 28 січ. 2003 р.; ратиф. Україною 21 серп. 2006 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687
4. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність: від 23 листоп. 2001 р. ратиф. Україною 7 верес. 2005 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 65. Ст. 2535.
5. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
6. Куракін О. М. Структура механізму правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35. 546 с.
7. Манжай О. В. Проблеми нормативно-правового забезпечення боротьби з кіберзлочинністю в Україні. *Форум права*. 2017. № 1. С. 646–650.
8. Марков В. В. До питання щодо зарубіжного досвіду протидії кіберзлочинності. *Право і Безпека*. 2017. № 2. 469 с.
9. Марков В. В. Статистичне дослідження показників кіберзлочинності: методологічний аспект. *Право і безпека*. 2018. № 2. 367 с.
10. Сень Р. Ю. Досвід іноземних країн у сфері розслідування кіберзлочинів. Актуальні питання діяльності правоохоронних органів у сфері протидії кіберзлочинності. Харків. 201 с.
11. Scams and Safety. Internet Fraud. URL: <https://www.fbi.gov/scams-and-safety/common-fraud-schemes/internet-fraud> (in En.).
12. Warning, Advice and Reporting Point (WARP). URL: <https://www.warpnetwork.org/services.html>

REFERENCES

1. Butuzov V. M. International experience: the initiative of French law enforcement agencies to combat computer crime. *Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*. 2019. vol. 19. Updated 236 p.
2. Varunts L. D. Experience in the organization of the activities of the Royal Canadian Mounted Police and ways of its use in Ukraine: diss. Ph.D. law Sciences: 12.00.07 D. 2018. 203 p.
3. Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, which concerns the criminalization of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer

systems: dated January 28. 2003; ratification Ukraine on August 21 2006. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687

4. Council of Europe Convention on Cybercrime: dated November 23. 2001. Ratif. Ukraine on September 7. 2005. *Official Gazette of Ukraine*. 2007. No. 65. Art. 2535.

5. Criminal Code of Ukraine. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2001. No. 25–26. Article 131

6. Kurakin O. M. The structure of the mechanism of legal regulation. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*. 2015. Issue 35. 546 p.

7. Manzhai O. V. Problems of regulatory and legal support of combating cybercrime in Ukraine. *Law forum*. 2017. No 1. P. 646–650.

8. Markov V. V. On the issue of foreign experience in countering cybercrime. *Law and Security*. 2017. No 2. 469 p.

9. Markov V. V. Statistical study of cybercrime indicators: methodological aspect. *Law and security*. 2018. No 2. 367 p.

10. Sen R. Yu. Experience of foreign countries in the field of cybercrime investigation Current issues of law enforcement agencies in the field of countering cybercrime. Kharkiv. 201 p.

11. Scams and Safety. Internet Fraud. URL: <https://www.fbi.gov/scams-and-safety/common-fraud-schemes/internet-fraud> (in En.).

12. Warning, Advice and Reporting Point (WARP). URL: <https://www.warpnetwork.org/services.html>

N. Lugina, A. Bondarenko. Practical Aspects of Cybercrime Investigation – European Experience

The article examines the peculiarities of criminal offenses in the field of information and telecommunication technologies, and also draws attention to the main problems related to their detection, disclosure and investigation. Attention is focused on the rather large scale of the spread of cybercrime, not only in Ukraine, but also in the world community as a whole. The directions of international cooperation in the field of countering cybercrime, which in turn are based on international legal acts, are analyzed. Some experience of the struggle of European states, in particular the USA, Canada, France, Great Britain is taken into account. After all, one of the priority directions for improving the domestic legal system is the introduction of international ideas and concepts. In addition, the process of establishing a complete system of legal regulation of combating such a negative phenomenon as cybercrime is not possible without taking into account the achievements and gaps that were made by foreign countries during the formation of this institution. There is also an urgent need to study and implement the experience of foreign countries regarding the organization and effective functioning of units to combat cybercrime.

In the period of globalization, the rapid development of information technologies, new communication systems and computer networks is accompanied by the abuse of these technologies with criminal intentions. Therefore, it is equally important to be able to operate and understand what a concept such as "cyber security" represents. Cyber security primarily

refers to quick response to threats within the Internet. After all, the analysis of statistics shows that in most cases the objects of cyberattacks are the information resources of financial institutions, transport and energy supply companies, and state bodies that guarantee security, defense, and protection against emergency situations.

Keywords: *information, investigation of cybercrimes, European experience, combating cybercrime in the social dimension, legal mechanisms of interaction, global network, Convention on combating cybercrime.*

Стаття надійшла до редколегії 15 листопада 2022 року

УДК 343.125

DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.204-213

В. В. Топчій,*д-р юрид. наук, професор,
заслужений юрист України,
Державний податковий університет
e-mail: tv1959@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-4596-6469;****А. В. Свінцицький,***канд. юрид. наук, директор,
Український науково-дослідний
інститут**спеціальної техніки та судових
експертиз**Служби безпеки України**e-mail: 30.07@nusta.edu.ua***ORCID ID 0000-0002-2562-8852**

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ОСІБ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті розглянуто методи, які використовуються у процесі дослідження проблеми процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні. Зазначено, що процесуальне забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні є відносно новим інститутом кримінального процесу, а відтак потребує поглибленого наукового пізнання. Саме методологія пізнання права дає новий погляд на розуміння сутності процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні. Отже, методологія дає можливість сприяння розвитку теорії і практики реалізації права, зокрема його трансформації та удосконалення.

Розглядаючи питання методології процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні визначено, що доцільно використовувати багаторівневий підхід, більшою мірою використовуються загальні методи наукового пізнання – аналіз і синтез, сходження від абстрактного до конкретного тощо (філософська методологія); загальні для багатьох наук, міждисциплінарні методи пізнання – системний та організаційний аналіз, кібернетичний, синергетичний підходи тощо (загальнонаукова методологія); теорія і методи конкретної науки, галузі знань; методика, сукупність операцій і процедур, що використовуються у конкретних дослідженнях.

Встановлено, що поширеним є використання системного підходу, в основі якого лежить дослідження певного об'єкта як цілісної системи, що має внутрішню структуру, поділяється на складові елементи, і завдання дослідника полягає у тому, щоб визначити їх кількість, порядок організації, зв'язки та взаємодію між ними. У нашому випадку інститут процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні є досить широким поняттям і включає у себе велику сукупність як примусових, так і непримусових заходів. Саме тому використання системного методу дозволяє представити власну класифікацію таких заходів за різними критеріями.

Доведено, що методологія процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні відіграє значну роль у сприйнятті нових змін реальної сучасної кримінальної процесуальної політики. Методологія пізнання і перетворення сучасного українського права, ґрунтуючись на результатах попередніх кримінальних процесуальних досліджень, дає нам новий погляд на розуміння цього явища, його реальної сутності. Вона включає в себе сукупність загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, які використовуються певною мірою. Найбільшими поширеними методами, які використовуються під час дослідження процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні, є індукції, дедукції, системний, структурно-функціональний.

***Ключові слова:** кримінальне провадження, кримінальний процес, процесуальне забезпечення осіб у кримінальному провадженні, примусові заходи, зобов'язання, методологія, системний метод, структурно-функціональний метод*

Метою цього дослідження є теоретичне обґрунтування методологічних підходів дослідження процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні.

Постановка проблеми. Методологічна забезпеченість науки, точність методів наукових досліджень допомагає дослідникам відшукувати нові шляхи пізнання процесів і явищ, що вивчаються, їх адекватного відображення в системі наукових знань. Жодна галузь науки не може існувати чи розвиватися без методологічної бази. Невипадково сьогодні методологія наукових досліджень у праві набуває значної культурної цінності для сучасного суспільного розвитку та належить до фундаментальних проблем вітчизняної юридичної науки [1].

Процесуальне забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні є відносно новим інститутом кримінального процесу, а відтак потребує поглибленого наукового пізнання. Саме методологія пізнання права дає новий погляд на розуміння сутності процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні. Отже, методологія дає можливість сприяння розвитку теорії і практики реалізації права, зокрема його трансформації та удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєву роль у дослідженні методологічних основ дослідження різних кримінальних процесуальних інститутів посідають праці відомих вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: О. Бандури, Г. Гребенькова, Л. Заморської, М. Костицького, В. Кравця, Г. Лук'янової, В. Миронова, В. Моїсєєва, В. Нерсєсянца, Н. Оніщенка, В. Пазенка, М. Панова, П. Рабіновича,

В. Селіванова, С. Сливки, В. Смирнова, І. Тіміуш, Ю. Тихонравова, О. Тихомирова та інших.

Проте складність, багатогранність наукового дослідження забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні призводять до необхідності застосування як загальнонаукових, так і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, а отже, є актуальним питанням сучасної кримінальної процесуальної науки.

Виклад основного матеріалу. Загалом варто розпочати з того, що поняття «методологія» неоднозначно розуміється у сучасній науці. У широкому розумінні слова методологія – це теорія людської діяльності, «це діяльність пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, вся діяльність людства, включаючи сюди не лише власне пізнання, але й виробництво. Можна зазначити, що методологія ... є теорією людської діяльності» [2, с. 6]. У вузькому розумінні методологія – це система різноманітних методів, прийомів і способів дослідження тієї чи іншої наукової проблеми. Варто зазначити, що саме вузьке трактування методології використовується у зарубіжних країнах.

Найбільш поширеним у науці є багаторівневий підхід, більшою мірою використовуються загальні методи наукового пізнання – аналіз і синтез, сходження від абстрактного до конкретного тощо (філософська методологія); загальні для багатьох наук, міждисциплінарні методи пізнання – системний та організаційний аналіз, кібернетичний, синергетичний підходи тощо (загальнонаукова методологія); теорія і методи конкретної науки, галузі знань; методика, сукупність операцій і процедур, що використовуються у конкретних дослідженнях.

Як слушно зауважив М. І. Панов, наука кримінального процесу, як і кожна юридична наука, не створює й не може створювати деякої «самостійної» чи «відокремленої» методології. Вона має ґрунтуватися на загальнотеоретичних положеннях методології теорії пізнання як філософської науки (чи теорії пізнання як її розділу), використовувати їх з метою здійснення досліджень свого власного і специфічного об'єкта (предмета) пізнання [3]. Саме тому вважаємо, що загальнологічні методи аналізу, синтезу, узагальнення, індукції процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні є необхідними у використанні, адже їх основним завданням є виділення (аналіз) кожної її функції, а також вивчення їх реалізації у притаманних для них взаємозв'язках і взаємовпливах (синтез та узагальнення).

На основі дослідження якогось окремо взятого аспекту процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні можна робити висновок про постійне, таке саме функціонування усієї системи (індукція). Специфіка застосування цього методу полягає у тому, що на основі існуючих фактів чи результатів реалізації заходів процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні можна зробити аргументоване припущення про те, як це буде працювати взагалі, при інших вихідних даних і в іншій ситуації (наприклад, під час зміни законодавства). Такий висновок впливає з індуктивних закономірностей: в основі всіх подій та взаємозв'язків у сфері протидії злочинності повинна лежати постійно функціонуюча модель кримінальної процесуальної політики.

Метод дедукції (сходження від загального до конкретного) в сукупності, наприклад з історико-правовим методом, є незамінним у процесі вивчення становлення та розвитку законодавства щодо процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні. Недарма видатні науковці досить часто досліджують кримінальну процесуальну політику як складову всієї державної політики. Досліджуючи в такий спосіб особливості функціонування кримінальної процесуальної політики (загальне) й описуючи її функції, вони зазвичай не виділяли окремо інститут процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні, або, як тоді визначалося, примусових заходів (конкретне). Однак їх позиції щодо політики в цілому будуть справедливими і для її напрямів, у цьому випадку – кримінальної процесуальної політики, адже якщо якийсь твердження є справедливим для усієї системи, то воно буде таким і для усіх її інститутів.

Крім того, важливим є застосування системного підходу як наукового методу пізнання права. Практично всі автори наукової літератури з теорії держави та права відносять цей прийом дослідження до групи спеціальних методів. Системно-структурний, або, як його ще називають, системний метод, розуміється М. І. Байтіним як сукупність методологічних підходів, прийомів і принципів вивчення та конструювання держави і права багатьох державно-правових явищ як систем [4, с. 26].

Ще Г. Гегель сформулював ідею системності щодо філософії: «Кожна частина філософії є філософське ціле, замкнуте в собі коло, але філософська ідея є в кожній із цих частин в особливій визначеності або особливому елементі. Окреме коло, саме тому, що воно є усередині себе цілісність, розриває межу свого елемента і слугує підставою ширшої сфери; ціле є колом тому, що складається з кіл, кожне з яких є необхідним моментом, так що система їх своєрідних елементів складає всю ідею, яка разом із тим виявляється також і в кожному з них» [5, с. 33].

Представник науки теоретичного знання – філософії права – С. А. Бублик слушно називає системний аналіз найпродуктивнішим дослідницьким методом, застосування якого в юридичній науці є особливо актуальним. Учений зазначає, що «...йдеться про дослідження об'єктів як систем. Система – це ціле, складене з частин, сукупність взаємопов'язаних елементів, цілісність. Звідси перший принцип системного аналізу – цілісність об'єкта як системи, властивості якої не зводяться до суми ознак її елементів, не виводяться з цих ознак. Система характеризується взаємозалежністю цілого й частини, коли кожний елемент залежить від свого місця і своїх функцій у цілісній системі» [6, с. 68].

У літературі його іноді називають систематичним контент-аналізом, який спрямований як на тексти (що завжди традиційно вчиняла юридична наука), так і на систематизацію емпіричних юридичних досліджень [7, с. 128–130]. У рамках правничої науки України (наприклад, І. Заморська) найчастіше системний підхід сприймається як методологічний напрям, основне завдання якого полягає в розробці методів дослідження та у формуванні певних об'єктів – систем різних типів. Такий підхід насамперед припускає, що право – це структурно-елементне утворення, первинним елементом якого є правові норми, які для забезпечення найбільш ефективного

регулювання окремих видів суспільних відносин об'єднуються у відповідні галузі, а також визначає правову нормативність як системне явище соціальної дійсності, яка проявляється через нормативно-правові приписи. Побудова всієї сукупності правових норм на основі певної послідовності та взаємозв'язку дозволяє свідчити про складне, цілісне утворення – систему права [8].

Отже, в основі системного підходу лежить дослідження певного об'єкта як цілісної системи, що має внутрішню структуру, поділяється на складові елементи, і завдання дослідника полягає у тому, щоб визначити їх кількість, порядок організації, зв'язки та взаємодію між ними. У нашому випадку інститут процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні є досить широким поняттям і включає в себе велику сукупність як примусових, так і непримусових заходів. Саме тому використання системного методу дозволяє представити власну класифікацію таких заходів за різними критеріями.

Зазначимо, що не всі методи вивчення правових явищ є дієвими саме для процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні. Так, поширений для абсолютної більшості кримінальних процесуальних досліджень, зокрема й процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні, догматичний метод, даючи хороші результати під час аналізу чинного кримінального законодавства та варіантів його удосконалення, вважається недієвим для досліджень загальнофункціональних особливостей будь-якого напрямку державної політики, зокрема кримінальної процесуальної, як підсистеми політики у розслідуванні кримінальних правопорушень. Дійсно, в основу цього методу покладено застосовні до конкретної аналізованої кримінальної процесуальної норми закони формальної логіки, а також сучасні досягнення у сфері граматичного тлумачення нормативно-правових актів [9, с. 157; 10]. Він є цінним і важливим під час тлумачення певних кримінальних процесуальних норм, встановлення їх змісту в контексті правильного нормозастосування; результативним буде і для вирішення питань удосконалення та систематизації законодавства. Проте визначення цілісної системи процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні, розгляд процесуального механізму його застосування, визначення переліку проблем та напрямів їх вирішення нечасто стикається з проблемами вивчення логіко-граматичного змісту конкретних норм.

Серед особливих методів, які мають свою специфіку при дослідженні процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні, важливе місце посідає метод структурно-функціонального аналізу. Як вказує В. С. Горбань, в історії політико-правової думки першим правознавцем, хто використовував цей гносеологічний принцип як основний у своїй науково-дослідницькій програмі, був Єрінг, який обґрунтував його застосування до аналізу права [11]. З позицій вивчення процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні цей метод однозначно є одним із основних, оскільки саме за його допомогою можна встановити роль і значення окремих заходів у роботі всієї системи процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні, яка, своєю чергою, є підсистемою кримінальної процесуальної політики.

А. В. Пехник слушно зауважив, що вивчення політики та її проявів вимагає звернення і до теорії систем, тому що процеси управління й політики невіддільні від принципів функціонування систем управління й політичних систем [12, с. 423]. З огляду на те, що кримінальна процесуальна політика являє собою певну систему, то не викликає сумнівів і застосування досягнень теорії систем та її методології, основою якої є структурний підхід. У багатьох дослідженнях науковці в загальному цей метод представляють як такий, при якому досліджувані явища розглядаються як частини або елементи єдиного, цілісного утворення – певної структури.

Використання функціонально-структурного методу зумовлює застосування й інших підходів моделювання та прогнозування.

Щодо цього, П. Л. Фріс вказує, що модель являє собою спрощене відображення реальності – це менш детальне, менш складне, менш докладне відтворення реально існуючого об'єкта або феномену. Учений вважає, що коли говоримо про моделювання такого соціального феномену, як кримінальне правопорушення, модель, по суті, являє собою не просто спрощення реальності, а відображення реальності через призму певного теоретичного підходу або думки експерта. У цьому сенсі моделювання можна розглядати як більш точне і формалізоване (порівняно з традиційною текстуальною формою) описання теоретичної концепції, висновків експертного аналізу, результатів первинного дослідження. Класичним результатом застосування методу моделювання є розроблення прогнозу. На підставі наведеного П. Л. Фріс резюмує: «прогнозування можна вважати одним із найбільш цінних інструментаріїв моделювання політики у сфері боротьби зі злочинністю» [13, с. 606]. Проте в цьому аспекті вчений свідчить про кримінологічні аспекти вивчення певних законопроектів, адже визначає позитивні і негативні сторони нормативно-правових актів. Проте метод моделювання може використовуватися і для побудови ефективної моделі процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні, яка відображає її функції та функціонування як системи.

Специфіка дослідження процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні полягає ще й у тому, що ці функції та результати їх реалізації відображаються у реальному житті, що зі свого боку зумовлює потребу у використанні соціологічного підходу, адже саме соціологічні методи можуть відобразити сприйняття й оцінку заходів процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні суспільством, а також свідчити про ефективність реалізації її функцій, наприклад через правозастосування. Про це зазначали науковці, наголошуючи про те, що співвідношення, взаємозв'язок і взаємодія права, його інститутів і норм із соціальною дійсністю є основною проблемою соціології права, адже вона розкривається за двома напрямками: соціальна обумовленість права і соціальна ефективність права [12].

Важливим у дослідженні процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні є доктринальний метод. Коли зазначають про доктринальне правове дослідження, йдеться про дослідження юридичної концепції та принципів усіх типів справ, статутів (законів) і норм. Мета цього методу – стабільність та визначеність

права. Цей спосіб дослідження охоплює систематичний аналіз законодавчого регулювання та правових принципів, що включаються або впливають із нього з метою їх логічного і раціонального впорядкування. Переважно такі дослідження проводяться судьями або викладачами права. До джерел доктринального дослідження належать: тексти законів, періодичні видання та коментарі, звіти комітетів парламенту, правові історії тощо [13].

Висновки. Отже, методологія процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні відіграє значну роль у сприйнятті нових змін реальної сучасної кримінальної процесуальної політики. Методологія пізнання і перетворення сучасного українського права, ґрунтуючись на результатах попередніх кримінальних процесуальних досліджень, дає нам новий погляд на розуміння цього явища, його реальної сутності. Вона включає в себе сукупність загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, які використовуються певною мірою. Найбільшим поширеними методами, які використовуються під час дослідження процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні, є індукції, дедукції, системний, структурно-функціональний.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лук'янова Г. Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 33–43. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/21191/4-2011gyusyun.pdf>
2. Щедровицкий Г. П. Проблемы методологии системного исследования. М., 1964. 48 с.
3. Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2(9). URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/165680/165048>
4. Теория государства и права: курс лекцій / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. М., 2000. 776 с.
5. Гегель Г.-В. Ф. Сочинения. В 14 т. Т. 1. М.: Государственное издательство политической литературы, 1929. 473 с.
6. Філософія права: навч. посібник / О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заїнчковський та ін.; за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. К.: Юрінком Інтер, 2000. 336 с.
7. The Value of Systematic Content Analysis in Legal Research. Maryam Salehijam. *International Journal of Law*. Volume 3; Issue 5; September 2017. P. 128–130.
8. Заморська Л. І. Системний підхід у дослідженні правової реальності. *Вісник північного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 7. С. 38–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2016_7_6
9. Рябчинська О. П. Методологія досліджень проблем кримінального права: постановка проблеми. *Право і Безпека*. 2013. № 1. С. 157–163.

10. Демидова Л. М. Кримінальне право в загальній системі наукових знань: методологічний аспект кримінально-правових досліджень. *Юридичний вісник*. 2015. № 3 (36). С. 139–143.

11. Горбань В. С. Влияние философии Гегеля на формирование и развитие учения о праве Иеринга (начало). *Право и политика*. 2017. № 5. С. 77–97. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=22214

12. Пехник А. В. Теоретико-методологічні основи дослідження політичного управління як системи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. № 22 (82). С. 423.

13. Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. С. 606.

REFERENCES

1. Lukianova H. Yu. (2011). Metodolohichni osnovy doslidzhennia prava u suchasnii yurydychnii nauksi [Methodological foundations of legal research in modern legal science]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4. S. 33–43. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2119/1/4-2011lgysyun.pdf> [in Ukrainian].

2. Shchedrovyytskiy H. P. (1964). Problemy metodolohyy systemnoho yssledovaniya [Problems of systematic research methodology]. M. 48 s. [in Russian].

3. Panov M. I. (2017). Osnovy metodolohii nauky kryminalnoho prava. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy* [Fundamentals of the methodology of the science of criminal law]. № 2(9). URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/165680/165048> [in Ukrainian].

4. Teoriya hosudarstva y prava: kurs lektsyi [Theory of State and Law: a course of lectures] (2000). Pod red. N. Y. Matuzova, A. V. Malko. M. 776 s. [in Russian].

5. Hehel H.-V. F. (1929). Sochyneniya [Compositions]. V 14 t. T. 1. M.: Hosudarstvennoe yzdatelstvo polytycheskoi lyteratury. 473 s. [in Russian].

6. Bandura O. O., Bublyk S. A., Zainchkovskiy M. L. ta in. (2000). Filosofiia prava: navch. Posibnyk / za zah. red. M. V. Kostytskoho, B. F. Chmilia. K.: Yurinkom Inter. 336 s. [in Ukrainian].

7. The Value of Systematic Content Analysis in Legal Research (2017). Maryam Salehijam. *International Journal of Law*. Volume 3; Issue 5. P. 128–130 [in English].

8. Zamorska L. I. (2016). Systemnyi pidkhid u doslidzhenni pravovoi realnosti. *Visnyk pivnichnoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* [A systematic approach to the study of legal reality]. № 7. S. 38–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2016_7_6 [in Ukrainian].

9. Riabchynska O. P. (2013). Metodolohiia doslidzhen problem kryminalnoho prava: postanovka problem [Methodology of research of criminal law problems: statement of the problem]. *Pravo i Bezpeka*. № 1. S. 157–163 [in Ukrainian].

10. Demydova L. M. (2015). Kryminalne pravo v zahalnyi systemi naukovykh znan: metodolohichni aspekt kryminalno-pravovykh doslidzhen [Criminal law in the general system of scientific knowledge: methodological aspect of criminal law research]. *Yurydychnyi visnyk*. № 3 (36). S. 139–143 [in Ukrainian].

11. Horban V. S. (2017). Vlyaniye fylosofyy Hehelia na formirovaniye y razvytye ucheniya o prave Yerynha (nachalo) [Influence of Hegel's philosophy on the formation and development of the doctrine of Iering's law (beginning)]. *Pravo y polityka*. № 5. S. 77–97. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=22214 [in Russian].

12. Pekhnyk A. V. (2004). Teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhennia politychnoho upravlinnia yak systemy [Theoretical and methodological foundations of the study of political management as a system]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. № 22 (82). S. 423 [in Ukrainian].

13. Fris P. L. Vybrani pratsi [Selected works]. Ivano-Frankivsk: Foliant, 2014. S. 606 [in Ukrainian].

V. V. Topchiy, A. V. Svintsytskyi. Methodological Principles for Ensuring the Participation of Persons During Criminal Proceedings

The article discusses the methods used in the study of the problem of procedural support of the participation of persons in criminal proceedings. It is noted that procedural support of the participation of persons in criminal proceedings is a relatively new institution of the criminal process, and therefore requires in-depth scientific knowledge. It is the methodology of knowledge of law that gives a new perspective on the understanding of the essence of the procedural provision of the participation of persons in criminal proceedings. In this way, the methodology makes it possible to promote the development of the theory and practice of the implementation of law, including its transformation and improvement.

Considering the issue of the methodology of procedural support for the participation of persons in criminal proceedings, it was determined that it is advisable to use a multi-level approach, to a greater extent, general methods of scientific knowledge are used – analysis and synthesis, ascent from the abstract to the concrete, etc. (philosophical methodology); general for many sciences, interdisciplinary methods of cognition – system and organizational analysis, cybernetic, synergistic approaches, etc. (general scientific methodology); theory and methods of a specific science, field of knowledge; technique, a set of operations and procedures used in specific studies.

It has been established that the use of a system approach is widespread, which is based on the study of a certain object as a complete system that has an internal structure, is divided into constituent elements, and the task of the researcher is to determine their number, order of organization, connections and interaction between them. In our case, the institution of procedural support of the participation of persons in criminal proceedings is a rather broad concept and includes a large set of both coercive and non-coercive measures. That is why the use of the system method allows you to present your own classification of such measures according to various criteria.

It has been proven that the methodology of procedural support of the participation of persons in criminal proceedings plays a significant role in the perception of new changes in real modern criminal procedural policy. The methodology of knowledge and transformation of modern Ukrainian law, based on the results of previous criminal procedural studies, gives us a new perspective on the understanding of this phenomenon, its real essence. It includes a

set of general scientific and special legal methods of cognition, which are used to one degree or another. The most common methods used during the study of procedural support of the participation of persons in criminal proceedings are induction, deduction, systemic, structural and functional.

Keywords: *criminal proceedings, criminal process, procedural support of persons in criminal proceedings, coercive measures, obligations, methodology, system method, structural-functional method.*

Стаття надійшла до редколегії 10 листопада 2022 року

Наукове видання

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал
2022. Випуск 2 (9)

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Відповідальний за випуск	Бодунова О. М.
Редактор-коректор	Грабарчук М. М.
Технічне редагування та комп'ютерне верстання	Лисенко О. В.

Підп. до друку 14.12.2022. Формат 75 × 108/16.

Ум.-друк. арк. 9.6. Обл.-вид. арк. 9.8.

Тираж 300 пр. Зам. № 1025.

Видавець і виготовлювач
Університет державної фіскальної служби України
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08201
38(097)437-85-39
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5104 від 20.05.2016*
